T.C.
AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

MUHADDİSLERİN AHLÂKÎ ÖZELLİKLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

AYHAN TÜRK

DANIŞMAN
Dr. Öğr. Üyesi Garip AYDIN

AKSARAY 2019

AKSARAY ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

MUHADDİSLERİN AHLÂKÎ ÖZELLİKLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ayhan TÜRK

DANIŞMAN
Dr. Öğr. Üyesi Garip AYDIN

TEMMUZ, 2019

TELİF HAKKI VE TEZ FOTOKOPİ İZİN FORMU

Bu tezin tüm hakları saklıdır. Kaynak göstermek koşuluyla tezin teslim tarihinden itibaren 6 (altı) ay sonra tezden fotokopi çekilebilir.

YAZARIN

Adı: Ayhan

Soyadı: TÜRK

Bölümü: Temel İslâm Bilimleri

İmza:

Teslim tarihi:

TEZİN

Türkçe Adı: Muhaddislerin Ahlâkî Özellikleri

İngilizce Adı: Moral Characteristics of the Hadith Students

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Tez yazma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyduğumu, yararlandığım tüm kaynakları kaynak gösterme ilkelerine uygun olarak kaynakçada belirttiğimi ve bu bölümler dışındaki tüm ifadelerin şahsıma ait olduğunu beyan ederim.

Ayhan TÜRK

İmza

T.C.

AKSARAY ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

JÜRİ ONAY SAYFASI

AYHAN TÜRK tarafından hazırlanan "Muhaddislerin Ahlaki Özellikleri" başlıklı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği / ~~oy çokluğu~~ ile Aksaray Üniversitesi Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

İMZA

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Garip AYDIN

Temel İslam Bilimleri, Aksaray Üniversitesi

Üye: Prof. Dr. Seyit AVCI
Temel İslam Bilimleri/ Selçuk Üniversitesi

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Z. Canan KOÇAK

Temel İslam Bilimleri/ Aksaray Üniversitesi

Tez Savunma Tarihi: 11/06/2019

Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun 19/07/2019 tarih ve ~~2019/29-27~~ sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Öğrencinin

Ayhan TÜRK

İmza

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Doç. Dr. Sevilay USLU DİVANOĞLU

İmza

TEŞEKKÜR

Araştırma konusunu belirlememde, araştırma boyunca yol gösteren, yapıcı tavırları ve kıymetli görüşleriyle, yardımını ve desteğini her daim hissettiren ve beni motive eden, sahip olduğu kişilik özellikleri ve akademik birikimi ile örnek olan kıymetli hocam Prof. Dr. Seyit AVCI'ya ve danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Garip AYDIN'a gösterdikleri anlayış ve rehberlik için gönülden teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca bu tez süresince desteklerini gördüğüm, çalışmamın gelişmesine katkı sağlayan bütün hocalarıma müteşekkirim.

Ayhan TÜRK

AKSARAY ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

MUHADDİSLERİN AHLÂKÎ ÖZELLİĞİ

(Yüksek Lisans Tezi)

Ayhan TÜRK, Aksaray 2019

ÖZET

Kur'an ve sünnet ahlâkı muhaddislerin temel taşıdır. Bundan dolayı da Kur'an ve sünnet muhaddisler için günlük yaşamda, birey ve toplum için vazgeçilmez bir değer kabul edilmiştir. Bu çalışma, bir çok hadis rivâyet eden sahabelerden itibaren ilk dönem hadisçilerin tabakat kitapları içerisinde yer eden örnek ahlâkî davranışlarını incelemeyi amaçlamaktadır. Buradan hareketle, araştırmamız iki bölümden oluşmaktadır: Birinci bölümde; araştırmamızla ilgili temel kavramları açıklayıp, ahlâk kavramının Kur'an ve sünnetteki kavramsal analizini yaparak çalışmamıza yön vermeyi amaçladık. İkinci bölümde; ahlâkî özellikleri ana başlık altında toplayarak bunların içerisine muhaddislerin örnek ahlâkını ve hayat hikâyelerini kronolojik sıraya göre yerleştirerek çalışma ortaya konulmuştur.

Bilim Kodu **:** 60402

Anahtar Kelimeler **:** 1. Hadis 2. Ahlâk 3. Zühd 4. Edeb 5. Kitâbu'l-Ahlâk

Sayfa Adedi **:** xv + 1233

Danışman **:** Dr. Öğr. Üyesi Garip AYDIN

AKSARAY UNIVERSITY

GRADUATE SCHOOL OF EDUCATIONAL SCIENCES

MORAL CHARACTERISTICS OF MUHADDITHS

(M.A. Thesis)

Ayhan TÜRK, Aksaray 2019

ABSTRACT

The moral values of the Qur'an and Sunnah are the cornerstones of muhaddiths. Therefore, Quran and Sunnah has been accepted as indispensable values for muhaddiths in their daily life and for individuals and society. Our thesis aims to examine the exemplary moral behaviors of the muhaddiths in tabakat books since the companions who narrated many ahadith. From this point of view, our research will consist of two parts. In the first part; by analyzing the concept of moral/ethic in the Quran and Sunnah and explaining the fundamental terms related to our work, we aimed to shape it. In the second part; we gathered the moral characteristics under the main headings and placed the lives and exemplary morals of muhaddiths into it with chronological order.

Science Code **:** 60402

Key Words **:** 1. Hadith 2. Ethics 3. Monasticism 4. Moral 5. Kitab al-Akhlâq

Page Number **:** xvv + 1233

Supervisor **:** Dr. Öğr. Üyesi Garip AYDIN

İÇİNDEKİLER

TELİF HAKKI VE TEZ FOTOKOPİ İZİN FORMU ..... **i**

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI ..... **ii**

JÜRİ ONAY SAYFASI ..... **iii**

TEŞEKKÜR ..... **iv**

ÖZET ..... **v**

ABSTRACT ..... **vi**

İÇİNDEKİLER ..... **vii**

GİRİŞ **1**

BÖLÜM I **6**

1.1. Ahlâk ve Tanımı 6

1.2. Genel Ahlâkî Kavramlar 8

1.2.1. Kur'an ve Sünnet'te Başlıca Ahlâk Kavramları 9

1.3. Hz. Peygamber'in Ahlâkı 10

1.3.1. Af Yolunu Tutmak 11

1.3.2. Sabır 12

1.3.3. Cömertlik 14

1.3.4. Tevazu' 15

1.3.5. Dünyaya Değer Vermeyişi (Zühd) 16

1.3.6. Şeca'at 18

1.3.7. İffet 19

1.3.8. Adâlet 20

1.3.9. Kusurları Örtmek 21

1.3.10. Ahlâkın Zirvesi 22

1.4. Hadis Usul Kitaplarında Muhaddislerin Ahlâkı İle İlgili Görüşler 23

1.5. Hadis Öğrenim ve Öğretiminde Uyulacak Edebler ve Uygulanacak Usûller 24

1.5.1. Hadis Öğreniminde Niyet 24

1.5.2. Üstün Ahlâk 25

1.5.3. Meslek Sahibi Olmak ve Helâl Rızık Kazanmak 25

1.5.4. Aile Kurmaya Teşvîk 26
1.5.5. Kur'ân'ı Ezberlemek ve Kur'ân'a Vukufiyet 26
1.5.6. Sünnetin İzinden Gitmek 26
1.5.7. Hadisin Zekâtını Vermek 27
1.5.8. Derse Erken Gitmek 27
1.5.9. Acelesiz, Vakar ile Yürümek 27
1.5.10. Güzel Görünüm, Temiz Sîret 27
1.5.11. Hocadan İzin İstemek ve Yanına Girme Âdâbı 28
1.5.12. Bekleme Edebi 28
1.5.13. Kendini Tanıtmak 29
1.5.14. Selâmda Ses Tonu 29
1.5.15. Hocaya Saygı 30
1.5.16. Ayağa Kalkmak 30
1.5.17. Muhaddisin Binitini Tutmak 30
1.5.18. Muhaddisin Elini Öpmek 30
1.5.19. Muhaddisin Kıymetini Bilmek 31
1.5.20. Hadis Meclislerine Saygı 31
1.5.21. Ders Dinleme Edebi 31
1.6. Muksirunun Genel Ahlâkî Özellikleri 32
1.6.1. Ebû Hureyre (ö. 58/678) 33
1.6.2. Abdullah İbn Ömer (ö. 73/692) 34
1.6.3. Enes İbn Mâlik (ö. 93/711-712) 37
1.6.4. Hz. Aişe (ö. 58/678) 37
1.6.5. Abdullah b. Abbas (ö. 68/687) 39
1.6.6. Cabir b. Abdullah (ö.77/694) 39
1.6.7. Ebû Sa'îd el-Hudrî (ö. 74/693-94) 40
BÖLÜM II 42
2.1. Muhaddislerin Ahlâkî Özellikleri 42
2.1.1. Âdâb 42
2.1.1.1. Bekir b. Abdullah Müzenî (ö.108/726) 43
2.1.1.2. Abdullah b. İdris (ö.192/807-808) 43
.2.1.1.3 Muhammed b. Nasr el-Mervezî (ö.294/906) 44
2.1.1.4. Muhammed b. Eslem et-Tûsî (ö. 242/856) 44

2.1.2. Adâlet 45
2.1.2.1. Abdullah b. Mübârek (ö. 181/797) 46
2.1.2.2. Hafs b. Gıyâs (ö. 194/810) 47
2.1.2.3. Abdulhamid b. Abdulazîz (ö.292/ 905). 47
2.1.2.4. Ebû Dâvûd Es-Sicistânî (ö.275/889) 49
2.1.3. Affetmek 49
2.1.3.1. İmâm-ı Mâlik (ö. 179/795) 51
2.1.4. Akrabaya İyilik 52
2.1.4.1. Ebû Bekir (r.a.) (ö. 13/634) 53
2.1.5. Anne Babaya İyilik 54
2.1.5.1. Abdullah b. Avn (ö.151/768) 54
2.1.5.2. Mis'ar b. Kedam (ö.155/772) 55
2.1.5.3. Ubeyde b. Muhâcir (ö.112/730) 55
2.1.6. Şeca'at 56
2.1.6.1. Rebî b. Ziyâd (ö. 53/673) 56
2.1.6.2. Ata Bin Ebî Rebah (ö. 114/732) 56
2.1.6.3. Ebû Müslim el-Havlânî (ö. 62/681-82) 57
2.1.6.4. İbn Ebû Zi'b (ö.159/776) 58
2.1.7. Muhaddislerin Cömertliği 58
2.1.7.1. Muaz b. Cebel (ö. 17/638) 59
2.1.7.2. Abdullah b. Avn (ö. 151/768) 60
2.1.7.3. Abdullah b. Mübârek (ö. 181/796) 60
2.1.7.4. Hafs b. Gıyâs (ö.194/810) 61
2.1.7.5. İbrâhim b. Ebî Abele (ö.151/769) 62
2.1.7.6. Ebu Hanife (ö. 150/767) 62
2.1.7.7. Leys b. Sa'd (ö.175/791) 63
2.1.7.8. Safvan b. Süleym (ö. 132/749) 63
2.1.7.9. Şu'be b. Haccâc (ö. 160/776) 64
2.1.8. Çocuklara İyilik 64
2.1.8.1. Abdullah b. Mübarek (ö. 181-796) 65
2.1.9. Doğruluk 66
2.1.9.1. Muhammed b. Mükendir (ö.131/748) 67
2.1.9.2. İbn-i Ebî Zi'b (ö. 159/776) 67

2.1.9.3. Ebû Hanîfe (ö.150/767) 68
2.1.10. Dua 69
2.1.10.1. Habib-i Acemî (ö. 130/747-748[?]) 69
2.1.10.2. Ebû Hanife (ö. 150/767) 70
2.1.10.3. Bakıyye b. Mahled (ö. 276/889) 70
2.1.11. Yöneticilere Karşı Mesafeli Duruş 71
2.1.11.1. Abdullah b. İdrîs (ö. 192/807-808) 72
2.1.11.2. Ebû Davud (ö.275): 72
2.1.11.3. Bekir b. Abdullah Müzenî (ö.108/726) 73
2.1.11.4. Abdullah b. İdris (ö.192/807-808) 73
2.1.12. Hasta Ziyareti 74
2.1.13. Haya 75
2.1.13.1. İmâm-ı Mâlik (ö. 179/795) 76
2.1.13.2. Süleymân b. Yesâr (ö. 107/725) 76
2.1.13.3. Ebü'l-Kâsım Nasrabâdî (ö. 367/978) 77
2.1.13.4. Hakîm-i Tirmizî (Muhammed b. Ali) (ö. 320/932) 77
2.1.14. Helâl Rızık 78
2.1.14.1. İbn Muhayriz (ö. 99/717) 78
2.1.14.2. Ali b. Fudayl b. Iyâd (ö. 187/803) 79
2.1.14.3. Hafs b. Gıyâs (ö. 194/810) 79
2.1.14.4. Muhammed b. Sükâ (ö. ?) 79
2.1.15. İlim Talep Etmek 80
2.1.15.1. İbn Şihab ez-Zühri (Ebû b. Bekir Muhammed Müslim) (ö. 124/741) 81
2.1.15.2. Abdullah b. Mübârek (ö. 181/796) 81
2.1.15.3. İmâm-ı Mâlik (ö. 179/795) 81
2.1.15.4. Hakîm-i Tirmizî (Muhammed b. Ali) (ö. 320/932) 82
2.1.15.5. Süleyman b. Ahmed, et-Taberani (ö.360/971) 83
2.1.16. İstişâre 84
2.1.16.1. İbn Şihab ez-Zühri (Ebû b. Bekir Muhammed Müslim) (ö. 124/742) 85
2.1.17. İyi Hâl ve Güzel Gidişat 85
2.1.17.1. Abdullah b. Amr (ö. 65/684-85) 86
2.1.17.1. Rebî' b. Huseym (ö. 65/685 [?]) 86
2.1.17.2. Ebû Müslim el-Havlânî (ö. 62/681-82) 87

2.1.17.3. A'meş (Süleymân b. Mihran) (ö. 148/765) 87
2.1.17.4. Hammâd b. Seleme (ö. 167/784) 88
2.1.17.5. Ebû Hanîfe (ö. 150/767) 89
2.1.17.6. Tavus b. Keysan (ö. 106/725) 89
2.1.17.7. Dârimî (ö. 255/869) 90
2.1.17.8. İmam Buhari (ö. 256/870) 90
2.1.17.9. İmâm-ı Şâfi'î (ö. 204/820) 91
2.1.18. İyiliği Emretmek 91
2.1.18.1. Leys b. Sa'd (ö. 175/791) 92
2.1.18.2. İmam Nevevî (ö. 676/1277) 93
2.1.19. Kardeşlik, Dostluk, Arkadaşlık 93
2.1.19.1. Sa'd b. er-Rebî' b. Amr el-Hazrecî el-Ensârî (ö. 3/625) 94
2.1.20. Kolaylık 95
2.1.20.1. Leys b. Sa'd (ö. 175/791) 95
2.1.21. Komşulara İyilik 97
2.1.21.1. Bekir b. Abdullah Müzenî (ö. 108/762) 97
2.1.21.2. Hassân b. Atıyye (ö. 130/748 [?]) 98
2.1.21.3. Ebû Hanîfe (ö. 150/767) 98
2.1.22. Kötü Huylar 98
2.1.22.1. Ebü'l-Cevzâ (ö. 83/702) 99
2.1.22.2. Müslim b. Yesâr 99
2.1.23. Sabır 100
2.1.23.1. Abdülazîz b. Ebî Revvad (ö. 159/775) 100
2.1.23.2. Affân b. Müslim (ö.220/835) 100
2.1.23.3. Bekkâr b. Kuteybe (ö.270/884) 101
2.1.23.4. İbrâhim Harbî (ö.285/898) 101
2.1.23.5. Muhammed b. İdrîs (ö.277/890) 102
2.1.24. Saygı ve Sevgi 103
2.1.24.1. Bekir b. Abdullah Müzeni (ö.108/762) 103
2.1.24.2. Muhammed b. Nasr el-Mervezî (ö.294/906) 103
2.1.24.3. Mâlik b. Enes (ö. 179/795) 104
2.1.25. Şükür 104
2.1.25.1. Ebû Hamza Bağdâdî (ö. 289/901) 105

2.1.25.2. Muhammed Kurtubî (Muhammed Ahmed b. Muhammed b. Yahyâ) (ö. 380/990) 105
2.1.26. Tevazu‘ 105
2.1.26.1. Âsım b. Behdele (İmâm-ı Âsım) (ö. 127/745) 106
2.1.26.2. İmâm-ı Mâlik (ö.179/795) 107
2.1.26.3. Süleymân b. Tarhan (ö.143/760) 107
2.1.26.4. Talha b. Musarrıf (ö. 112/730) 108
2.1.26.5. Abdullah b. Ahmed b. Hanbel (ö.290/903) 108
2.1.27. Yardımlaşma 108
2.1.27.1. Ebû Hanife (ö. 150/767) 109
2.1.27.2. Hasan-ı Basrî (ö. 110/728) 109
2.1.28. Yetimlere İyilik 110
2.1.28.1. Ma’rûf-i Kerhî (ö. 200/815-16 [?]) 110
2.1.29. Yumuşak Huyluluk, Merhamet 111
2.1.29.1. Şüreyk b. Abdullah en-Nehâî (ö. 177/794) 111
SONUÇ 112
KAYNAKÇA 115

ÖNSÖZ

Sanayi devrimiyle birlikte fen bilimlerini önceleyen batı dünyası İslâm dünyasını da etkilemiş, ahlâk ve erdemler ikinci plana itilmiş hatta bazen yok sayılmıştır. Ahlâk ve maneviyâtı yok sayan anlayışlar, insanları mekanik olarak geliştirmiş ancak insanlığı tedrici olarak geriletmiştir. Bu gerileyişten sadece Müslüman olmayanlar değil, Müslümanlar da maalesef nâsibini almıştır.

İslâm'ın ana kaynaklarının ahlâk ve maneviyâta çok sık vurgu yapmalarına karşı, Müslümanların hatta âlimlerin bu konularda zafiyet göstermeleri dikkat çekmektedir. Kur'an'da ahlâkı övülen Hz. Peygamber'in ilmine tabi olanların dahi bu konularda gösterdikleri dikkatsizlik böyle bir çalışmanın yapılmasına vesile olmuştur.

İslâm'da; edeb, ahlâk ve adâb-ı muaşeret kurallarının ilk kaynağı Kur'andır. İkinci olarak Kur'anı tatbik eden uygulayan, müşahhas hale getiren ve hayata uygulanabilir şekle dönüştüren Hazret-i Peygamber'in bizatihi kendisidir. Hz. Aişe'nin ifadesiyle, "O'nun ahlâkı, Kur'an'ın ahlâkıdır" ve "O, insanlar arasında ahlâkı en güzel olandır." Yani Hz. Peygamber'in hayatı, Kur'an'ı uygulamaktan, Kur'an'ı yaşamaktan ibarettir. Öyleki kendisi de; "Ben ahlâkın güzelliklerini tamamlamak için gönderildim" sözüyle bunu ifade etmektedir. Bundan dolayı bu çalışmada ahlakla ilgili ilk örnek davranışlar Hz. Peygamber'e aittir. Ahlâkî davranışlara örnek olmaları açısından Hz. Peygamber'i sahabiler ve daha sonra muhaddisler takip eder. Bu sebeple başta Hz. Peygamber'in ahlâkî özellikleri araştırılacak daha sonra hadis rivâyetinde "muksirun" olarak ifade edilen yedi sahabinin örnek ahlakı tespit edilmeye çalışılacaktır. Daha sonra muhaddislerin hayatlarını anlatan tabakat kitaplarından onların ahlâkî vasıfları araştırılacak, günümüzde bunların karşılıkları tartışılacaktır.

Tezin adının belirlenmesinde, içeriğinin oluşmasında büyük emeği geçen ilk danışman Hocam Prof. Dr. Seyit AVCI'ya ve danışman hocam Dr. Öğretim Üyesi Garip Aydın'a teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca yazım aşamasında yardımlarını esirgemeyen tüm hocalarıma müteşekkir olduğumu belirtmek isterim.

KISALTMALAR

A.g.e.	: Adı geçen eser
A.g.m.	: Adı geçen makâle
A.mlf.	: Aynı müellif
b.	: bin, ibn
Bkz.	: Bakınız
bl.	: Bölümü
c.	: Cilt
c.c.	: Celle Celalühu
Çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
h.	: Hicrî
Haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
Krş.	: Karşılaştırınız
Nu	: Numara
ö.	: Ölümü
r.a.	: Radiyallahu Anhu
s.	: Sayfa
s.a.v.	: Sallallahu aleyhi ve sellem
Thk.	: Tahkik eden
Trz.	: Tarihsiz
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve devamı
v. dğr.	: Ve diğerleri
vs.	: Ve sâire

Yay. : Yayınları

GİRİŞ

Hamd; âlemlerin Rabbi Allah'a sâlat'ü selam, onun Resûl-i Ekrem'ine, âl ve ashâbına olsun. İslâm tam ve mükemmel olarak ahlâk, edep ve sıfat yönüyle islâmî kimliğe yerleşmiş ve insanoğlunu her cihetten çepeçevre ihata etmiştir. Yüce dinimiz İslâm, ahlâka en üst seviyede önem vermiş, ahlâkla tam bir bağ kurmuştur. Kâmil iman güzel ahlâk ile ilgilidir.

Konuyla ilgili Hz Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Mü'minlerin iman bakımından en mükemmeli, huy ve ahlâkı en iyi olanıdır."[1] İmânın delil ve göstergesi güzel ahlâktır. Ahlâk olmadan imânın güzel bir neticesi olamaz. Hz Peygamber (s.a.v.) gönderiliş gayesinin güzel ahlâkı tamamlamak olduğunu beyân etmiş , açıklamış ve "Ben ancak güze ahlâkı tamamlamak için gönderildim."[2] buyurmuştur.

Ahlâkın dinimizdeki bu öneminden dolayıdır ki Peygamberimiz (s.a.v.) tüm insanları, Allah'ı tanımaya ve yalnız O'na kulluk etmeye çağırmış ve onlardan ahlâkî kurallara riayet etmelerini istemiştir. Gerçekten Peygamberimiz güzel ahlâka büyük ehemmiyet vermiştir. "Benim katımda en sevimliniz ve kıyamet gününde meclisime en yakınınız ahlâkı en güzel olanınızdır. Sizden en sevmediğim ve kıyamet gününde meclisimden en uzakta kalacak olanlar; kibirli kibirli ağız eğerek gösteriş için lugat parçalayan ve çok konuşan kimselerdir."[3]

Yüce Allah Kur'an'da, Peyamber Efendimizin ahlâkını övmüş ve şöyle buyurmuştur: "Ve sen yüce bir ahlak üzeresin."[4] İslâm'ın ahlâk anlayışı ile kendi hayat düzenlerini yalnızca maddi çıkarlara bina ederek ahlâkî değerleri yok sayan tüm beşeri sistem, düzen ve ideolojilerin anlayışı arasındaki fark en bariz biçimde burada ortaya çıkmaktadır.

---

1 Tirmizî, Ridâ' 11; Ebû Dâvûd, Sünne, 15; İbni Mâce, Nikâh 50.

2 El-Muvatta, Hüsnü'l Hulk, 8; Ahmed b. Hanbel, Müsned, 2/381.

3 Tirmizî, "Birr", 71.

4 Kalem, 68/4.

İslâm, Müslümanların Allah, peygamber ve insanlarla hatta kendisiyle olan ilişkilerini düzenlemiştir. Bundan dolayı Müslümanlar bütün davranışlarında İslâm ahlâkına riâyet ettiği sürece manen yücelerek Allah'a yaklaşmış olur. İslâm ahlâk ve edebinden uzaklaştıkça İslâm'dan uzaklaşırlar.

İslâm'da ibadetler ahlâk ile yakından bağlantılıdır. Dinimizde kişiye üstün ve güzel ahlak kazandırmayan ibadetin değeri yoktur. Allah-u Teâlâ insanı her çeşit hayasızlık ve kötülükten uzaklaştırmasında, nefsin terbiye edilmesinde ve insanın manen derecesinin yükselmesinde namazın etkisini anlatarak şöyle buyurmuştur. "(Ey Muhammed!) Kitaptan sana vahyolunanı oku, namazı da dosdoğru kıl. Çünkü namaz, insanı hayâsızlıktan ve kötülükten alıkoyar. Allah'ı anmak (olan namaz) elbette en büyük ibadettir. Allah, yaptıklarınızı biliyor."[5] Aynı şekilde oruç da insanı güzel ahlakın büyüğü olan takvâya ulaştırır. Allah u Teâlâ şöyle buyuruyor: "Ey iman edenler! Oruç sizden öncekilere farz kılındığı gibi size de farz kılındı. Umulur ki korunursunuz."[6]

Görüldüğü gibi oruç insana sakinlik, edep, müsamaha, hoşgörü ve naziklik kazandırmaktadır. Hz Peygamber şöyle buyurur: "Hiçbiriniz oruçlu olduğu gün çirkin söz söylemesin ve kimse ile çekişmesin. Eğer biri kendisine söver veya çatarsa ben oruçluyum desin."[7]

Zekat da kalb ve ruhu bencillik ve cimrilik hastalıklarından korur. "Onları arındırmak ve temize çıkarmak üzere mallarından sadaka al! Bir de onlar için dua et; çünkü senin duan onlara huzur verir. Allah her şeyi çok iyi işitmekte ve bilmektedir."[8]

Hac ibadetinin de aynı şekilde ruhu ve nefsi haset, kin, düşmanlık ve husumet gibi kötü ahlâkî duygu ve düşüncelerden temizleyen bir yönü vardır. "Hac (ayları), bilinen aylardır. Kim o aylarda hacca başlarsa, artık ona hacda cinsel ilişki, günaha sapmak, kavga etmek yoktur. Siz ne hayır yaparsanız, Allah onu bilir. (Ahiret için) azık toplayın. Kuşkusuz, azığın en hayırlısı takvâ (Allah'a karşı gelmekten sakınma)dır. Ey akıl sahipleri, bana karşı gelmekten sakının."[9]

---

5 Ankebut, 29/45.

6 Bakara, 2/183.

7 Buhârî, Savm 9; Müslim, Sıyâm 163.

8 Tevbe, 9/103.

9 Bakara, 2/197.

Görüldüğü üzere İslâm'ın temel esasları olarak zikredilen ibadetlerin hepsinin ortak hedeflerinden biri, insanı kâmil hale getirmek ve onu ahlaken olgunlaştırmaktır.

Bu çalışmada muhaddislerin davranışlarından örnekler vererek Hz Peygamber (s.a.v.)'in ahlâk, edeb, hüsnü'l hulk (güzel ahlâk) anlayışının muhaddislerin davranışları üzerindeki etkileri tespit edilmeye çalışılacaktır. Bu tür davranışları sergileyen muhaddislerle ilgili haberler tabakat kitaplarında genişçe yer tutmaktadır. Bu davranışlar, yaratılan herkese merhamet ederek hoşgörülü olma, erdemli hal ve hareketlerde bulunma, ayıp ve kusurları görmezden gelerek bunları yapanlara karşı iyilikte bulunma, karşılık beklemeden iyilik yapma, yapılan iyilikleri başa kakmama, cömertlik, affedicilik, kimseye yük olmama, anne babaya iyilik gibi tutum ve davranışlar içerisinde olmayı emreden Hz. Peygamber'in hadislerinin ve uygulamalarının muhaddislerin üzerindeki yansımaları şeklinde çerçevelendirilmiştir.

Uhud Savaşı'nda Hz. Peygamber'in bütün insanlara karşı gösterdiği rahmet ve şafkat insanlık tarihinde görülmemiştir. Bu savaşta müşriklerden Utbe b. Ebi Vakkas'ın fırlattığı taşla Hz. Peygamber'in dudağı yarılmış, başka bir müşrikin (Abdullah b. Karniye) kılıç darbesiyle Hz. Peygamberin zırhı parçalanmış ve Hz Peygamber'in yüzünü yara içerisinde bırakmıştı.[10] Buna rağmen o rahmet peygamberi bir taraftan ağzındaki ve yüzündeki kanları siliyor bir taraftan da tatlı dilinden şunlar dökülüyordu: "Peygamberlerinin yüzünü kana bulayan bir toplum nasıl kurtuluşa erer? Allah'ın peygamberinin yüzünü kan içerisinde bırakan kişiye Allah'ın gazabı artar."[11] "Ya Rabbi, kavmimi bağışla. Onlar ne yaptıklarının farkında değiller, onlar bilmiyorlar."[12]

Mekkeli müşriklerin baba ocağından dışarı çıkardıkları ve her türlü eziyeti yaptıkları o yüce Peygamber, Mekke'ye girdiğinde korku içerisinde kendilerini neyin bekleyeceğini bilmeyen insanlara şu soruyu sordu: "Ey Kureyş, hakkınızda nasıl bir muamelede bulunmamı istersiniz? Onlar: 'Sen kerim bir kardeşsin ve kerim bir kardeş oğlusun,'

---

[10] Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberi, **Tarihu't-Taberî** (Tarihu'l-Ümem ve'l-Müluk), (I-VIII), Beyrut Trz., II, 192-198; İbn Kesir, **El-Bidâye ve'n Nihâye**,(Thk. Ahmed Abdülfettah Fetih), (I-XIV), Kahire 1994, IV, 27-34.

[11] İbn Hişam, **Es-Siretü'n-Nebeviyye**, (I-IV), 2. Baskı Mısır 1955, III, ss. 77-85; Taberi, II, 198-201; İbn Kesir, IV, 35-38.

[12] Ali Himmet Berki-Osman Keskioğlu, **Hazreti Muhammed ve Hayatı**, DİB Yayınları, 17. Baskı Ankara 1997, 27 5-277.

diyerek cevap verince Hz. Peygamber de: ‘Ben de size Hz. Yusuf’un vaktiyle kardeşlerine dediği gibi derim.’ ‘Bu gün sizi kınama yok,[13] Gidiniz hepiniz serbestsiniz.”[14]

Hz. Peygamber'in bu büyük merhamet tarzı, muhaddisler tarafından bir hayat nizâmı haline getirilmiştir. Muhaddisler, yaklaşım biçimiyle hem kendilerine hem de başkalarına yapılan kötülükleri affetmişlerdir. Kendileri için istemediklerini sadece Müslümanla değil, Allah'ın tüm kulları için de istemeyerek Hz Peygamber’in değer ölçüsünü, metodunu hayata geçirmişlerdir.

Sonuç olarak; Hz. Peygamber'in büyük evrensel ahlâkı, hoşgörüsü, ayıp ve kusurları örtmesi, affediciliği, tevazusu, cömertliği, tüm yaptığı ve yapacağı işleri Allah’ın hoşnutluğunu kazanmak için yapması ve hiçbirşey için karşılık beklememesi gibi muhaddisler tarafından örnek alınarak bir hayat nizâmı şekline getirilmiştir. Dinin emirlerini yani Kur’an ve sünneti kurallar yığını olmaktan çıkarıp yaşanabilir hale getiren muhaddisler bu güzel uygulamalarıyla ahlaki değerleri yaşantılarında göstermişlerdir. Hz. Peygamber'in güzel ahlâkını kendilerine rehber edinen muhaddisler tarafından hayata geçirilen bu güzel davranışlar; günümüz insanının ihtiyaç duyduğu ahlâkî davranışlardır.

1. ARAŞTIRMA KONUSU VE ÖNEMİ

Araştırmamızda, Hadis literatürü içerisinde ilk dönem muhaddislerin örnek ahlâkî davranışlarının anlatıldığı kitaplar, tabakat kitapları incelenerek muhaddislerin örnek davranışları tespit edilmeye çalışılacaktır. Bu çalışmayla ahlâk ve maneviyâta vurgu yapılacak bütün ilmi çalışmalarda ahlâkın önemi ve insanlık için değeri gösterilecektir. Özellikle günümüz gençliğine hadisçilerin yaşam tarzı hakkında bilgi sunulacak, örnek yaşantılar açıklanacaktır.

2. ARAŞTIRMANIN AMACI, HEDEFİ VE SINIRLARI

Araştırmanın hedefi; mevcut literatür içinde dağınık bir şekilde yer alan muhaddislerin örnek ahlâkî değerlerinin toplumun ahlâkî değerlerinin oluşmasında ne kadar etkili olduğunu tespit ederek bunları kronolojik olarak çalışma içerisinde toplamaktır.

Bu çalışmada, ilk asır dikkate alınarak muhaddislerin ahlâkî özellikleri örneklendirilmiştir. Bu bağlamda araştırmamız, son derece dağınık ve üzerinde sayısız eser yazılan ahlâk konusunu tüm boyutlarıyla ele alma niyetini taşımaz. Çünkü, ahlâkın dînî olduğu kadar

[13] Yusuf, 12/92.

[14] Taberi, II, 337; İbn Kesir, IV, 293.

felsefî bir boyutu da vardır. Bu yönüyle, tezimiz, muhaddislerin hayat hikâyelerinin anlatıldığı müstakil tabakat ve biyografi kitapları içerisinde konumuzla ilgili ana bölümlerin incelemesi şeklinde sınırlarını belirlemiştir.

3. ARAŞTIRMANIN PLANI VE YÖNTEMİ

Araştırmamız, Hadis literatürü içinde Hicrî II. asırdan itibaren gelişmeye başlayan ve bir konunun müstakil olarak bir Kitâb'da[15] ele alındığı ahlâkla ilgili eserler, Kütüb-i Sitte gibi hadis mecmuaları, tabakât ve biyografi kitapları içerisinde muhaddislerin örnek ahlâkî davranışlarına dair ifadeler ortaya konup nakiller yapılacaktır.

Birinci bölümde; araştırmamızın kavramlarını açık kılmak adına, ahlâk kavramının Kur'an ve sünnetteki kavramsal analizi yapılacaktır. Bu doğrultuda öncelikle Hz. Peygamberin örnek davranışlarından bir kesit sunulacaktır. Daha sonra Müksirun'un örnek davranışlarından ve muhaddislerde olması gereken ahlâkî özelliklerden bahsedilecektir.

İkinci bölümde; ahlâkî özellikler ana başlık altında toplanarak muhaddislerin örnek hayat hikâyeleri kronolojik sıraya göre bu başlık altına yerleştirilecektir. Örnek hayat hikayelerinin bir kısmı Ebu Nuaym el-Isfahânî'nin eseri olan Hilyetu'l-Evliya'dan ve İbnü'l-Cevzî'nin Sıfatü's-Safve adlı eserinin çevirisi olan "Sahabeden Günümüze Allah Dostları" adlı kitaptan istifâde ile alınmıştır.

[15] Hadis literatüründe "Kitâb" kavramının geniş bir yorumu için bkz. Ali Yardım, **Hadis II**, Damla Yay., İstanbul 1998, s. 65-67.

BÖLÜM I

1.1. Ahlâk ve Tanımı

"Ahlâk" Arapça bir kelime olup "hulk" veya "huluk" kelimesinin çoğuludur.[16] Seciye, din, huy, tabiat[17] gibi mânâlara gelen, insanın iç dünyasını ve dış dünyasını ifade eden bir kavramdır.[18] Nefiste tamamen yerleşmiş olan, fiil, eylem ve davranışların fikri bir zorlama olmadan onun sayesinde meydana geldiği bir melekedir.[19]

Ahlâkçılar hulk kavramını genelde iki manada kullanmışlardır: Birincisi "hulk" yani insanın ruhi yönünü, içsel davranışlarını, ikincisi ise "halk" insanın bedeni yönünü ifade eder.[20] "Halk" maddeyle alakalı gözle görülene; "hulk" ise manevi olan iç seziyle idrâk edilebilene mahsustur.[21] İnsan nefsine yerleşen, fiil ve davranışların herhangi bir fikrî zorlamaya ihtiyaç duymadan meydana gelen bir melekedir.[22]

---

[16] Ali Yardım, **Peygamberimiz'in Şemâili**, Damla Yay., 7. Baskı, İstanbul 2003, s. 392; Hilmî Ziya Ülken, **Ahlâk**, Ülken Yay., İstanbul 2001, s. 19; Ahmet Cevizci, **Paradigma Felsefe Sözlüğü**, Paradigma Yay.. Baskı, İstanbul 2000, s. 17; Ahmed Hamdi Akseki, **Ahlâk İlmi ve İslâm Ahlâkı**, Üçüncü Baskı, Ankara 1979, s. 28; Carra De Vaux, **Ahlak**, İA, MEB Yay. İstanbul 1978, 5. Baskı, c. I, s. 157.

[17] Cevherî, **es-Sıhah**, (Thk. Ahmed Abdülğafûr Attâr), (I-VI), 2. Baskı Kahire 1982, IV, 1470-1473; Rağıb el-ısfahânî, **Müfredâtı Elfazı'l-Kur'an**, (Thk. Safvân Adnan Dâvûdî), 2. Baskı Beyrut-Dımaşk 1997, 297; Andreas Tietze, **Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı**, İstanbul 2002, s. 118.

[18] İbni Manzur, **Lisanu'l Arab**, Dâru Sadr, Beyrut Trz., Mısır, 1301H, c. XXI, s. 374; Mustafa Çağrıcı, **Ahlak**, DİA, 1989, cilt: 2, s. 1-9; Ali İrfan, **Mufassal Ahlak-ı Medenî**, İstanbul 1327, s. 63; Hüsameddin Erdem, **Ahlak Felsefesi**, Hüner yayınları, Konya 2015, 7. Baskı, s.11; Ali Kemal, **İlm-i Ahlak**, Çizgi kitapevi Yay., İstanbul 1341, s. 7.

[19] Ebu Hamid Muhammed Gazzali, **İhyâu Ulûmiddîn**, (I-IV), Mısır 1957, III, 53; Seyyid Şerif Cürcanî, **Kitabu't-Ta'rifât**, Kahire 1991, 113; Kınalizade Ali Efendi, **Ahlâk, Ahlâk-î Alâî**, (Hazırlayan: Hüseyin Algül), İstanbul Trz., 91.

[20] Ali Yardım, **Peygamberimiz'in Şemâili**, s. 392.

[21] Ali İrfan, **Mufassal Ahlak-ı Medenî**, s. 63; Rifat bin Mehmed Emin, **İlm-i Ahval-i Ruh ve Usul-i Tefekkür**, s. 75-76.

[22] Ebu Hamid Muhammed Gazzali, **İhya-u Ulumiddin**, c. III, s. 53; Seyyid Şerif Cürcanî, **Kitabu't-Ta'rifât**, Kahire 1991, s. 113; Kınalizade Ali Efendi, **Ahlâk, Ahlâk-î Alâî**, s. 91.

Özellikle hadis ilminde ve diğer İslâmî kaynaklarda ahlâk ve hulk terimleri genelde iyi ve kötü huyları ifade etmek için kullanılmış; özellikle iyi huylar ve faziletli davranışlar hüsnü'l-huluk, mehâsinü'l-ahlâk, mekârimü'l-ahlâk, el-ahlâku'l-hasene, el-ahlâku'l-hamîde, kötü huylar ve fena hareketler ise sûü'l-huluk, el-ahlâku'z-zemîme, el-ahlâku's-seyyie gibi terimlerle ifade edilmiştir.[23]

Ayrıca; ahlâk kavramı; el-ahlâkü'l-hasene,[24] el-ahlâkü'l-cemîle,[25] tayyibü'l-ahlâk,[26] kerîmü'lahlâk,[27] el-ahlâkü'd-denî'e,[28] elahlâkü'r-redî'e,[29] el-ahlâkü'l-mezmûme,[30] el-ahlâkü'l-kabîha,[31] el-ahlâkü'l-habîse,[32] rezâilü'l-ahlâk,[33] sefâsifü'lahlâk,[34] sâlihu'l-ahlâk,[35]hayrâtü'l-ahlâk,[36] kudûretü'l-ahlâk,[37] denesü'l-ahlâk,[38] kazarü'l-ahlâk, gılâzü'l-ahlâk,[39] kârimü'l-ahlâk[40] şeklinde çok çeşitli eserlerde kullanılmıştır. Bunun yanısıra yemek yeme, sohbet, yolculuk halleri gibi günlük hayatın çeşitli alanlarıyla ilgili görgü ve davranış kurallarına, terbiyeli, kibar ve takdire şayan davranış durumlarına, bunlarla ilgili nasihat verici kıssa ve hikmetli sözlerin yer aldığı eserlere adab veya edeble terkip yapılarak adlar oluşturulmuştur.

Halk, gözle gördüğümüz şekil ve durumlara, hulk ise gönülle bilinebilen yani şekil ve durumlara özgüdür. Bunlardan tekil olan yani hulk kelimesinin kullanımı daha yaygındır.

---

[23] Mustafa Çağrıcı, **Ahlak**, DİA, 1989, cilt: 2, s. 10-14.

[24] Ebû Cafer Taberî, **Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kurân**, Beyrut, 1988, c. V, s. 41.

[25] Ebû Cafer Taberî, **Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kurân**, c. VIII, s. 82.

[26] Zebîdî, **Tâcü'l-'Arûs**, Mısır, 1306, c. I, s. 712.

[27] Kurtubî, **el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân** (Tefsir), Darul Katibil Arabi li't-Tıbb, Kahire 1967, c. V, s. 383.

[28] İbn Kesir, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azim**, Beyrut 1969, c. I, s. 281.

[29] Ebû Cafer Taberî, **Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kurân**, Beyrut 1988, c. I, s. 501.

[30] Kurtubî, **el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân** (Tefsir), c. V, s. 383.

[31] İbn Kesir, **Tefsir**, c. II, s. 125.

[32] İbn Manzûr, **Lisânü'l-Arab**, c. II, s. 141.

[33] İbn Kesir, **Tefsir**, c. I, s. 267.

[34] Taberî, **Tefsir**, c. VII, s. 634.

[35] Taberî, **Tefsîr**, c. III, s. 402.

[36] Kurtubî, **Tefsir**, c. XVII, s. 161.

[37] Kurtubî, **Tefsir**, c. X, s. 39.

[38] Âlûsî, **Rûhu'l-Me'ânî fi Tefsîri'l Kur'âni'l-Azîm**, Darül Fikr, Beyrut Trz, c. V, s. 36.

[39] İbn Kesir, **Tefsir**, c. XVI, s. 117.

[40] Kurtubî, **Tefsir**, c. XVIII, s. 63.

Yine Emalılı'ya göre "Ahlâk haddi zatında güzel olan huylardır. Çirkin huylulara ahlâksız denilir."[41]

Buhârî'nin el-Edebü'l-Müfred'i, Abdullah b. Mübârek'in Kitâbü'z-Zühd ve'r-Rekaik'i gibi yalnızca ahlâka dair hadis ve haberlerden oluşan eserler yanında, İslâm kültür tarihi boyunca devam eden kırk hadis külliyatının başta gelen konuları da ahlâkîdir.[42] Hadisleri tasnîf eden muhaddisler ahlâkla ilgili tasnîf yaparken genel olarak ilgili rivâyetleri edep, birr, sıla-ı rahim, güzel ahlak, zühd, rikak, ilim gibi genel başlıklar altında sınıflandırmışlardır. Bu genel başlıkların altında onlarca alt başlık açarak birçok ahlâk hadisini ihtiva eden bölümler oluşturmuşlardır. Alt başlıklar altında güzel kelam, kibir, riya, haya, insanları idare etmek, misafire ikram, kötü lakap takmamak, hasta ziyareti, yalan, rıfk ile muamele, öfkeyi yutmak, vakar, insanlara akılları ölçüsünde konuşmak gibi birçok başlık oluşturulmuştur. Tezimizde oluşturacağımız ahlakla ilgili başlıklar da bu kitaplarda geçen kavramlarla ilişkilidir.

İslâm ahlÂk bilginleri, Kur'an'da ve hadislerde geçen ahlâkî terimleri esas alarak güzel ahlâkın temeli kabul edilen hikmet, iffet, şecaat ve adalet ile kötü ahlakın temeli kabul edilen, cehalet, şehvet, korkaklık, zulüm konularına ağırlık vermişler ve insanlarda bulunan bu temel kuvvelerin dengelenmesi için çözümler üretmeye çalışmışlardır. Buna göre insanlarda hem iyi hem kötü ahlak mevcuttur. Aslında hadis tarihinde râviler ve muhaddisler hem cerh hem de ta'dil edilmişlerdir. Bununla beraber bu çalışmada hadisçilerin güzel ahlâk ve örnek davranışları öncelenmiştir.

1.2. Genel Ahlâkî Kavramlar

Câhiliye döneminde tüm ahlâkî özelliklerin temelinde şahsın ve bağlı olduğu kabilenin şerefi, gururu ve öfke duygularını doyurma; cömert olma, asaletli olma, yiğit ve şöhret sahibi olma, diğer kabilelere karşı hayranlık ve korku oluşturma düşüncesi vardı. İslâm ahlâkının temelinde ise şahsın maneviyatını sosyal ve bireysel davranışlarını belirleyen Allah inancı; şahsın kendi kendini hesaba çekmesini sağlayan irade eğitimi; tüm insanlığı kucaklayan ümmet şuuru ve kardeşlik bilinci; adalet, hak ve eşitlik gibi evrensel olan değerlere yöneltme hedefi vardır.[43] Tarihi süreç içerisinde İslâm ahlâkı sistemleşmiş ve

---

[41] Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur'ân Dili**, İstanbul 1982, c. VIII, s. 5268-5269; Mehmet Türkeri, **Muhammed Hamdi Yazır Elmalılı'nın Ahlâk Felsefesi**, İzmir İlahiyat Vakfı Yay., 2006, s. 21.

[42] Mustafa Çağrıcı, **Ahlak**, DİA, cilt: 2, s. 3.

[43] Hayreddin Karaman, ve dğr., **İlmihal II**, TDV Yay., Ankara 2007, s. 500.

genel ahlâkî kavramlar ortaya çıkmıştır. Ahlâkî faziletleri ifade etmek için hikmet, iffet, şecaat ve adalet kavramları kullanılırken, kötü ahlakı ifade etmek için bu kavramların ifrat ve tefritlerinden doğan birçok terim ortaya çıkmıştır.

İslâm, ahlâk âlimlerinden Kindî (ö. 252/866) ve Câhız (ö. 255/869) nefsî kuvvetleri üçe ayırmış bunları şehvet, gazap ve akıl olarak açıklamıştır. Nefsi terbiye ederek, eğitimle, riyazatla, hilimle, güzel alışkanlıkları ısrarla yapıp güzel ahlâka ulaşılacağını söylemiştir. Ona göre öfke ve şehvet kuvveti hem hayvanlarda hem insanlarda mevcuttur. Şehvet, bütün lezzetleri cem etmektedir. Kızgınlık, hırs, intikam gibi duyguları ihtiva eden öfke, insanlara şehvet kuvvetinden daha fazla zarar vermektedir.[44] Üçüncü kuvvet olan akıl ise insanı hayvanlardan ayırmakta, tefekkür ve tezekküre yönlendirmekle, insanın değer ve şerefini artırmaktadır. Ahlâkî kavramlar dengeye ulaştığı ölçüde insanlar mutlu ve huzurlu bir yaşama kavuşurken ifrat ve tefrit hallerinde çeşitli sıkıntılar yaşamaktadırlar.[45]

Kindi'ye göre kontrol edilemeyen şehvet, öfke gibi duygular, hırslarımızın etkisiyle ortaya çıkan arzu ve isteklerimiz, üzüntü, kaygılanma ve ölümden korkma gibi nevrotik hastalıklar ortaya çıkarmasıyla birlikte insanın, ahlaki olgunlaşmasına da engel olmaktadır. Kindi'ye göre ahlak bir bakıma ruh sağlığıdır.[46] Kindi, ahlâkı ruhânî tıp olarak ele almış ve şu görüşü savunmuştur. Ahlâk, ruh sağlığı olduğuna göre ve gereksiz kaygı ve üzüntüler bu sağlığı bozduğu için bu hastalıkların tedavi edilebilmesi için hastalığın sebeplerini bilmek gerekir. Özet olarak bunların sebebi ise "sevdiğimiz şeylerin kaybedilmesi ve hedeflediğimiz şeylere ulaşamamaktır." Kindi'ye göre içinde bulunduğumuz bu dünyada kayıplardan kurtulmak mümkün olmadığı için kişinin devamlı değişmekte olan ve fani olan geçici nimetler yerine, her daim kalabilen ahlâkî erdemleri arayıp bulması gerekir. Bu sebeple seveceği şeyleri akıl aleminden seçmelidir.[47]

1.2.1. Kur'an ve Sünnet'te Başlıca Ahlâk Kavramları

En büyük zorluklardan bir tanesi, Kur'an-Kerim ve Hadis-i Şeriflerdeki hangi kavram ve kelimelerin tam olarak ahlâkî kavram olduğunun tesbit edilmesidir. Örneğin salih amel

---

[44] Ebî Osman Amr b. Bahr Câhız, **Tehzibu'l-Ahlak**, Daru'l-Hıcâbe Li't-Türas, Tanta, 1989 , s. 14-15.

[45] Garip Aydın, **Ayetler ve Hadisler Işığında Hastalara Yönelik Manevi Destekler**, Kimlik Yay., Kayseri, 2019, s. 20-24.

[46] Ya'kub b. İshak El-Kindî, **Üzüntüden Kurtulma Yolları** (Ahlak Klassikleri 4), TDV Yay., Çev. Prof. Dr. Mustafa Çağrıcı, 2. Baskı, 2015, s. 17.

[47] Ya'kub b. İshak El-Kindî, **Üzüntüden Kurtulma Yolları**, s. 18.

(amel-i salih) kavramı böyledir. Zira "hayırlı, iyi, uygun veya yararlı işler ve faaliyetler" manasına gelmekte olan bu kelime, bu özellikleri taşıyan ubudiyyet siyaset, hukuk ve ahlakla alakalı tüm müsbet davranışları ve işleri içine alır. Dolayısıyla Hz. Peygamber teslim olma anlamına gelen "islâm" ile; şüphe olmayacak şekilde inanma anlamına gelen "imanı" da amel diye tanımlamıştır.[48] Teorik olarak baktığımızda Kur'an ve sünnet ahlâkı açısından tüm ahlaklı iş ve davanışlar aynı zamanda dinî yönden bir ibadet ve bir itaat sayılır. Tüm ahlaklı iş ve davanışları yapmakla aynı zamanda Allah'ın bir emri yerine getirilmiş olmaktadır. Yapılan ahlâklı davranışlar bize getirisi ve götürüsü hesap edilerek değil, Yüce Allah'ın bir emri, onun emirlerine saygının bir gereği olduğu için yapılır.

Özellikle Kur'an'da ve sünnette, ahlâk kavramları arasında tali ve temel veya az ve çok önemli gibi ayrımlara gidilmemiştir. Zira basit gibi görünen ahlâki bir davranış, örneğin bir yetimin başına dokunma, okşama, bizde önemli görülen birçok hareket ve davranıştan daha büyük bir duygu veya haz uyandırabilir. Bakara suresi 63. ayeti buna örnek verebiliriz. "Güzel söz ve bağışlama, arkasından incitme gelen sadakadan daha iyidir. Allah zengindir, acelesi yoktur."

Daha önce belirttiğimiz güçlüklerden dolayı Kur'an'daki ve sünnetteki tüm ahlâkî kavramları bu bölümde tahlil etmek imkansızdır.

1.3. Hz. Peygamber'in Ahlâkı

İnsanlar kendi içlerinden bir insanın, peygamber olarak gönderilmesini tuhaf karşılasa da, Hz. Peygamber, "ben, yalnız bir beşerim" demiştir. Bunun önemli bir sebebi vardır. Hz. Peygamber beşere örnek olarak gönderilmiştir. Hayatı onlara en güzel anlatacak, onlara örnek olacak ve onlarla empati kuracak yine o idi. Dolayısıyla, bu din, yaşamın dini olacaktı. Hz. Peygamber, Allah'ın bize emrettiği kuralları ve davranışları günlük hayatında uygulamış ve mücmel âyetleri, sünnetleriyle müşahhas hâle getirmiştir. Dolayısıyla, tüm inanan müslüman ve müminler, tüm hâl ve hareketlerinde Rasulullahı hayatlarına örnek almaya çalışmışlardır. Karşılaştıkları dini ve dünyevi problemlere çözüm ararken, ilk olarak Kur'an-ı Kerîm'e daha sonra da Hadîs-i Şerîflere yani sünnete müracaat etmişlerdir.

Allah, Kur'an-ı Kerim'de Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) örnek dolu ahlâkı için şöyle buyurmuştur: "Andolsun ki, Allah'ın elçisinde sizin için, Allah'a ve ahiret gününe

[48] Buhârî, "Tevhîd", 47.

kavuşmaya inanan ve Allah'ı çok anan kimseler için güzel bir örnek vardır."[49] Hz. Muhammed'in ahlâkı, denilince hemen akla Kur'an gelmelidir. Zira O'nun ahlâkı Kur'andan ibarettir. Hz. Peygamber'in ahlakı O'nun zevce-i muhteremesi Hz. Aişe'den sorulduğu zaman, "Siz Kur'an okumuyor musunuz? O'nun ahlakı Kur'an'dan ibaret idi."[50] cevabını vermiştir. Hayatının her yönü ile insanlığa örnek olması gereken ve âlemlere rahmet olarak gönderilen bir kişinin, ahlâkın en güzeline sahip olması zaruri bir durumdur. Bundan dolayı da, Cenab-ı Hak, Hz. Peygamberi Kur'an-ı Kerim ahlâkı ile terbiye ettiği gibi insanlara da O'nun yüksek ahlâkıyla ahlâklanmalarını emretmiştir.

Hazret-i Peygamber'in ahlâk düsturlarının hepsini burada anlatma imkanımız yoktur. Çünkü, Kur'an'ın hemen her suresinde her ayetinde ahlâka dair emir veya işaretler bulunmaktadır. Hazret-i Peygamber'in uyguladığı tatbik ettiği ahlaki düstûrları gösteren ayet-i kerimelerden birkaçının meali buraya alınmakla yetinilmiştir: Kur'an'da Hz. Peygamber'in genel ahlâkî özelliklerine ilişkin ifadeler aşağıdaki şekilde tasnîf edilebilir.

1.3.1. Af Yolunu Tutmak

Hz. Peygamber'in öne çıkan en önemli ahlâkî özelliklerinden bir tanesi insanları affetmektir. Ayet-i kerimede "Sen af yolunu tut, iyiliği emret, cahillerden yüz çevir."[51] buyurulmuştur. Bu ayette ahlâk konusundan bahsedilmiş ve tüm ilâhî dinlerin üç ana ahlâk kuralına yer verilmiştir. Bunlar kolaylık, iyiliği emretme ve cahillere aldırmamaktır. Kolaylıktan kastın tefsirde iki anlamı üzerinde durulmuştur. Birincisi insanların birbirleriyle olan ilişkilerinde kolay olanı seçme ve başkalarını sıkıntıya sokacak tutum ve davranışlardan uzak durma şeklinde açıklanmıştır. İkincisi İnsanların mallarından fazla olanı ihtiyaç sahibi kimselere vermek şeklinde izah edilmiştir. İyiliği emretmekten kasıt ise iyilik olarak bilinen ve benimsenen şeylerdir. Türkçede karşılığı örf olarak izah edilir. Kısaca burda iyiliği emretmekten şunu anlayabiliriz. Sadece yapılması farz olarak belirtilen davranış ve tutumları değil aynı zamanda mendup olan, dinin özel hükümlerine ve genel amaçlarına ters düşmeyen, aklı selimin ve kamu vicdanının hayırlı ve faydalı görüp adet haline getirdiği her türlü dini ve dünyevi konulardaki iyilik ve güzellikler kastedilmektedir. Kısaca, Allah'ın emrettiği ve mendup saydığı herşey örf kapsamına girer. Bu ayette de Allah özel bir anlamı tahsis etmediği gibi peygamberine herhangi bir çeşidini

---

[49] Ahzab, 33/21.

[50] Müslim, "Müsâfirîn", 139. Ayrıca bk. Nesâî, "Kıyâmü'l-leyl", 2; Ebu Dâvûd, "et-Tatavvu", 26.

[51] A'raf, 7/199

ayırmaksızın genel olarak iyiliği emretme görevini vermiştir. Cahillere aldırmamaktan kasıt da onların gittikleri yolun yanlışlığını göstermemek, bozuk inançlarını düzeltmemek anlamına gelmez. Çünkü bu İslâm'ın varoluş sebebine ve peygamberlerin gönderiliş hikmetine aykırı düşer. Öyleyse câhillere aldırmamanın manası, insanları hak ve hakikate, iyilik ve doğruluğa çağırırken bazı kendini bilmezlerin kötü, çirkin, ahlaksız davranışlarına aynıyla karşılık vermemek anlaşılmalıdır. Bu tür hareketler karşısında affedici olmaktan iyiliği emretmekten vazgeçmemek; aksine sabırlı kolaylaştırıcı, hoşgörülü, affedici olmak anlaşılmalıdır.[52]

Yukarıda zikredilen ayet en güzel Hz. Peygamber'de tecelli etmiştir. Hz. Peygamber bir yolculuk esnasında mola verir. Bu esnada bir bedevî, Resûl-i Ekrem'in ağaca asılı kılıcını alarak, "Şimdi seni benim elimden kim kurtaracak?" der. Hz. Peygamber bedevîye, "Allah kurtaracak" diye cevap vermiştir. Bu şahıs cevabın şaşkınlığıyla kılıcını elinden düşürür. Bu sefer Hz. Peygamber bu şahsa, "Ya şimdi seni benim elimden kim kurtaracak?" diye sormuş ve nihayetinde onu affederek serbest bırakmıştır.[53]

Bu hadiste birçok ders ve ibret bulunmakla birlikte konumuzla ilgili olarak dikkati çeken Hz. Peygamber'in kendisine kılıç çeken düşmanı bile affetmesidir. Hz. Peygamber af yolunu tutarak, hilmle ve ilimle gönülleri fethetmiş, İslamiyet çok kısa sürede dünyaya yayılmıştır. Günümüzde Müslümanların dahi birbirlerine karşı hoşgörüsüzlüğü, kardeşlerin ve akrabaların dahi birbirlerini affedememesi bu ahlaki erdemden uzaklaşmanın bir neticesidir.

1.3.2. Sabır

Sözlükte "hapsetmek, engellemek; güçlü ve dirençli olmak" anlamlarına gelen sabır kelimesi, ahlâk kavramı olarak, "üzüntü, başa gelen sıkıntı ve musibetler karşısında direnç gösterme; olumsuzluklar karşısında metanetli olmak" demektir.[54] Hz. Peygamber'in başına büyük zorluklar, musibetler, bela ve meşakkatler gelmiştir. Fakat O bütün bulara rağmen sabretmiş ve sabrının karşılığını yalnızca Allah'tan beklemiştir. Bu konuyla ilgili olarak ayette şöyle denmektedir. "Sabret, senin sabrın ancak Allah'ın yardımıyladır."[55]

---

[52] Hayreddin Karaman ve dğr., **Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir**, DİB Yayınları, Ankara 2006, c. II, s. 648-650.

[53] Buhârî, "Cihâd", 84; Müslim, "Müsâfirîn", 311.

[54] Mustafa Çağrıcı, **Sabır**, DİA, İstanbul 2008, c. XXXV, s. 337.

[55] Nahl, 16/127.

Başka bir ayet-i kerimede "İşte onlar, sabrettiklerinden dolayı cennetin yüksek makamlarıyla ödüllendirilecekler ve orada esenlik dileği ve selâmla karşılanacaklardır."[56] buyrulmuştur.

Hz. Peygamber fakirliğe, yetimliğe, muhtaçlığa, yoksulluğa, sıkıntıya, alaya, çekememezliğe bazen düşmanın üstün gelmesine hep sabretmiştir. Evinden çıkarılmaya, vatanından sürülmeye, ailesinden uzaklaştırılmaya, düşmanların saldırısına[57], zorbalara ve onların büyüklenmesine, Arapların cahilliğine, kabalıklarına, Yahudilerin hile ve desiselerine, Hıristiyanların inatlarına ve küstahlıklarına, münafıkların aşağılıklarına karşı hep tahammül etmiştir. O dünyanın ziynetine, süsüne, malına, altın ve gümüşüne, makama ve mevkinin ışıltısına, kapılmamış ve sabretmiştir. O hayatında karşılaşmış olduğu her şeye sabrettiği gibi sabrının karşılığını hep Allah'tan beklemiştir.

Ne zaman düşmanlar onu sözleriyle rahatsız etmişse Allah'ın şu kavli hemen aklına gelmiştir: "Onların söyledikleri şeylere sabret."[58] Ne var ki durum daha da ağırlaşmışsa Ya'kub'un sözünü hatırlamış. "Artık bana güzelce sabretmek düşer."[59] Ne zaman düşmanın planları onun uykusunu kaçıracak hale geldiyse hemen şu ayet hatrına gelmiştir: "Ulu'l-azm Peygamberlerin sabrettiği gibi sende sabret."[60]

Hz. Peygamberin sabrı, Allah'ın kendisine yardım edeceğini, sonucun kendisinin olduğunu, Allah'ın kendisiyle beraber olduğunu bilen kimsenin sabrıdır. O kötü söze sabretmiş ve yıkılmamıştır. Yaralayan sözlere sabretmiş ve rahatsız olmamıştır. Kasten yapılan eziyete sabretmiş, ondan etkilenmemiştir.[61]

Amcası, hanımı ve oğlu vefat ettiğinde sabretmiştir. Hz. Hamza şehit edildiğinde sabretmiştir. Hanımına iftira atıldığında sabretmiştir. Doğup büyüdüğü şehri olan Mekke'den çıkarıldığında yine sabretmiştir.

---

[56] Furkan, 25/75.

[57] Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberi, **Tarihu't-Taberî** (Tarihu'l-Ümem ve'l-Müluk*)*, (I-VIII), Beyrut Trz., c. II, s. 192-198; İbn Kesir, **El-Bidâye ve'n-Nihâye**, (Thk. Ahmed Abdülfettah Fetih), (I-XIV), Kahire 1994, c. IV, s. 27-34.

[58] Taha, 20/130.

[59] Yusuf, 12/18.

[60] Ahkâf, 46/35.

[61] Buhârî, "Farzu'l-humus", 19; "Meğâzî", 56.

Kendisine şâir, mecnûn, kâhin, iftiracı, yalancı denilmiş; fakat O hepsine sabretmiştir. O, sabredenlerin en önde olanı ve şükredenlere güzel bir model olmuştur.

Ayette belirtildiği gibi; "Oğulcuğum namazı kıl, iyiliği emret, kötülükten vazgeçmeye çalış ve başına gelene sabret. Çünkü bunlar yapılması gereken işlerdir."[62] Hz. Peygamber bunu hayatında en güzel şekilde göstermiş, sabretmesini bilmiş ve bunların olması gereken bir iş olduğunu hakkıyla bilen kimse olmuştur.

1.3.3. Cömertlik

Cömert, Farsça cevân-merd kelimesinden Türkçeye geçmiştir. Cömertlik kavramı İslâm ahlâkı literatüründe genellikle sehâ, sehâvet ve cûd terimleriyle ifâde edilir.[63] Sehâ ve sehâvet sözlükte "ocağın, içinde kolaylıkla ateş yakılacak şekilde geniş olması ve ateşin alev ve dumanının kolayca yükselmesine imkân hazırlanması" manasına gelmektedir. Bu anlamdan hareketle gönül zenginliği ve gönül genişliğine de sehâvet denilmiştir. "Bir şeyin yeni, iyi ve sağlam olması", ayrıca "cömertlik yapmak" anlamındaki cevd veya cevdet kökünden meydana gelmiş olan cûd da terim olarak sehâvet kelimesiyle eş anlamlıdır.[64]

Hz. Peygamber, yaratılanların en cömertidir. İnsanların eli en açık olan kişisidir. Kelime-i Tevhid dışında ağzından "hayır" dediği hiç işitilmemiştir. Hz. Peygamber fakirlikten korkmamış isteyene karşı her zaman ikram etmiştir. Birisi kendisinden giydiği elbisesini istediğinde hemen çıkarıp vermiştir.[65]

Allah u Teâlâ Kur'an-ı Kerimde şöyle buyurmuştur: "Onlar hem bolluk, hem de darlık zamanında Allah için verirler."[66] O bu tavsiyenin gereğini en güzel şekilde yerine getirmiş, yoklukta da vermiş, fakirlikte de vermiştir. Savaştan elde edilen ganimetleri toplar, sonrada içinden bir şey almadan hemen hepsini dağıtmıştır.[67]

O misafir etmiş, yardım etmiş, açları doyurmuştur. Elindekini muhtaca vererek onlarla paylaşmıştır. Fakiri kendisine tercih etmiştir.[68]

---

[62] Lokman, 31/17.

[63] Mustafa Çağrıcı, **Cömertlik**, DİA, İstanbul 1993, c. VIII, s. 72; **Lisânü'l-ʿArab**, "shv", "cvd" md.leri.

[64] Râgıb el-İsfahânî, **ez-Zerî'a ilâ mekârimi'ş-şerî'a** (nşr. Ebü'l-Yezîd el-Acemî), Beyrut 1400/1980, s. 293.

[65] Buhârî, "Libâs", 18.

[66] Âl-i İmrân, 3/134.

[67] Buhârî, "Cihâd", 24.

[68] Buhârî, "Îmân", 22, "Büyû", 34, "Nafakat", 1, "Edeb", 24; Müslim, "Zühd", 41.

Adî İbni Hâtim (R.A.)'den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Yarım hurma da olsa cehennemden korunmaya çalışın!"[69] İyiliğin ve infakın meydana getireceği güzel neticeye herkesin imkanı ölçüsünde gayret etmesini tavsiye temiştir. Ecdadımız da bu konuya hassasiyet göstermişler ve bu konuyu "Yarım elma, gönül alma", "Az veren candan , çok veren maldan" sözüyle dillendirmişlerdir. "Kim Allah'a ve ahiret gününe iman ediyorsa misafire ikramda bulunsun."[70] hadisiyle ikram etmeyi teşvik etmiştir.

Hz. Peygamber cömertlikte bir model olmuştur. Çünkü O, arkadaşlarını dostlarını, ona inananları ve inanmayanları hatta düşmanlarını iyiliğiyle cömertliğiyle kuşatmıştır. Verirken karşılığını sadece Allah'dan beklemiştir.[71]

1.3.4. Tevazu'

Sözlük anlamı "kendi itibar ve derecesini düşük görmek, birine boyun eğmek" anlamındaki vaz' kökünden gelmektedir.[72] Kibrin zıttı olup kişinin başkalarını aşağılayıcı duygu ve davranışlardan kendini temizlemesi anlamına gelir. Türkçede alçak gönüllülük anlamına gelir. Râgıb el-İsfahânî ise tevazu'un "aşağılık, itibarsızlık, onursuzluk" anlamına gelen da'at kökünden geldiğini söylemiştir. "insanın lâyık olduğundan daha düşük bir dereceye razı olması" anlamına geldiğini söyler.[73]

Hz. Peygamber'in yüce ahlâkı arasında en önde gelen erdemlerden birisi tevazudur. Hz. Peygamber bu konuda da kendisine hayran olunacak bir kimsedir. Onun tevazusu, Allah'ın heybetini bilen, Allah'tan hayâ eden, O'na saygı gösteren, O'nun yüceliğini hakkıyla takdir eden, sadece ve sadece O'na güvenen, mala, mülke önem vermeyen bir kimsenin tevazusudur. Allah teala buyuruyor: "Onlar birbirlerine karşı şefkatli, merhametli ve alçak gönüllüdürler, tevazu sahibidirler."[74] Hz Peygamber bahsettiğimiz ayette olduğu gibi mü'minlere karşı alçak gönüllüydü ve onlara tevazu gösterirdi. İhtiyarla beraber olur, ihtiyaç sahibi yoksul ve fakirlere şefkat gösterir, zor durumda olanı teselli eder, zayıflara

---

[69] Buhârî, "Zekât", 9, 10, "Menâkıb" 25, "Rikak" 49, 51, "Edeb" 34, "Tevhîd" 36; Müslim, "Zekât" 66-68. Ayrıca bk. Tirmizî, "Kıyâmet" 1, "Zühd" 37; Nesâî, "Zekât" 63, 64; İbni Mâce, "Mukaddime" 13; "Zekât" 28.

[70] Buhârî, 6018, 6136, 6138.

[71] Buhârî, "Cenâiz", 28; "Edeb", 39.

[72] Lisânü'l-ʿArab, "vażʿ" md.

[73] Mustafa Çağrıcı, **Tevazu**, DİA, İstanbul 2011, c. XL, s. 583.

[74] Maide, 5/54.

kol kanat gerer, çocuklarla oynar, ailesiyle şakalaşır, onlara şaka yapardı. İnsanlarla birlikte yemek yer, kumda yatar, hasırı kendisine yastık yapardı. Şöhrete, makama ve dünyevi şeylere tamah etmezdi. Garib gurabaya dostça hitab eder ve şöyle derdi: "Ben Mekke'de kurutulmuş et yiyen bir kadının evladıyım."[75]

Övülmeyi sevmez ve şöyle derdi: "Hıristiyanların Hz. İsa hakkında aşırı gittiği gibi siz de beni methederken aşırı gitmeyin. Ben Allah'ın sadece ve sadece kulu ve elçisiyim. Benim için yalnız Allah'ın kulu ve elçisidir deyin".[76]

Kendisi için ayağa kalkılmasından hoşlanmazdı.[77] Mecliste oturanlar, o meclisi nereye kadar doldurmuşlarsa gelince oraya otururdu.[78] Onlardan birisiymiş gibi insanlarla oturup kaynaşırdı. Davete icabet ederdi.[79]

İyâz İbni Himâr (R.A.) rivayet ediyor, Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Allah u Teâlâ bana: O kadar mütevâzi olun ki, hiç kimse birbirine karşı gururlanmasın, böbürlenmesin; hiç kimse diğerine zulmetmesin, diye bildirdi."[80] Günümüzde çatışmaların ana kaynaklarından biri kibir ve ucub yani kendini beğenmedir. Bunların ilacı olan tevazu aynı zamanda birçok sıkıntının çözümüdür. Günümüzde öğrenilen ilimler üstünlük kurma hedefine dayandığı için öğrenilen bilgiler çözüm yerine problem oluşturmaktadır. Bu sebeple tevazu ahlâkı, sadece muhaddisler için değil, tüm ilimlerin başında öğretilmelidir.

1.3.5. Dünyaya Değer Vermeyişi (Zühd)

Sözlükte zühd "bir şeye rağbet etmemek, ona karşı ilgisiz olmak, ondan yüz çevirmek" gibi anlamlara gelir. Azmala sahip olan kimseye müzhid, az yemek yiyene zâhid, az olan şeye zehîd, dünyaya karşı perhiz yapmak zehâdet anlamlarına gelir. Zühdün zıttı ise rağbettir. Kur'an'da zühd kelimesi geçmemektedir.[81] Hz. Yûsuf'u kuyudan çıkaran kimselerin ona fazla değer vermemelerinden dolayı onlar hakkında hakkında zâhid kelimesinin çoğulu olan "zâhidîn" kelimesi kullanılmıştır.[82]

---

[75] İbn Mace, 3312; Hakim, 4366.

[76] Müslim, "Kader", 7; Tirmizî, "Şemâil", 172; Buhârî, "Enbiyâ", 48; "Hudûd", 31.

[77] İbn Mâce, "Dua", 2.

[78] Ebû Dâvud, "Edeb", 152.

[79] Müslim, "Nikâh", 99.

[80] Müslim, "Cennet", 64. Ayrıca bk. Ebû Dâvûd, "Edeb", 40; İbni Mâce, "Zühd", 16, 23.

[81] Semih Ceyhan, **Zühd**, DİA, 2013 İstanbul, c. XLIV, s. 530.

[82] Yûsuf, 12/20.

Zühd kavramı genellikle dünyaya karşı olumsuz tavır ve davranışların bütününü ifade eder. Dünya malına, makama, mevkiye, şan ve şöhrete önem vermeme; azla yetinme, çokça ibadet etme, âhiret için hayırlı işlere yönelme zühdün bazı göstergeleridir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de, "Siz dünya hayatını tercih ediyorsunuz ama âhiret hayatı daha hayırlı ve daha kalıcıdır." buyrulmuştur. Hz. Peygamber'in zahidliği, dünyanın fani ve gelip geçici, rızkı az, ömrü kısa ve ahiretin baki olduğu, Allah'ın dostları için hazırlayacağı nimetleri, sevabı cenneti bilen bir kişinin zahitliğidir. Bu nedenle dünya kendisine sunulmasına rağmen ondan sadece geçimine yetecek, ihtiyacını karşılayacak kadarını almayı tercih etmiştir.

Hz. Peygamber bazen aç yatmış, açlıktan karnına taş bağlamış, bir ay boyunca evinde hiç ateşin yanmadığı olmuştur. Peş peşe gelen üç gece arpa unundan yapılmış ekmekle karnını doyuramamıştır. Hz. Âişe anlatıyor: "O'nun ailesi, O vefat edene kadar, iki gün arka arkaya arpa ekmeğiyle karnını doyurmadı."[83] Bu ve benzeri rivayetlerden hareketle, Hz. Peygamberin dünya hayatında lüks yaşamı ve zenginliği öne alan bir hayat tarzını istemediğini buna karşılık, açlık ve tokluk içerisinde olan, sabra ve şükre sebep olan orta düzeyli bir hayatı tercih ettiğini söyleyebiliriz. Birçok kez, Hz.Peygamber'in elinde çok mal olduğu doğru ise de, bir başka doğru da onun malını uzun süre tutmadığı, biriktirmediği, kendine saklamadığıdır. Gerçek şu ki O malların hepsini Allah rızâsı için sarfetmiştir. Hz. Peygamber vefat ettiğinde, zırhının, ödünç aldığı arpa karşılığında bir yahudide rehin bulunduğu gerçeği[84], üzerinde de durulup düşünülmesi gerekir.

Arzın hazineleri kendisine sunulmasına rağmen, Hz. Peygamber, yanaklarına iz çıkaran hasırların üstünde yatması,[85] Topraktan evde oturması,[86] dikkat çekicidir. O dünyaya değer vermeden dünyayı ele geçirmiştir. Onun zühd anlayışında Müslümanların fakir olması hedef değildir. Hz. Peygamber, zühdü hem maddi hem manevi olarak yaşayarak göstermiştir. Günümüzdeki zühd anlayışları Hz. Peygamber'in göstermek istediği zühdden uzak olduğu için, kimileri dünyayı tamamen terk etme, kimileri de onu sadece bir noktaya hasretme yanlışına düşmüştür.

---

[83] Buhârî, "Eymân", 22; Müslim, "Zühd", 22. Ayrıca bk. Buhârî, "Et'ime", 23, 27; Nesâî, "Dahâyâ", 37; İbniMâce," Et'ime", 48, 49.

[84] Buhârî, "Rehn", 2, 5, "Büyû", 14, 33, 88, "Silm", 5, 6, "İstikraz", 1, "Cihâd", 89, "Megâzi" 85; Müslim, "Musâkât", 124; Nesâî, "Büyû" 58, 87.

[85] Buhârî, "Mezâlim", 25, "Tefsîr", 66/2; Nesâî, "Savm", 14.

[86] Ahmed b. Hanbel, II, 291.

1.3.6. Şeca‘at

Sözlük anlamı “cesaret, yiğitlik, kahramanlık” olan şecâat kelimesi, ahlâk literatüründe öfke duygusunun akla itaat ederek itidalli davranması için kullanılmaktadır. Bazen saldırganlıkla korkaklığın orta noktası, bazen de korkaklığın zıttı şeklinde ifade edilir. Kaynaklarda şecaatle aynı manada veya yakın mânalarda cesaret, hamaset, besâlet, batûlet, cüret ve mürüvvet de kullanılmaktadır.[87] Hz Peygamberin cesaret ve kahramanlığı apaçık bir gerçektir. O insanların kalben en sağlamıdır. Tehditlerden korkmaz, bunalımlar onu ürkütmezdi. Olaylar ve felaketler onu sarsmazdı. O işlerini Allah’a havale eder, O’na tevekkül eder ve yönelirdi.

Hz. Peygamber savaşlarda bizzat kendisi de çarpışmaya girer, göğüs göğüse mücadele ederdi. Savaş meydanlarından asla kaçmazdı. Uhud savaşında yüzü yaralanmış, mübarek dişleri kırılmış, arkadaşları şehit olmuştu.[88] O buna rağmen cesaretini kaybetmeyerek, zayıflık göstermedi.

Bedir harbinde savaşı bizzat o komuta etmiştir. Bedir gecesi insanlar uyurken o uyumayarak geceyi ibadet ve duayla geçirdi.[89] Hz. Peygamber, cesaret , şecaat, kahramanlık ve yiğitlik vasıflarına noksansız sahip yegâne kahramandır.

Hazret-i Ali (R.A.) anlatıyor: “Bedir savaşında çarpışma tüm şiddetiyle devam ederken, biz bâzen Hz. Peygamberin arka tarafına sığınıyorduk. O herkesin en cesuru idi. Düşman askerlerinine en yakın yerde O dururdu.”[90] Hz. Peygamber’den daha büyük bir kahraman hayal etmek mümkün değildir. Çünkü ömrü hayatında korku ve telâşa kapılmamış ve uygunsuz davranışlarda bulunarak hareket ettiği aslâ görülmemiştir. En zor durumlarda dahi sabır ve sebâtıyla örnek bir insan olmuştur.

Hz. Peygamber bir hadis-i şerifinde şöyle buyurmuştur: “Allah’a yemin olsun. Allah uğrunda öldürüleyim, sonra tekrar dirileyim ve sonra tekrar öldürüleyim isterim”[91] İşte o yüce peygamberin isteği bize onun cihad aşkını, şecaatini ve cesaretini göstermektedir.

---

[87] Mustafa Çağrıcı, **Şecaat**, DİA, İstanbul 2010, c. XXXVIII, s. 402.

[88] İbn Hişam, **Es-Siretü'n-Nebeviyye**, 2. Baskı Mısır 1955, c. III, s. 85, 99.

[89] İbn Hişam, **Es-Siretü'n-Nebeviyye**, c. II, s. 453.

[90] Ahmed, I, 86.

[91] Buhârî, 36, 2797.

1.3.7. İffet

Sözlükte "haramdan, kötü ve çirkin olan her şeyden uzak durmak, helâl ve güzel olmayan söz ve davranışlardan sakınmak" manasında masdardır. Ahlâk kitaplarında ve bunların tesirinde kalan diğer kaynaklarda insandaki arzu ve şehvet gücünün ılımlı işlemesinden meydana gelen erdemi anlatmak için kullanılmıştır. Bu kaynaklardaki iffet tanımlarını "yeme içme ve cinsî arzu konusunda ölçülü olmak, aşırı istekleri bastırıp dinin ve aklın emri altına sokarak kazanılan erdem" şeklinde ifade etmek mümkündür. İffet, uzak durmak, hal, hareket, tavır ve davranışlarda dengeli olmak, herhangi bir işte sınırı aşmamaktır.[92] Günümüzde iffet kavramı yanlış anlaşılan kavramlardan birisidir. İffet denildiğinde sadece kadınlardan beklenmesi bu yanlış anlayışın neticesidir.

Ebû Saîd el-Hudrî'den (r.a.) nakledilen bir hadis bu yanlış anlayışın tersinedir."Hz. Peygamber, örtünme yaşına gelmiş olan bir genç kızdan daha hayâlı idi. Hoşuna gitmeyen bir şey gördüğünde bu hal, O'nun mübârek yüzünden hemen anlaşılırdı."[93]

Hz. Peygamber, hiçbir zaman yüksek sesle konuşmamış, insanların yanına gelince tebessüm ederek selam verirdi. Hoşuna gitmeyen kaba bir söz işittiğinde insanların yüzüne geçip bunu söylemezdi.[94] Yüz ifâdeleri onun duygularını yansıttığı için yanındakiler, konuşmalarında ve hareketlerinde dikkatli olurlardı. Hayâ, edep ve nezâketinden dolayı, kahkaha ile gülmezlerdi. Yalnız tebessüm ederdi.[95]

Bir Hadîs-i şerîflerinde: "Hayâ îmandandır ve hayâlı olan kimse de Cennet'tedir! Hayâsızlık ise kalbin katılığından dolayıdır; kalbi katı olan kimse de Cehennem'dedir!.." buyurmuşlardır.[96] Hz. Peygamber "Kim bana iki çenesi arasındaki yani dili ile iffet ve nâmusunu koruma sözü verirse, ben de ona cennet sözü veririm." buyurmuştur.[97]

İffet aslında sadece namusu korumak değil bütün şehvani arzuların korunmasıdır. Ancak iffetsizlik duyguları dilde ve namusta daha çok ortaya çıktığı için hadiste bu ikisinin korunmasına vurgu yapılmıştır.

---

[92] Mustafa Çağrıcı, **İffet**, DİA, İstanbul 2000, c. XXI, s. 506.

[93] Buhârî, "Menâkıb", 23; Ebû Dâvûd, "Harâc", 34-36.

[94] Buhârî, "Libâs", 18.

[95] Müslim, "İstiskâ", 16; Ebû Dâvûd, "Edeb", 104; Tirmizî, "Menâkıb", 10.

[96] Buhârî, "Îmân", 16.

[97] Buhârî, "Rikâk", 23.

1.3.8. Adâlet

Adâlet, "davranış ve hükümlerde doğru olmak, hakkın isteğine göre hüküm vermek, eşit olmak," gibi anlamlara gelen masdar-isimdir. Yine aynı kökten bir masdar-isim olan adl kelimesi "orta yol, istikamet, eş, benzer, misil, bir şeyin karşılığı" gibi anlamlara gelir. Sıfat olarak kullanıldığında âdil ile eş anlamlıdır.[98]

Adâlet, Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadislerde genellikle "düzen, denge, denklik, eşitlik, gerçeğe uygun hükmetme, doğru yolu izleme, takvâya yönelme, dürüstlük, tarafsızlık" gibi anlamlarda kullanılmıştır. İslam ahlak geleneğinde adalet kavramı anahtar kavramlardan biridir.

Ayet-i kerime'de Yüce Allah şöyle buyurur: "Muhakkak ki Allah, adaleti, iyiliği, akrabaya yardım etmeyi emreder, çirkin işleri, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor."[99]

Adalet mülkün ve medeniyetin temelidir, zulüm ise yıkım ve anarşinin bir neticesidir. Adalet İslam dininin en mühim esaslarından biridir. Mü'min Allah'a, kendisine, emri altındakilere ve etrafındakilere zulmetmeyen, herkesin ondan emin olduğu kişidir. Hz. Peygamber ömrü boyunca adaletten ayrılmamış ve bunu ümmetine öğretmiştir. Kimseye haksızlık etmediği gibi, merhametli davranmış ve adaletle idare edilen bir toplum oluşturmaya gayret etmiştir. Fakat tarih boyunca İslam ümmeti ne yazık ki adaletsiz yönetimlerden dolayı bir türlü iç karışıklıklardan kurtulamamıştır. Ümmetin kurtuluşu adil, çalışkan, güçlü, şuurlu ve üretken bir toplumun oluşturulmasından geçmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'in nazil olduğu dönemlerde adaletli bir ortam yoktu. Adaletsiz davranışlar sergilemelerinin sebepleri arasında akrabalık, kavmiyetçilik, düşmanlık, zenginlik, soyluluk ve güçlülük gibi faktörler vardı. Rivayete göre Mahzumoğulları'ndan soylu bir kadın hırsızlık yapmıştı. Ailesi ona hak ettiği cezanın uygulanmasını ister. Üsame b. Zeyd'i (R.A.) aracı olarak gönderir. Hz. Peygamber bu konuda yapılan aracılığa sinirlenir ve Müslümanlara şöyle hitap eder: "Sizden öncekilerin helak olmasının sebeplerinden birisi, fakirler hırsızlık yapınca had uygulayıp imtiyaz sahibi ve zengin olanları cezadan muaf tutmalarıdır. Allah'a yemin ederim ki, Muhammed'in kızı Fatıma da hırsızlık yapsa

[98] Mustafa Çağrıcı, **Adalet**, DİA, İstanbul 1988, c. I, s. 341.

[99] Nahl, 16/90.

onun elini keserdim."[100] Önceki toplumların helak olmasının adaletsizliklere bağlanması daha sonra şu güzel sözde tekrarlanacaktır: "Adalet mülkün temelidir".[101]

Adalet huzurun, istikrarlı bir yaşamın ve medeniyetin olmazsa olmaz kaynağıdır. Dinin öncelikli ilkelerindendir. Toplumun ve insanların huzur içerisinde yaşamlarını idame etmelerinin sebebidir. Allah u Teâla Kur'ân-ı Kerîm'in çeşitli ayetlerinde adaletli olmayı emretmiş[102] ve kendi aleyhlerine bile olsa adaletten ayrılmamalarını müslümanlardan istemiş ve şöyle buyurmuştur: "Ey iman edenler! Kendiniz, ana babanız ve en yakınlarınızın aleyhine de olsa, Allah için şahitlik yapın. Adaleti dikkatlice ayakta tutun. Şahitlik ettiğinizde zengin veya fakir de olsalar adaletten ayrılmayın. Çünkü Allah her ikisine de en yakındır. Öyle ise adaletli olma hususunda nefsinize uymayın. Şahitlik ettiğinizde gerçeği çarptırırsanız veya şahitlikten korkup çekinirseniz biliniz ki Allah yaptığınız herşeyden hakkıyla haberdardır."[103] Allah'ın bu yüce emirleri, Hz. Peygamber tarafından müslümanlara bildirildiği gibi bizzat yaşantısıyla da gösterilmiş ve müslümanların en temel değerleri arasına dahil edilmiştir.

1.3.9. Kusurları Örtmek

Hz. Peygamber'in en büyük ahlâkî vasıflarından birisi kusurları örtmektir. Hz. Peygamber'in eğitim ve davet metodunda hasta değil hastalık tedavi edilir. Hasta olan kişiye hastalığından dolayı yapılacak aşağılama insan onuruna dolayısıyla sünnete terstir. Hz. Peygamber insanların sadece yüzüne karşı değil arkasından da ayıplarının konuşulmamasını tavsiye etmiştir.

Bir ayet-i kerimede "Ey imân edenler! Zannın çoğundan kaçının. Çünkü zannın bir kısmı günahtır. Birbirinizin kusurunu araştırmayın. Biriniz diğerinizi arkasından çekiştirmesin. Biriniz, ölmüş kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? İşte bundan tiksindiniz. O halde Allah'tan korkun. Şüphesiz Allah, tevbeyi çok kabul edendir, çok esirgeyicidir."[104] buyrulmuştur. İşte ahlakı, bu ve bunun gibi örnek emirleri yaşamaktan ibaret olan o yüce Peygamber, hayatının her bir karesinde bunların misallerini göstermiştir. Allah Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) çevresindekilere gösterdiği bu güzel tavrını Kur'an'da şöyle

[100] Buhari, "Sahih", V, 23; Müslim, "Sahih", III, 1315-1316.

[101] İbn Kesir, **El-Bidâye ve'n-Nihâye**, (Thk. Ahmed Abdülfettah Fetih), (I-XIV), Kahire 1994, c. VII, s. 68.

[102] Bk. Nisa, 4/58; Maide, 5/8; En'am, 6/152; Hûd, 11/85.

[103] Nisa, 4/135.

[104] Hucûrât, 49/12

bildirmektedir: “Allah’tan bir rahmet dolayısıyla, onlara yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın onlar çevrenden dağılıp giderlerdi. Öyleyse onları bağışla, onlar için bağışlanma dile.” [105]sözleriyle bu gerçeği beyan etmiştir.

Hz. Peygamber bir hadisinde bu konuyla ilgili şöyle buyurmuştur: “Bir kul bir kimsenin ayıbını örterse Allah kıyamet günü onun ayıbını örter.”[106] İbn Mace’de geçen rivayet “Kim bir Müslüman kardeşinin ayıbını örterse Allah onun dünyada ve ahirette ayıbını örter,” şeklindedir.[107] Ayet ve hadislerde geçen bu tavsiyeleri en güzel şekilde kendisi de gerçekleştiren Hz. Peygamber hayatı boyunca kimsenin ayıbını yüzüne vurarak aşağılamamıştır.

1.3.10. Ahlâkın Zirvesi

Hz Peygamber, Peygamber olarak gönderilmesinin asıl gayesinin mekarim-i ahlâkı tamamlamak için olduğunu çok açık olarak ifade buyurmuşlardır. “Ben güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim.”[108] Şüphesiz ki insanın kemali, olgunlaşması, alemin nizamı, huzuru toplum hayatının dirlik ve düzeni ancak ahlak ile olur.

Kur’an-ı Kerim’in ilk inen surelerinden olan Kalem Suresi’nde efendimizin yüce bir ahlâk üzere olduğunun ifade edilmesi Kur’anla müşerref olmasının aynı zamanda bir gerekçesidir. Ahlâkı tamamlamak üzere gönderilmiş olması ise var olan ahlâkî hazır bulunuşluğun tamamlanması anlamına gelecektir. Dolayısıyla Kur’an ne ahlâktan bağımsızdır ne de Kur’ansız mükemmel bir ahlâk teşekkül edebilir.

Hz. Peygamber, dinî, ahlâkî sorumluluğu ve davranış biçimini ortaya çıkaracak ve hayata taşıyacak herşeye değer vermiştir. Bunu bazen ibadet, tutum ve davranışlara, bazen de bu davranışlara sahip olan kişilere deger yükleyerek ortaya koymuştur. Faziletli insanların ve yapılan işlerin anlatıldıgı hadisler, genellikle şu konuları ihtiva etmiştir: İman, hac, cihad, yemek ikram etmek ve yumuşak huylu olmak ve konuşmak,[109] hüsnül hulk,[110] severken

[105] Âl-i İmran Suresi 159. ayet

[106] Müslim, “Birr”, 21.

[107] İbn Mace, “Hudud”, 5.

[108] Muvatta, “Husnü’l-Hulk”, 1.

[109] Ebû’l–Kâsım Suleyman b. Ahmed b. Eyyûb b. Mutayr el–Lahmî Taberânî, **Mekârimu’l- Ahlak**, (Tah. Faruk Hammâde), Dâru’s–Sekâfe, Rabat 1987, nu: 154, s. 99; Ebû Bekr Muhammed b. Ca’fer b. Muhammed b. Sehl b. Şâkir es–Sâmerrî Harâitî, **Mekârimu’l-Ahlak**, (Tah. Eymen Abdulcâbir el–Buhayrî), Dâru’l–Âfâkı’l–Arabî, Kâhire 1999, nu: 156, s. 66.

[110] Harâitî, a.g.e., nu: 17, s. 30

Allah için sevmek ve Allah için nefret etmek,[111] takvâ sahibi olmak, akrabayı ziyaret etmek, sıla-i rahim, iyiligi emretmek ve kötülükten sakındırmak,[112] dilinden ve elinden herkesin güven içerisinde olduğu kişi olmak,[113] din kardeşini sevindirmek, varsa borcunu ödemek, yemek yedirmek,[114] akraba ziyareti yaparak ilişkileri koparmamak, cömert olmak vermeyene vermek ve zulmedeni affetmek[115] ve insanların sevgisini elde etmek.[116]

Hz. Peygamber hiçbir zaman amellerin değerleri hususunda net bir derecelendirme ortaya koymamıştır. Bu, Hz. Peygamber'in insani hiçbir değer ölçüt kullanmadıgı anlamına gelmez. Hz. Peygamber bunu rivayetlerinde bazen açıkça, bazen de satır aralarında göstermiştir. Örnek olarak Hz. Peygamber, bir işi fazilet halinine dönüştürmek istediğinde niyetin, faydanın, zaman ve şartların, uygulayacak kimselerin imkanlarının ve elde edecekleri neticelerin önem ve değerine uygun ifadeler, sözler kullanmıştır.

Sonuç olarak; Hz. Peygamber hiç bir zaman bir fazilet sıralaması yapmamış, her hangi bir amelin diğerinden üstün olduğunu ortaya koymaya çalışmamıştır. Zaten O'nun böyle bir şey yapmış olması dinin ruhuna ters düşeceği gibi toplum ve insan tabiatına da aykırı olurdu.

1.4. Hadis Usul Kitaplarında Muhaddislerin Ahlâkı İle İlgili Görüşler

Usul kitaplarında muhaddislerin adabıyla ilgili bölümler oluşturulmuştur. İlk örneğini Peygamber Efendimizin uygulamasından ve tavsiyesinden alan İslâm eğitimi, zamanla kurumlaşmış ve âdâb diye adlandırılan ve tatbiki luzumlu olan teknikleri ortaya çıkarmıştır. İslâm tarihinde ilimin önemi kadar ona sahip olmak için gerekli ahlâkî kuralların, kaide ve âdâbın bilinmesi gerektiği üzerinde de önemle durulmuştur. İslâmî gelenekte genel ilke edebin ilimden önce geldiğidir. Hatîb Bağdadî (ö.463/1071) el-Câmi'li ahlâkı'r-râvî ve âdâbi'-sâmi' adlı eserinde hadis öğrencisinin ve hocasının adabı ile ilgili bilgiler vermiştir. Bağdadî eserinde ahlâk ve âdâb kelimelerinin ayırımına yer vermiştir. Ahlâk ile râvî'yi yani hocayı Sâmî' ile öğrenciyi kastetmiştir. Hatîb, âdâba özen gösterilmesiyle ahlâk sahibi bir hoca olunabileceğini vurgulamıştır. Ahlâka sahib olmak

[111] Taberânî, a.g.e., nu: 70, s. 65

[112] Harâitî, a.g.e., nu:271, s. 102

[113] Harâitî, a.g.e., nu:390, s. 135

[114] Taberânî, a.g.e., nu:91, s. 73

[115] Harâitî, a.g.e., nu:295, s. 107

[116] Taberânî, a.g.e., nu:139, s. 93

için âdâbın gerekliliğine işaret etmiştir. [117] Adab kelimesiyle adlandırılan hadis eğitiminde uyulacak manevi kurallar ve hayata geçirilecek teknikleri tesbit eden Hatib'in eserini fakültelerimizin müfredatına geçirilerek öğrencilerimize okutulması gerekmektedir. İlmin gerekliliği kadar âdâbın, usul ve erkânında yeni nesillere öğretilmesi gerekmektedir. Yani gençlerimizin manevi temellere dayalı bir eğitim sistemiyle de desteklenmesi kaçınılmazdır.

Hâtib ilk olarak hadis öğrencisinin (sâmî') eğitimini hangi metod ve âdâba uymakla gerçekleştirebileciğinden bahsetmiştir. Biz de ilk olarak buranın kısaca bir özetini sunmaya çalışacağız. Her bilim dalı öğrencisinin takip etmesi, uyması gereken zorunlu bir yolu, usulü vardır. Kısa bir müddet hadis öğrenipte sonra hadisçi olduklarını iddia edenler boş bir gurur ve böbürlenmeden başka bir şey yapmamaktadır. Bu tür insanların en bariz özelliği; hocaya saygısızlık, usul ve kurallara uymamak, öğrencilere zorluk çıkarmak, yani yapmaları gerekenleri yapmamak veya tam tersini yapmaktır. Halbuki hadisçilerin tevazu sahibi, edepli, temiz ve dindar olma açısından en kamil, kin tutmayan ve sinirli olmayan kimseler olması gerekmektedir. Zira Ebû Âsım en-Nebîl'in dediği gibi, "hadis öğrenmek isteyen, dünyanın en üstün işine talip olmuştur. O kimsenin de insanların en olgunu, en kamili olması gerekir." Yine Süfyân b. Üyeyne'nin (ö.198/813) belirttiği gibi, "Büyük ölçü Rasulullah'tır. Her şey ona arz olunur, ona uyanlar hak, uymayanlar ise bâtıldır." Yani sonuç olarak İbn Sirîn'in dediği gibi, "Eskiler ilmi öğrendikleri gibi, ilim erbabının usul ve yaşam tarzlarını da öğrenirlerdi. Bazı alimler de bizlerin çok hadis öğrenmekten ziyade edeble olgunlaşmaya muhtac olduğumuzu belirtmiştir. Zekeriyya el-Anberî'de şu tesbitte bulunmuştur. "Edepsiz ilim, odunsuz ateş; ilimsiz edeb de cesetsiz ruh gibidir."[118]

1.5. Hadis Öğrenim ve Öğretiminde Uyulacak Edebler ve Uygulanacak Usûller

1.5.1. Hadis Öğreniminde Niyet

Hadis öğrencisi Allah rızası için hadis öğrenmeli, dünyalık bir beklenti içine girmemelidir.[119] Çünkü herkese niyet ettiğinin karşılığı vardır. "Ameller ancak niyetlere göredir; herkesin niyeti ne ise eline geçecek odur."[120] Hadis öğrencisi gösteriş ve kibirden

[117] İ. Lütfi Çakan, **Hatib Bağdâdî'ye Göre Hadis Öğrenimi**, Erkam Matbaası, İstanbul, 2005, s.19.

[118] İ. Lütfi Çakan, **Hatib Bağdâdî'ye Göre Hadis Öğrenimi**, s.24.

[119] Hatîb el-Bağdâdî, **el-Câmiʿ li-ahlâkı'r-râvî ve âdâbi's-sâmiʿ** (thk. Mahmud et-Tahhan), Mektebetü'l-meârif, Rıyaz 1428h/2007m., c. I, s.81.

[120] Buhârî, "Bedü'l-Vahy", 1; Müslim, "İmare", 155; Ebu Davud, "Talak", 11.

uzak durmalı, bir makam elde etmek veya çevre edinmek gayesiyle hadis öğrenmemelidir.[121] Hadis öğrencisi hadisleri rivayet etmek için değil yaşamak için öğrenmelidir. Mürsel bir hadiste Peygamber Efendimiz şöyle buyurmuştur: "Âlimlerin himmeti riayet (uygulamak), sefihlerin gayreti rivayet etmek içindir".[122]

Bu konuyla ilgili Hammâd b. Seleme'nin dikkat çekici örneği vardır. Hammâd, ibadete, hayırda bulunmaya, Kur'an tilâvetine düşkündü. Sünnete bağlılığı, bid'atçılara karşı muhalefeti ve düzenli bir yaşamıyla tanınmıştır. Ders verdiği kimselerden hediye almazdı. "Hadis öğrenmek Allah rızası gözetilerek yapılmazsa insan kendini aldatmış olur" derdi.[123]

Günümüzde niyet konusuna gerektiği önem verilmediği görülmektedir. Talebeler ve aileler ilmi öncelikle dünyevi olarak istemektedirler. Makam ve mevkiye göre tercihler yapılmaktadır. Hadis geleneğinde bu konuya dikkat çekilmiş öncelikle niyetlerin tashih edilmesi ve ilimlerde önceliğin Allah rızası olması gerektiği vurgulanmıştır.

1.5.2. Üstün Ahlâk

Hadis öğrencisi güzel ahlâk sahibi olmalıdır. Bu konuda ölçü Peygamber Efendimiz'dir. Peygamber Efendimiz de şöyle buyurmuşlardır: "Ben güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim".[124] Yani hadis öğrencisi Peygamber Efendimiz'in ahlâkı ile ahlâklanmalıdır.[125]

1.5.3. Meslek Sahibi Olmak ve Helâl Rızık Kazanmak

Hadis öğrencisinin ailesi varsa onların geçimini üstlenmesi gereklidir. Onların geçimini ihmal ederek, hadis öğrenmek için meslek edinmekten uzak olması yanlış bir davranıştır. Bu konuda Peygamber Efendimiz şöyle buyurmuştur. "Kişiye günah olarak geçimini üstlendiklerini ihmal etmesi yeter."[126] Bir çok alim de hadisçilerin hadis öğrenmesi gerektiğini söylemiş bununla beraber ihtiyaçlarını gidermek için de meslek sahibi olunması gerektiği hususunda tavsiyelerde bulunmuştur.

---

[121] İbn Mace, "Mukaddime", 23; Bağdadi, **el-Câmiʿ li-ahlâkı'r-râvî**, c. I, s.81-89.

[122] İbn Abdilberr, Câmi', c. II, s. 6; Münâvî, **Feyzü'l-Kadîr**, c. VI, s.356.

[123] Tayyar Altikulaç, **Hammâd b. Seleme**, DİA, İstanbul 1997, c. XV, s. 489.

[124] Muvatta, "Husnü'l Halk", 8; Müsned, 2/381.

[125] Bağdadi, **el-Câmiʿ li-Ahlâkı'r-Râvî**, c. I, s.97-101.

[126] Ebu Dâvud, "Zekât", 45; Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 160,193-195.

1.5.4. Aile Kurmaya Teşvîk

Hadisçilerin adabı konusunda yazılan bazı eserlerde geçimini sağlama ve ailesinin hukukuna riâyet etme gayretinin hadis öğrencisini hadis öğrenmekten mahrum edebileceğini bundan dolayıda bekar kalmanın daha uygun olacağını belirtmiştir.[127] Ancak bu Hz. Peygamber'in sünnetine terstir. Hz. Peygamber'in nikaha teşvik etmesine rağmen bekalık tercihinin haddiscilerin adabı arasında zikredilmesi ilginçtir. Bu sebeple biz burada bunu değiştirdik.

Hz. Peygamber bir hadislerinde: "Nikah benim sünnetimdir. Kim benim sünnetime uygun davranmazsa benden değildir. Evlenin." buyurmuştur.[128] Günümüzde üniversite eğitimi bahane edilerek evlilik yaşları geciktirilmektedir. Nüfus giderek yaşlanmaktadır. Türkiye'ye bu hastalık batıdan geçmiştir. Devlet buna önlem almalıdır. Bu sebeple öğrenciler hem evlenmeli hem okumalıdır. Evlenenler için devlet destek olmalıdır.

1.5.5. Kur'ân'ı Ezberlemek ve Kur'ân'a Vukufiyet

Hadis öğrencisi ilk olarak işe Kur'an-ı ezberlemekle başlamalıdır. İlimlerin en yücesi ve en önde geleni Kur'ân ilmidir. Daha sonrada hadis öğrenmek gerekir.[129] Zira Peygamber Efendimiz şöyle buyurmuştur. "Size iki şey bırakıyorum. Bunlara tutunursanız, onlarda olan hükme uyarsanız, yaşadığınız sürece asla yolunuzu şaşırmazsınız, asla delalete düşmezsiniz: (Bunlar)Allah'ın kitabı ve sünnetimdir."[130] Burada her ne kadar ezber denilmiş olsa da kast edilen Kur'an''ın anlamına vakıf olmaktır. Zira hadislerin doğru anlaşılması Kur'an'ın doğru anlaşılmasına bağlıdır.

1.5.6. Sünnetin İzinden Gitmek

Hadis öğrencisi bütün işlerinde Hz peygamberi takip etmeli, sünneti izlemeyi kendisi için vazgeçilmez bir görev telakkî etmelidir. Hadis öğrencisi şu ayeti hiçbir zaman unutmamalıdır. "Allah'ın Resûlünde sizin için güzel bir hayat örneği vardır".[131] Burdan da şunu anlıyoruz ki hadis öğrencisi davranışlarında Hz Peygamberi örnek almalıdır. Hz. Peygamberin izinden gitmek deyince sadece onun dış görünüşünü değil, tüm yaşantısını, hayatımıza örnek almalıyız.

---

[127] Bağdadi, **el-Câmiʿ li-Ahlâkı'r-Râvî**, c. I, s.101.

[128] İbn Mace, "Nikah", 1.

[129] Bağdadi, **el-Câmiʿ li-Ahlâkı'r-Râvî**, c. I, s.106.

[130] Hâkim, "Müstedrek", I, 93; Muvatta, "Kader", 3.

[131] El-Ahzâb 33, 21.

1.5.7. Hadisin Zekâtını Vermek

Hadisin zekâtını vermekten kasıt ise hadisi öğrendikten sonra onunla nasıl amel etmek gerekiyorsa o şekilde hareket etmek, onu hayatına aksettirmek, uygulamak hadisin zekâtını vermek demektir. Ahmed b. Hanbel şöyle söylemiştir. "Biz, "hadis ehli" tabiriyle hadis ile amel edeni kastederiz".[132] Şuan bilgi çağında yaşıyoruz. Bilgiye ulaşmak ona sahip olmak çok kolaylaştı. İnsanların bilgiye ulaşmasında bir sıkıntı kalmadı. Tek sıkıntı insanların o bilgilerle amel etmeme, yaşantısına aktaramama eksikliğidir.

1.5.8. Derse Erken Gitmek

Hadis öğrencisi derse gitme hususunda arzu ve istekli olmalıdır. Peygamber Efendimiz şöyle buyurmuştur: "Allah'ım! Ümmetimin erkenciliğini bereketli eyle.[133]" Bu rivâyetteki erkencilikten kastın ilim elde etmek maksadıyla ilk safa ulaşmak için acele etme olduğu hususunda ilim adamları görüş beyan etmiştir.[134] Günümüz öğrencilerinde bir isteksizlik mevcuttur. Bunun en önemli sebeplerinden birisi sosyal medyanın çocuklar ve gençler arasında aktif bir şekilde kullanılmasıdır. Geç saatlere kadar sosyal medyada vakit geçiren öğrenciler geç vakitte uyanmakta ve derslerden beklenen verimi alamamaktadırlar.

1.5.9. Acelesiz, Vakar ile Yürümek

Enes b. Mâlik (r.a.) şöyle demiştir: "Peygamber Efendimiz yürüdüğü zaman -sanki bir yere dayanıyormuş gibi- teennî ile yürürdü".[135] Hz. Peygamber namaza koşarak, nefes nefese gelenleri uyarmış şöyle buyurmuştur: "Namaza geleceğiniz zaman normal adımlarla, yürüyerek gelin. Sekinet ve vakarı elden bırakmayınız. Yetiştiğiniz kadarını imamla kılar, yetişemeyip kaçırdığınız rekatları tamamlarsınız."[136] Bu ve benzeri hadisler, acele etmeden yürümek gerektiğini, yürürken de vakarın elden bırakılmamasını bizlere bildirmektedir.

1.5.10. Güzel Görünüm, Temiz Sîret

Görünüş-görünüm muhatabı etkileyen bir özelliktir. Peygamber Efendimiz şöyle buyurmuştur. "Temiz gidişat, güzel görünüm, yemede ve giymede orta yollu olmak

---

[132] Çakan, İ. Lütfi, **Hatib Bağdâdî'ye Göre Hadis Öğrenimi**, s.36.

[133] Ebû Dâvûd, "Cihâd", 78; Tirmizî, "Büyû", 6; İbni Mâce, "Ticârât", 41.

[134] Bağdadi, **el-Câmiʿ li-Ahlâkı'r-Râvî**, c. I, s.149.

[135] Ebû Dâvûd, "Edeb", 30; Bağdadi, *el-Câmiʿ li-Ahlâkı'r-Râvî*, c. I, s.151-153.

[136] Buharî, "Ezan", 21; Müslim, "mesâcid", 154.

nübüvvetin yirmibeş cüzünden birini oluşturur".[137] Hadis öğrencisinin giyim, kuşamında ve dış görünümünde Peygamber Efendimize benzemeye onun tavsiye ettiği hale uyması gerekir.[138]

1.5.11. Hocadan İzin İstemek ve Yanına Girme Âdâbı

Hadis öğrencisinin hocayı uyurken rahatsız etmemesi ve ondan izin isteyerek hadis alması gerekir. Âlimler herhangi bir muhaddisin yanına girmek için izin istemezler dışarı çıkıncaya kadar bekler ondan sonra hadis alırlardı. Sebebi ise şu ayeti kerimedir. "Sen onların yanına gelinceye kadar sabretselerdi onlar için daha hayırlı olurdu".[139]

İzni olmadan hocanın yanına girmek doğru bir davranış değildir. İzin istemeden içeri giren bir hadis öğrencisi uyarılır, edepten dolayı dışarı çıkıp izin isteyerek içeri girmesi istenir. Bir öğrenci topluluğu hocayı ziyaret ettiğinde ve içeri girmelerine müsaade edildiğinde en yaşlı olanın içeri girmesi uygun görülmüştür. Yaşça büyük olan kimsede ilim olarak üstün olanı öne geçirirse bu daha güzel bir davranış olur. Hadis öğrencisi derse girdiği zaman sadece hocaya değil herkese hitaben selam vermelidir. Hadis öğrencisinin başkalarını rahatsız ederek öne geçmesi uygun bir davranış olarak görülmemiştir. Hadis öğrencisinin başka birini kaldırıp onun yerine oturması hoş bir davranış değildir.çün bir hadisi şerifte şöyle buyurulmuştur; "hiç kimse bir başkasını yerinden kaldırıp oraya oturmasın".[140] Hadis öğrencisi sınıfın ortasına veya baş köşeye oturmamalıdır.[141]

1.5.12. Bekleme Edebi

Başkasının evine veya odasına girerken ondan izin istemek gerekir. Müsadesi olmadan bir kimsenin evine, odasına girmek yasaklanmıştır.[142] Hadis öğrencisi hocasının kapısı açıksa kapıya yüzünü dönmeyip sağa veya sola dönerek izin istemesi gerekir. Yok kapı kapalı ise istediği gibi durup izin isteyebilir. Çünkü Peygamberimiz herhangi bir müslümanın evine

[137] Ebû Dâvûd, "Edeb", 2; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 296.

[138] Bağdadi, **el-Câmiʿ li-Ahlâkı'r-Râvî**, c. I, s.153-155.

[139] el-Hucurât 49, 5; Bağdadi, *el-Câmiʿ li-Ahlâkı'r-Râvî*, c. I, s.158-159.

[140] Buhârî, "Cum'a", 20; Tirmizî, "Edep", 9; Dârimî, "İsti'zân", 24; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 17, 22, 45, 89, V, 48.

[141] Bkz. Bağdadi, **el-Câmiʿ li-Ahlâkı'r-Râvî**, c. I, s. 169.

[142] Nûr sûresi 24, 27.

gittiklerinde kapıya yüzlerini dönmezdi. Sağa, sola döner ve "es-Selâmü aleyküm" derdi.[143]

1.5.13. Kendini Tanıtmak

Peygamber Efendimiz şöyle buyurmuştur: "Selâm vermeyene izin vermeyiniz".[144] Hadis öğrencisinin izin istediği zaman "kim o?" dendiğinde , ismini söylemeyerek sadece "ben" demesi hoş görülmemiştir. Peygamber Efendimiz kapı çalındığında "ben" diye cevap verilmesini hoş karşılamamıştır.[145]Hadis öğrencisinin kendisini tanıtması, ismini veya künyesini sorulmadan söylemesi bir edep kuralıdır.

1.5.14. Selâmda Ses Tonu

Kur'an'a da konu olan ses tonunu ayarlamak[146] insan ilişkilerinde önemli bir husustur. Bu açıdan Hz Peygamber bir yere geldiklerinde yüksek sesle selam vermezdi. Peygamberin yolunda olan hadis öğrencisi de yüksek sesle selam vermemelidir.[147]

Konuşma ve ses tonu insan ilişkilerinde önemli bir yere sahiptir. Aynı cümle farklı tonlarla söylendiğinden farklı anlamalar ortaya çıkacaktır. Hucurat suresinde Müslümanlara seslerini Hz. Peygamber'in sesinden yüksek tutmamaları emredilmiştir.

"Ey iman edenler! Seslerinizi Peygamber'in sesinin üstüne yükseltmeyin. Birbirinize bağırdığınız gibi, Peygamber'e yüksek sesle bağırmayın. Yoksa siz farkına varmadan amelleriniz boşa gider."[148] Lokman suresinde de ses tonunun ayarlaması tavsiye edilmiştir. "Yürüyüşünde tabii ol. Sesini alçalt. Unutma ki, seslerin en çirkini merkeplerin sesidir.[149] Bu açıdan Hz Peygamber bir yere geldiklerinde yüksek sesle selam vermezdi. Peygamberin yolunda olan hadis öğrencisi de yüksek sesle selam vermemelidir.[150]

---

[143] Ebû Dâvûd, "Edeb", 128; Bağdadi, **el-Câmiʿ li-Ahlâkı'r-Râvî**, c. I, s. 159-160.

[144] Abdurrazzak Ebu Bekr b. Hümam es-Sana'nî, **el-Musannaf** (thk. Habiburrahman el-A'zami), el-Mektebetü'l-İslami, Güney Afrika 1403/1983, c. X/382.

[145] Buhârî, "İsti'zân", 17; Bağdadi, *el-Câmiʿ li-Ahlâkı'r-Râvî*, c. I, s. 162-165.

[146] Lokman 31, 19; Hucurat 49, 2.

[147] Bağdadi, **el-Câmiʿ li-Ahlâkı'r-Râvî**, c. I, s. 165-166.

[148] Hucurat, 49/2.

[149] Lokman 31, 19; Hucurat 49, 2.

[150] Bağdadi, **el-Câmiʿ li-Ahlâkı'r-Râvî**, c. I, s. 165-166.

1.5.15. Hocaya Saygı

Hucûrat sûresinde sesin Allah Resulü'nün sesinden daha yüksek çıkartılmaması ifade edilmektedir. Bu ayetin yorumundan kişinin büyüklere, hocalarına karşı yüksek ses tonuyla hitap edilmesinin hoş olmadığı hükmü çıkartılabilir. Böylece hadis öğrencisininde âlime yani hadis hocasına yumuşak ses tonu ve saygı dolu sözlerle hitab etmesi daha uygun bir davranış olmaktadır. "Ey hâfız, ey âlim, hocam, efendim" gibi.[151]

1.5.16. Ayağa Kalkmak

Kültürümüzde büyükler için ve eve gelen misafir için sevgi ve saygının bir ifadesi olarak ayağa kalkmak âdettendir. Peygamber Efendimiz ayağa kalkılmasından hoşlanmazdı; fakat sevgi için ayağa kalkılmasına bir şey demezdi.[152]

1.5.17. Muhaddisin Binitini Tutmak

Sahabe uygulamasına baktığımızda âlime karşı bir saygı vardır. Hadis öğrencisi de hocasına saygı göstermeli binitini tutmak gerekse bile. Eş-Şa'bi'nin anlattığına göre Rasulullah'ın amcasının oğlu Abdullah İbn Abbas Zeyd b. Sabit'in binitini tutarak binmesine yardımcı olmak ister. Zeyd'in bu hale şaşırmasından dolayı o şöyle demiştir: "Biz âlime işte böyle saygı gösteririz".[153] Günümüzde buna ihtiyaç olmadığı açıktır. Ancak burada bu edebin zikredimesi, gelenekte hocaya gösterilen saygının boyutunu göstermek içindir.

Şu unutulmamalıdır ki günümüzde makam sahiplerinin korumaları yahut şoförleri makam sahibinin hemen kapısını tutmakta binerken ve inerken saygı göstermektedir. Bugün âlimlere saygı bu saygı gösterilmemektedir. Marifet, iltifata tabidir. İlim kendisine saygı gösterilen yerlerde yeşerecektir.

1.5.18. Muhaddisin Elini Öpmek

Abdullah b. Ömer anlatmıştır. Rasulullah'ın görevlendirdiği seriyyelerde bulunduk, yanına uğradık ve elini öptük.[154] Abdullah b. Rezîn anlatmıştır. Rebezeye gittik, Seleme b. el-Ekva'nın orada olduğunu öğrendik. O ellerini göstererek bunlarla Rasulullah'a bey'at ettim

[151] Bkz. Bağdadi, **el-Câmiʿ li-Ahlâkı'r-Râvî**, c. I, s. 181-183.

[152] Bkz. Bağdadi, **el-Câmiʿ li-Ahlâkı'r-Râvî**, c. I, s.186.

[153] Bkz. Bağdadi, **el-Câmiʿ li-Ahlâkı'r-Râvî**, c. I, s.187-189.

[154] Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, II, 70.

dedi. Bizde kalktık ve elini öptük.[155] Bunlardan da anlaşıldığına göre hadis öğrencisinin hocasının ellerini öpmesinde herhangi bir sakınca yoktur.[156]

1.5.19. Muhaddisin Kıymetini Bilmek

Şube demiştir ki; "Ben bir kimseden hadis öğrendiğimde yaşadığım müddetçe onun kölesi olurdum. Ne zaman onu görsem halini hatırını sorardım".[157] Hadis öğrencisi hocasını gördüğünde ona hürmet etmeli halini hatırın sormalı, onun için yapması gereken ne varsa gücü nisbetinde yardımcı olmalıdır.

1.5.20. Hadis Meclislerine Saygı

Her mecliste olduğu gibi hadis meclislerinde de edebe uygun olarak oturup derse iştirâk edilmelidir. Ebu saîd el-Hudri (RA) demiştir ki; "Rasulullah mescitteyken yanımıza oturur bizde sessizce sanki başımızın üzerinde kuşlar varmış gibi dururduk. Asla konuşmazdık".[158] Usame b. Şerîk de şöyle demiştir: "Rasulullah'ın yanına gittim. Sahabe sanki başlarında kuş varmış gibi sessiz duruyorlardı."[159]

1.5.21. Ders Dinleme Edebi

Hadis öğrencisi hadis hocasının söylediklerini duymak için sessiz olmalı, kulak kesilmelidir. Öğrenci ders esnasında konuşması gerekirse kimseyi rahatsız etmeden sorması gerekir. Hammâd b. Zeyd bir hadis rivayet ederken bir kimse gürültü yaparsa, on ahadis rivayet etmezdi. Hadis öğrencisi hocasına bir şey sorarken sesini yükseltmemeli, yüzünü hocasına dönmeli, onun yanında küçük çocuğun öğretmeninin yanında duruyor gibi durmalı. Bildiği konuları tekrar sormamalı hocasına bıkkınlık getirmemelidir.[160]

Bütün bunlar gösteriyor ki ilimden önce edeb lazım gelmektedir. Edepsiz bir ilim boştur. Usulsuz vusul olmaz. Hadis ilminde de bir yere gelebilmek için vusul olabilmesi için usulünü, yöntemini, edebini bilmek gerekir.

---

[155] Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, IV, 54.

[156] Bkz. Bağdadi, **el-Câmiʿ li-Ahlâkı'r-Râvî**, c. I, s.189-191.

[157] İbn-i Receb, **Kitabu zeylu't-tabakât**, c. I, s. 28; Bkz. Bağdadi, **el-Câmiʿ li-Ahlâkı'r-Râvî**, c. I, s.191.

[158] Buhârî, "Cihad", 37.

[159] Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, IV, 278; Bkz. Bağdadi, **el-Câmiʿ li-ahlâkı'r-râvî**, c. I/192-193.

[160] Bkz. Bağdadi, **el-Câmiʿ li-ahlâkı'r-râvî**, c. I/194.

1.6. Muksirunun Genel Ahlâkî Özellikleri

Sözlük anlamına baktığımızda müksir kelimesi "artmak, sayıca çok olmak" anlamına gelen kesret kökünün "if'âl" kalıbından türemiş ve çok hadis rivayet eden sahâbîyi ifade etmektedir.[161] Muksirûn; hadis literatüründe binin üstünde hadis rivâyet etmekle şöhret kazanan yedi sahâbî için kullanılan bir kavramdır.[162]

Bu kavram "ekserü's-sahâbeti rivâyeten, ekserü's-sahâbeti hadîsen, el-müksirûne mine's-sahâbeti rivâyeten" gibi terimlerle de kullanılır. Hz. Peygamber'den çok hadis rivayet edenlere "muksirûn", az hadis rivayet edenlere "mukillûn" denir. Binden az hadis rivayet etmiş olan sahâbîlere de mukıllûn denilmiştir.[163] Birçok hadis rivâyet eden yani müksirûn grubuna giren sahâbîlerin altı, yedi veya dokuz kişi olduğu söylenmiştir.[164] Es-Süyûtî'ye göre müksirûn 1000 ve daha fazla hadis rivayet eden yedi sahâbîdir.[165] Müksirûn sahabiler ve rivâyet ettikleri hadis sayıları şunlardır.

1. Ebû Hureyre 5375 hadîs rivayet etmiştir.
2. Abdullah İbn Omer İbni'l-Hattâb 2630 hadis rivayet etmiştir.
3. Enes İbn Mâlik 2286 hadis rivayet etmiştir.
4. Hz. Âişe 2210 hadis rivayet etmiştir.
5. İbn Abbas 1660 hadis rivayet etmiştir.
6. Câbir İbn Abdillah 1540 hadis rivayet etmiştir.
7. Ebû Sa'îd el-Hudrî 1170 hadis rivayet etmiştir.[166]

Sahabilerin birçok hadis rivâyet etmelerinin hadislere özel ilgi duymalarından kaynaklandığını söyleyebiliriz. Muksirûn kendilerini hadis ilmine adamışlardır. Diğer sahabiler ticaret, cihad, ibadetle meşgulken muksirûn sahabiler Hz. Peygamber sağken kendilerini ilme vermişlerdir. Hz. Peygamber vefat ettikten sonrada öğrendikleri o ilmi

[161] Cemal Ağırman, **Müksirûn**, DİA , İstanbul 2006, c. XXXI, s. 534.

[162] Talat Koçyiğit, **Hadis Usûlü**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, II. Baskı, Ankara, 2012, s. 172.

[163] Talat Koçyiğit, **Hadis Usûlü**, s. 172.

[164] Talat Koçyiğit, **Hadis Terimleri Sözlüğü**, Rehber Yayıncılık, Ankara, 1992

[165] Celâluddin Abdurrahman b. Ebî Bekr Es- Suyûtî, **Tedrîbu'r-râvî fî şerhi takrîbi'n-Nevevî**, haz. Ebû Abdurrahman Salâh, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1417/1996, c. II, s. 125.

[166] Talat Koçyiğit, **Hadis Usûlü**, s.172.

insanlara aktarmaya çalışmışlardır.[167] Ebû Hüreyre hadislere olan ilgisini şöyle açıklamıştır: "Muhacirler ticaretle, ensar bahçelerde ziraatla meşgul olurken ben karın tokluğuna Hz. Peygambere hizmet ediyor, hadisler topluyor, diğer sahabilerin bilmediği şeyleri öğreniyordum."[168] Çoğu sahabe ve ilk dört halife hadis rivayeti bakımından az hadis rivayet eden (mukıllûn) arasında bulunmaktadır. Bazı sahabilerin Hz. Peygamberle birlikte olmasına rağmen az hadis rivayet etmiş olmalarının başlıca sebepleri savaşlarla, devlet işleriyle meşgul olmaları ve vefatlarının erken olmasıdır. Ayrıca Resûl-i Ekrem'in hadis rivayetinde kendisi adına yalan uyduran kişileri ciddi anlamda uyarması da bir sebep olarak zikredilebilir.[169]

Bu bölümde muksirunun ahlâkî özelliklerinden bahsedilecektir.

1.6.1. Ebû Hureyre (ö. 58/678)

Asıl adı Abdurrahman b. Sahr olan Ebu Hureyre, Ezd'in bir kolu olan Devs kabilesindendir.[170] Ebû Hüreyre Medine'ye geldiği günden itibaren kendini tümüyle dine adadı. Hz. Peygamber'in yanında bulunduğu sürece dünyaya hiçbir zaman meyletmediği gibi dünyevi arzuların peşinden de koşmamıştır. Herkesin ganimetten daha fazla pay istediği zamanlarda Hz. Peygamber'in, ganimet isteyip istemediğini sorması üzerine O sadece Allah'ın verdiği ilimden kendisine bir şeyler öğretmesini istemiştir.[171]

İslâm dinine geç girdiği için kayıp olarak düşündüğü yıllarını telâfi etmek düşüncesiyle, açlıktan bayılacak hale gelinceye kadar Mescid-i Nebevî'deki Suffe'den ayrılmazdı. Halife Ömer, Ebû Hüreyre'yi Bahreyn'e orada namaz kıldırıp kazâ işlerine bakmakla görevlendirmiştir.[172] Halife Ömer ayrıca onu görev yaptığı Bahreyn'e iki defa vali olarak tayin etmiş, görevi sonunda valilikten ayrılıp Medine'ye geldiğinde halife Ömer tüm valilerine uyguladığı yöntemi ona da uygulamıştır. Bahreyn'den ne getirdiğini sormuş, Ebû Hüreyre ise 20.000 dirhem getirdiğini söylemiştir. Kazancını yaptığı ticaretten, üreyen atlarından, harcamayıp biriktirdiği maaşlarından ve kölesinin kazancından dolayı sahip

---

[167] Mustafa Karataş, **Rivayet Tekniği Açısından Hadislerin Sayısı**, Ensar Yay., İstanbul 2017, s. 135.

[168] Buhârî, "İlim", 42; Buhârî, Buyu' I; Müslim, "Fezâ'ilü's-saĥâbe", 159-160; İbn Sa'd, **et- Tabakâtü'l-kübrâ**, I-X, Beyrut 1410/1990, c. II, s. 287-288; M. Yaşar Kandemir, **Ebû Hüreyre**, DİA, c. X, s. 163.

[169] Buhârî, "İlim", 38; Müslim, "Zühd", 72; Cemal Ağırman, **Müksirûn,** DİA, c. XXXI, s. 534.

[170] Zehebi, **Siyeru A'lâmi'n- Nübelâ**, c. II, s. 578.

[171] Şihâbuddîn Ebû'l–Fazl Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, **el-İsâbe- fî temyîzi's-sahabe** , Beyrut Trz., VII, s. 436-437.

[172] İbn Hacer, **el-İsâbe**, V, s. 425.

olduğunu söylemiştir. Fakat Hz. Ömer, sermayesini ve görev esnasında harcadığı parayı almasını ondan sonra geri kalanı beytülmâle geri vermesini istemiştir. Ebu Hureyre hakkında bazı ithamlarda bulunulmuş olsa da sonucunda Ebû Hüreyre'nin dürüstlüğü ortaya çıkmıştır. Hz. Ömer onu tekrar vali tayin etmek istemiş, ama Ebû Hüreyre, zan altında kalarak incitilmek istenmediğini belirterek görevi kabul etmemiştir.[173] Adil bir kimse olan halife Ömer'in Ebû Hüreyre'yi görevine iade etmek istemesi, onun dürüstlüğünü ve bu konuda herhangi bir şüpheli halinin olmadığını göstermektedir.[174]

1.6.2. Abdullah İbn Ömer (ö. 73/692)

Hz. Peygamber zamanında henüz küçük yaşta olan Abdullah b. Ömer, Peygamber'den duymadığı hadisleri babası Ömer'den, amcası Zeyd'den kız kardeşi Hafsa'dan, ayrıca Ebu Bekir, Osman, Ali, Bilal, İbn Mes'ud ve Hz. Aişe gibi Sahabilerden almıştır.33 Kendisinden akraba ve çocukları başta olmak üzere pek çok şahıs hadis rivayet etmiştir.[175] Sahabenin önde gelenlerinden Hz Ömer'in oğlu Abdullah b. Ömer b. El-Hattab (r.a.) (m. 692) tefsir, fıkıh ve hadis ilminde üstün olan sahabilerdendir. Makam ve mevkiye değer vermeyen, ibadete özellikle gece ibadetine değer veren, sünnete riayet ederek hayat süren, mescid aşığı, kendisini dünyada gurbetçi gören ve dünyalık her şeyin yok olacağına inanan Abdullah b. Ömer Allah (c.c.)'a çok yalvarıp yakaran biriydi.[176]

Abdullah b. Ömer cömert bir kişiydi. Nâfi' onun cömertliği hakkında şunları aktarır: İbni Ömer çok rahatsızdır, canı üzüm çeker, kendisi de ona bir salkım üzüm alıp getirir. Tam o esnada bir dilenci gelir. İbni Ömer üzümü dilenciye vermesini ondan ister. O da verir. Sonra dilenciye bir dirhem vererek üzümü ondan tekrar geri alır ve İbni Ömer'e tekrar verir. Dilenci bir müddet sonra tekrar gelir. İbni Ömer üzümü dilenciye tekrar verir. Dilenci bu tarzda üç dört sefer gelip giderek üzümü alır. Nafi bu duruma çok sinirlenir. Dilenciye; "Haya etmiyor musun sen? Yazık sana der ve üzümü gizli bir şekilde bir dirhem vererek dilenciden satın alır. Ve İbni Ömer'e getirir. En sonunda O üzümü yiyebilir.[177]

---

[173] Abdürrezzâk es-San'ânî, XI, 323; İbn Sa'd, **et-Tabakâtü'l-kübrâ** (nşr. İhsan Abbas), Beyrut 1388/1968, c. IV, s. 335; İbn Kesîr, VIII, 113.

[174] M. Yaşar Kandemir, **Ebû Hüreyre**, DİA, İstanbul 1994, c. X, s. 160/167.

[175] Zehebi, **Siyeru A'lâmi'n- Nübelâ**, c. III, s. 204.

[176] Ebu Nuaym el-Isfahani İbnü'l-Cevzi, **Sahabe'den Günümüze Allah Dostları**, Çev. Aykut Said ve dğr., Şule Yay., İstanbul 2003, c. I, s. 431.

[177] İbn Sa'd, **et-Tabakâtü'l-kübrâ**, c. IV, s. 148.

İşte bu olay o mübarek insanların ne derece cömert olduklarını göstermektedir. Bir başkasını hastayken dahi kendilerine tercih etmişlerdir.

İbni Ömer çok da kanaatkâr birisiydi. Ubeydullah b. Adiyy Abdullah b. Ömer'e selam vererek ona bir hediye getirdiğini söyler. İbni Ömer; " hediye getirdiğin şey nedir?" diye sorduğunda Ubeydullah; "cevariş" olduğunu söyler. İbni Ömer; cevarişin ne olduğunu sorar. Ubeydullah; "yemeği hazmettirmeye yarayan bir ilaçtır" der. Bunun üzerine İbni Ömer ona şu cevabı verir; "kırk seneden beri ben karnımı tıka basa yemekle doldurmadım. Bu ilacı ben ne yapayım?"[178]

Abdullah b. Ömer cömertliğinin yanında dünyaya da önem vermeyen biriydi. Cabir onu şu şekilde anlatmıştır: "Bildiğim insanların tümü dünyaya yöneldi. Ancak Ömer'in oğlu Abdullah yönelmedi."

Nafi' anlatır: İbni Ömer kendine ait bir şeyi çok sevdiğinde, onu hemen Allah rızası için verirdi. Köleleri de onun bu karakterini bildiklerinden dolayı, içlerinden bazıları gayretli bir şekilde caminin yolunu tutardı. İbni Ömer de onları bu şekilde gayretli görünce dayanamaz, hürriyetleine kavuşturdu. Bunu gören arkadaşları bir gün İbni Ömer'e:

"Ey İbni Ömer! Vallahi bu köleler seni aldatıyorlar!" dediler. İbni Ömer:

"Kim bizi Allah'tan dolayı kandırırsa, biz ona kanarız" dedi.[179] Bu hareket de yine onun cömertliğini göstermesi hususunda güzel bir örnektir. O dünyaya meyletmemiş, dünyalık olarak hoşuna giden birşeyden de hemen uzaklaşmayı kendine şiar edinmiştir.

İbni Ömer helal rızık konusunda da çok hassastı. Meymun b. Mihran onu şu şekilde anlatır:

İbni Ömer (r.a.) kölelerinden birisiyle anlaşır. Köle bir miktar para biriktirip bedelini ona ödeyecek ve özgürlüğünü elde edecekti. Biriktirdiği parayı İbni Ömer'e verirken, İbni Ömer köleye ;

"Bunları nasıl ve nereden kazandın? " diye sordu. O da "Çalıştım ve dilendim" dedi. İbni Ömer (r.a.); "Bana topladıklarınla insanların kirini mi veriyorsun? Benim insanların kirini mi yememi istiyorsun? Haydi git, artık özgürsün! Verdiğin şeylerde iade olundu! Hepsi senindir!" dedi.[180] İbni Ömer helal olana önem verir, haram olandan mümkün olduğunca uzak durmaya çalışırdı. Bu olay onun hem cömertliğini hemde helal olana itibar ettiğini

[178] **Sahabe'den Günümüze Allah Dostları**, a.g.e. c. I, s. 436.

[179] **Sahabe'den Günümüze Allah Dostları**, a.g.e. c. I, s. 433.

[180] **Sahabe'den Günümüze Allah Dostları**, a.g.e. c. I, s. 437.

gösterir. Dinin yasak kıldığı dilenmeyi de tasvip etmediğini uygulamasıyla tavrıyla göstermiştir. Tabiînin büyüklerinden azadlısı Nâfi' anlatıyor: "Abdullah bin Ömer (R.A.) ile beraber giderken bir ney sesi duyduk. Abdullah kulaklarını parmakları ile tıkayıp orayı hemen hızlıca terkettik. Bana "Ney sesi daha duyuluyor mu?" diye sordu. "Hayır duyulmuyor" deyince parmaklarını kulaklarının üzerinden kaldırdı ve "Hz. Peygamber de böyle yapmıştı" demiştir.[181] Görüldüğü gibi O peygamberî ahlâkı kendisine örnek almış onun yaptığını yaparak onun ahlâkı ile ahlâklanmaya çalışmıştır.

Bir gün bir kimse İbni Ömer'in yanına gelerek, "Seni Allah için çok seviyorum" dediğinde, Ben de "Seni Allah için hiç sevmiyorum. Çünkü sen, ezanı, tegannî ile yani şarkı söyler gibi okuyorsun" demiştir.[182]

Ahlâkî özelliklerden biri olan kötülüğe karşı iyilik hususunda da örnek teşkil eden İbn Ömer ahlâkını Kur'an ve sünnetten almıştır.

Ayet-i kerimede Allah u Teâla şöyle buyurur: "İyilikle kötülük bir değildir. Sen kötülüğü en güzel suretle önle. O zaman göreceksin ki, seninle arasında düşmanlık olan kişi, bir de bakmışsın ki dost oluvermiştir."[183]

Âyette kast edilen "en güzel yol, suret", öfkelendiğimiz zamanki sabrımız ve kötülük karşısındaki affımızdır. İşte böyle yapınca Allah korur, muhâfaza eder, düşmanlar da kendilerine boyun eğer. Sonucunda gerçek bir dost olur.

Âyet-i kerîmede buyrulur: "Rahmân'ın has kulları şunlardır ki, yeryüzünde tevâzû ile yürürler ve kendini bilmez bazı kimseler onlara söz söylediğinde incitmeden "Selâm!" deyip geçerler."[184]

İbni Ömer kötülüğe karşı iyilikle ederek karşılık verirdi. Zeyd bin Eslem rivâyet etmiştir: Bir gün birisi Abdullah bin Ömer'e yolda giderken sövüp saymaya başlar. İbni Ömer evinin kapısına gelinceye kadar ona cevap vermez. Eve geldikten sonra adama dönerek "Kardeşim Âsım ve ben kimseye sövmeyiz" demiştir.[185]

---

[181] İbn Sa'd, **et-Tabakâtü'l-kübrâ**, c. IV, s. 152.

[182] İbn Sa'd, **et-Tabakâtü'l-kübrâ**, c. IV, s. 157.

[183] Fussilet, 41/34.

[184] Furkân, 25/63.

[185] M. Yaşar Kandemir, **Abdullah İbni Ömer**, DİA, İstanbul, 1988, c. I, s. 128.

1.6.3. Enes İbn Mâlik (ö. 93/711-712)

Hz. Peygamber ashabıyla Medine'ye hicret ettiğinde Enes İbn Mâlik henüz on yaşındaydı. Okuma yazma bilen zeki bir çocuktu.[186] Enes b. Mâlik yaklaşık on yıl Hz. Peygamber'in yanında kalarak ona hizmette bulundu.[187] O da Hz Peygamberden çok hadis rivayet ettiğinden dolayı "müksirûn" denilen sahâbîlerdendir. Tekrarlarıyla birlikte 2286 hadis rivayet etmiştir. Gayet kibar, sözü güzel, güler yüzlü bir kişiydi. Hz. Peygamberi çok sever, O'nun sünnetini uygulama hususunda çok dikkat gösterirdi. Sabah namazından önce uyanarak Mescid-i Nebevîye gider, Hz. Peygambere hizmet için can atardı. Hz. Peygamberin sesini duymak, ona hizmet etmek onun için büyük mutluluk kaynağıydı. Hz. Peygamberde onun için güzel sözler söylemiş, yaptığı hizmetler için kendisine dua etmiştir.[188]

Enes bin Mâlik iyiliği emretmeye önem verirdi. Çünkü bu ümmetin en açık özelliğiydi. Enes bin Mâlik zengin olduğu halde sade lüks olmayan bir hayatı tercih etti. Dünyaya önem vermezdi. Fakîrleri ve yoksulları gözetir, onlara gerekli yardımda bulunurdu. Öğrencilerinin ihtiyâçlarını kendisi temin ederdi. Resûlullah'a olan sevgisini her fırsatta dile getirirdi.[189]

1.6.4. Hz. Aişe (ö. 58/678)

Mü'minlerin annesi olan Hz. Aişe, Hz. Ebu Bekir'in evladıdır. Hafızası kuvvetli ve konuşması fasihtir. Hz. Aişe, Ebu Bekir, Ömer ve Osman'ın halifeliği zamanında bağımsız olarak fetva vermiştir.[190] Hz. Aişe, peygamber hanımı olduğu için Hz. Peygamber'den pek çok hadis işitmiş, başkalarının bilemediği hal ve davranışlara şahit olmuş, Kur'an ve Sünnet'i de çok iyi öğrenmiştir. Hz. Peygamber ile küçük yaşta evlendiği için, onun vefat etmesinden sonra yaklaşık 39 yıl daha yaşamış ve Hz. Peygamber'den duymadığı hadisleri babası Ebu Bekir başta olmak üzere, Ömer, Sa'd b. Ebi Vakkas, Hamza b. Amr el-Eslemi, Fatıma, Cüdame binti Vehb gibi Sahabilerden almış; tefsir, hadis, fıkıh gibi konularda

[186] Buhârî, "Vesâyâ", 25.

[187] İbrahim Canan, **Enes b. Malik**, DİA, İstanbul 1995, c. XI, s. 234.

[188] Buhârî, "Ṣavm", 61; Tirmizî, "Menâḳıb", 45.

[189] İbrahim Canan, **Enes bin Mâlik**, DİA, İstanbul 1995, c. XI, s. 234-235.

[190] İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. VIII, s. 139-140.

zamanın otoritesi kabul edilmiştir. İlininden istifade etmek için kendisine müracaat edildikçe bildiği hadisleri rivayet etme fırsatını bulmuştur.[191]

Hz. Aişe çok sadaka verirdi. Yoksul, fakir ve miskinlere karşı çok şefkat gösterir, yetimlere bakar onların terbiyesiyle ilgilenir ve onlar için harcama yapardı. Peygamber Efendimizin ona yaptığı nasihatlardan dolayı Onunla birlikte başladığı sade yaşamına O'ndan sonra da devam etmiştir. Bundan dolayı lüks ve rahatlık içinde bulunmaktan çok uzak durmaya çalışmıştır.[192]

Bir keresinde Hz. Aişe'nin kız kardeşi olan Esma'nın oğlu Abdullah b. Zübeyr, teyzesinin her şeyi sadaka olarak verip dağıtmasından ve kendine hiçbir şey bırakmadığından yakınmış, kendisine bu tutumsuz hali hakkında "Onun ellerini bağlamak lazım" diye söylemişti. Bunu duyan Hz. Aişe, çok sevdiği yeğeninin böyle bir şey söylemesine çok üzülmüş ve onunla konuşmamaya yemin etmiştir. Aralarındaki küskünlük uzun sürünce Abdullah b. Zübeyr, Misver ve Abdurrahman'dan arabuluculuk etmelerini istemiştir. Zübeyr (r.a.) barışmak için çok ısrar edince sonunda Hz. Aişe onunla konuşmak zorunda kalmıştır. Yemininden döndüğü için de 40 köle azat etmiştir. Hz. Aişe bu nezrini her hatırladığında ağlamıştır.[193]

Hz. Aişe'nin cömertliğini iyi bilen Abdullah b. Zübeyr, bir keresinde teyzesine bir şeyler göndermişti. O gün Hz. Aişe oruçluydu ve bir tepsi istemiştir. Gelenleri bir tepsiye koyarak insanlara ikram etmiştir. Akşam kölesi Ümmü Zer'den, iftar için birşeyler getirmesini söylemiş, Ümmü Zer'de; "Ey Müminlerin annesi! İftar etmeye bir şey almak için bir dirhem bile bırakmadın hepsini dağıttın" dediğinde Hz. Aişe; "Beni yadırgama, akşama bir şey kalmayacak diye hatırlatsaydın bile yine de aynı şeyi yapardım".[194]

Bir gün Hz. Aişe'nin yanına bir kadın geldi ve ondan birşeyler istedi. Hz. Aişe'nin yanında tek bir hurma vardı. Onu da gelen kadına verdi. Kadın da bunu kızlarına verir. Sonra kadın kalkıp gider. Akabinde Hz. Peygamber Efendimiz eve gelir. Hz. Aişe olayı Efendimize

[191] Zehebi, **Siyeru A'lâmi'n- Nübelâ**, c. II, s. 19.

[192] Nabia Abbott, **Hz. Muhammed'in Sevgili Eşi Ayşe**, Çev.: Tuba Asrak Hasdemir, Yurt Yay., Ankara, 1999, s. 199.

[193] M. Canan Ceylan, **Entelektüel ve Siyasi Bir Kişilik Olarak Hz. Aişe**, Ahsen Yay., İstanbul, 2005, s. 33.

[194] Refide Habeş, **Aişe bintü Ebi Bekr"is-Sıddîk**, (Thk: Muhammed Habeş), Daru"l-Hayr, Beyrut, 1990, s. 57.

anlatır. Bunun üzerine Efendimiz kızlarının ihtiyacını karşılayan ve onlara iyilikte bulunan kişiye o kızların ahirette siper olacaklarını söylemiştir.[195]

1.6.5. Abdullah b. Abbas (ö. 68/687)

Ashâb-ı kirâmın meşhurlarındandır. Tefsîr, hadîs, fıkıh ilimlerinde ve diğer ilimlerde büyük bir âlimdir ayrıca verdiği fetvâlarla meşhur ve "abâdile" diye anılan dört Abdullah'tan birisidir. Hadis ilminde bilgi sahibiydi. Hz. Peygamberden 1660 kadar hadis rivâyetinde bulunmuştur. Babası Peygamberimizin (s.a.v.) amcası Hz. Abbas'dır. Annesi ilk müslüman olanlardandır. Babası Hz. Abbas önceden müslüman olduğu halde gizli tutup, Mekke'nin fethinde açıklamıştır. İbn-i Abbas, hicretten bir kaç sene önce Mekke'de doğmuş, (ö. 68/687) senesinde Tâif'te vefat etmiştir.[196]

Said el-Cezîrî bir başkasından şu şekilde naklediyor:

İbni Abbas (r.a)'ı, bir gün dilinden tutmuş bir şekilde gördüm. Ve şöyle diyordu. "Yazıklar olsun sana! Hayır söylesene! O zaman karlı çıkarsın. Şer konuşma ki, kurtulabilesin". Adam İbni Abbas'a; "bakıyorum, dilini tutmuş bir şeyler söyleniyorsun?"dedi. İbni Abbas da o na cevaben; "Duyduğuma göre, kul kıyamette en çok dilinden çekermiş"dedi.[197]

1.6.6. Cabir b. Abdullah (ö.77/694)

Ensâr-ı kirâmın büyüklerindendir. Bütün ömrünü Resûlullahın (s.a.v.) hadîs-i şerîflerini neşretmeğe vakfetmiş, çok hadîs-i şerîf rivâyet etmiştir. Cabir b. Abdullah, Hz. Peygamber zamanında küçük yaşta olması sebebiyle Bedir ve Uhud savaşlarına katılamamıştır. Fakat kendi söylemiyle Hz. Peygamber'le birlikte on dokuz savaşta bulunmuştur.[198] Hendek savaşında, Resûl-i Ekrem Efendimizin yanında mücadele etmiştir. Câbir (r.a.) o günleri şöyle anlatmıştır: "Hendek savaşında Resûl-i Ekrem (s.a.v.) ile ashâbı üç gün ağızlarına bir lokma koymamışlardı. Bu sırada Resûl-i Ekrem mübârek karınlarına taş bağlamışlardı.[199]

Bu zor ve acı dolu günlerden birinde, Hz. Câbir'in evinde bir miktar arpa ile bir oğlak vardı. Hanımıyla konuşarak; onları Resûl aleyhisselâm ve beraberindeki birkaç arkadaşına

---

[195] Buharî, "Zekat", 10, "Edeb", 18; Müslim, "Birr", 147; Tirmizî, "Birr", 13.

[196] İsmail L. Çakan,– Muhammed Eroğlu, **Abdullah b. Abbas**, DİA, İstanbul 1988, c. I, s. 76-79.

[197] **Sahabeden günümüze Allah dostları**, c. I, s. 456.

[198] İbn Hacer, **el-İsabe**, I, 223. a.mlf., **Tehzib**, I. 350. On yedi ve on sekiz savaşa katıldığı şeklinde de rivayetler bulunmaktadır (bk., İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Gabe**, I,257).

[199] Buhârî, "Meğâzî", 29; Müslim, "Eşribe", 141.

ikrâm etmeye karar verdiler. Zaten herkese yetecek kadar değildi. Câbir (r.a.), Resûl aleyhisselâma gelip, "Biraz, yemeğim var, siz ve bir kaç kişi buyurun" dedi. Resûl aleyhisselâm, "Peki, sen eşine söyle, ben gelene kadar yemeği ocaktan indirmesin, arpa ekmeğini de tandırdan çıkarmasın, içinde durdursun" buyurdu. Hz. Câbir Resûl-i ekrem (s.a.v.)'in yanından ayrılıp evine döndü. Biraz sonra Peygamberimiz (s.a.v.), oradaki tüm ahaliyi Câbir'in (r.a.) dâvetine çağırdı. Yüzlerce sahâbî bu davete icâbet edip O'nun evine geldiler. Câbir (r.a.) gelenleri görüp telaşlanarak, bir yemeğe, bir de gelenlere bakarak, utancından ne yapacağını şaşırdı. Sonra Resûlullah gelerek yemeği getirmelerini emretti. Sahabe yemeği dağıtmaya başladılar fakat gelenlerin hepsi yemeği yediği halde yemek yine azalmamıştı.[200]

Câbir'in (r.a.) babası Uhud savaşında şehîd olan sahabilerdendir. Kardeşleri kimsesiz kaldığı için dul bir kadın olan Süheyl binti Mes'ûd ile evlenmiştir. Câbir'in (r.a.) yedi kız kardeşine bakabilmek için böyle tercihte bulunmuştu. Resûlullah (s.a.v.) bunu duyunca "Îsâbet ettin" buyurarak onu takdir etmiştir.[201]

1.6.7. Ebû Sa'îd el-Hudrî (ö. 74/693-94)

İsmi, Sa'd b. Mâlik, Medine- i Münevvere'nin Hazrec kolundan gelmektedir ve genç sahabilerdendir. Hz. Peygamberle 13 yaşında karşılaşmıştır. Uhud savaşında on üç yaşında olduğu için küçük bulunmuş, savaşa katılmasına izin verilmemiştir. Bundan sonraki savaşlara katılmıştır. Hz. Peygamber'le beraber ilk Hendek Savaşı'nda ve sonraki on iki savaşa katılmıştır. Rıdvan biatında bulunmuştur. Hz. Peygambere biat eden ilk sahâbîlerdendir.[202]

Hz. Peygamber, Allah'ın talep etmekten kaçınanı iffetli kılacağını, insanlardan bir şey beklemeyerek mevcut olanla yetineni zengin kılacağını, sabrı arzulayana sabır vereceğini söylemesi üzerine Ebû Saîd o günden sonra kimseden hiçbir şey istememiştir. Kınamacının kınamasından korkmayarak Muâviye'ye emr-i bi'l ma'rufta bulunmuştur.[203]

Fıkıh alanında geniş bilgisi olduğuna sahabe şahitlikte bulunmuştur. Hz. Peygamber döneminde meydana gelen bir olaydan dolayı vermiş olduğu fetva Hz. Peygamber tarafından tasvib edilmiş ve onaylanmıştır. Şöyleki, Müslümanlardan oluşan bir grup

[200] Müsned,3/337.

[201] M. Yaşar Kandemir, **Cabir b. Abdullah**, *DİA*, 1992, İstanbul, c. VI, s. 530-532.

[202] Raşit Küçük, **Ebû Sa'îd el-Hudrî**, DİA, 1994, İstanbul, c. X, s. 223-224.

[203] Raşit Küçük, **Ebû Saîd El-Hudrî**, DİA, İstanbul 1994, c. X, s. 223.

savaş yolculuğu esnasında aç kalır, Müslüman olmayan bir toplumdan yemek isterler ve o toplum yemek vermemiştir. Daha sonra o kabilenin reisini akrep sokar. Kabile reisi ölmek üzereyken bunlardan yardım istemişler. Ebû-Sa'îd el-Hudrî birkaç koyunu ücret karşılığı alarak tedavi edeceğini söyledikten sonra Fatiha sûresini okuyarak adamı tedavi emiştir. Kendi aralarında bunun helalliği konusunda tartışmaya başlamışlar ve Ebû-Sa'id helal olduğunu söyler ve koyunları yemişlerdir. Yolculuktan dönünce olayı Hz. Peygambere açmışlar, O da bu fetvâyı uygun bulduğunu söylemiştir.[204]

[204] İbn Hacer, **İsâbe**, c. II, s. 32

BÖLÜM II

Bu bölümde muhaddislerin ahlâkî özelliklerini ve zikredilen ahlakla ilgili yaşanmış örnekler verilecektir. Ahlâkî özelliklerin seçiminde hadis kitaplarında geçen güzel ahlâk başlıkları tercih edilmiştir. Özellikle İmam Buhari'nin Edebü'l-Müfred isimli eserindeki bazı ahlâkî kavramlar seçilmiştir.

2.1. Muhaddislerin Ahlâkî Özellikleri

2.1.1. Âdâb

Edeb kelimesinin çoğulu "Âdâb" olup, töre, yol-yordam[205]'bir işin yolu, usulü,[206] muâşeret kelimesiyle kullanıldığında toplumda dikkat edilmesi gereken, insanlar arasındaki davranışları belirleyen saygı, görgü ve nezaket kuralları,[207]esaslar, usuller[208] vb daha bir çok manaya gelir. Bu sebeple edeb kelimesinin lugavî ve terim manaları "âdâb" için de aynı anlama gelir.[209] Fakat âdâb kelimesi müstakillen de açıklanmaktadır. "Bilcümle harekât ve muamelâtta riayet olunan usûl-i müstahsene"[210] şeklinde tanımlanmakta her türlü davranış ve işte dikkat edilmesi, uyulması gerekli güzel davranışları belirtmektedir.

"Âdâb" terimi, sanat, meslek, tavır veyahut davranışla birlikte kullanıldığında ise o alanla alakalı özel kural ve incelikleri veya o konuda tatbik edilmesi gereken ahlâkî, dinî, hükümleri ve kuralları ifade etmektedir. Meselâ, "âdâb-ı muâşeret" görgü kuralları, "âdâbu'l- bahs", mantık ilmiyle alakalı nazari bir sanat anlamına gelmekte ve münazaranın yöntem ve şartlarını belirtmektedir. Bu şekilde bir mana, edeb teriminin, Hicri II. Yüzyıldan beri konuyla ilgili neşredilen kaynaklarda anlama bağlı olarak geliştiğini

[205] Andreas Tietze, **Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı**, c. I, s. 95.

[206] İlhan Ayverdi, **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, c. I, s. 27.

[207] İlhan Ayverdi, *a.g.e.*, c. I, s. 24, 27.

[208] İlhan Ayverdi, *a.g.e.*, c. I, s. 24, 27.

[209] Şemseddin Sami, **Kâmûs-i Türkî**, s. 83-84; Abdülaziz Bayındır, **Âdâb**, DİA, c. I, s. 334.

[210] Salâhî, **Kâmûs-i Osmanî**, (Nşr. Ahmed Muzafferuddin), Istanbul 1313, c. I, s. 18.

göstermektedir. Zîra Hicri II. asır sonrasında yazılmış kaynaklarda ilgili terim, "nitelikli bir egitimle elde edilen şahsiyet disiplini, övgüye değer davranışlar, sosyal hayat içinde toplumda yaşayan grupların insanların karşılıklı olarak uyması gereken ve sonrasında "âdâb-ı muâşeret" diye isimlendirilen ahlâkî davranış tarzları ve bu konulardaki luzumlu olan pratik bilgiler hakkında kullanıla gelmiştir".[211]

Sonuç olarak edeb; davranış ve söylemlerinde insanı hoş olmayan işlere ve kötü hallere düşmekten uzak tutan, onu koruyup kollayan bir müeyyide gücünü haiz bir düzenektir. Dînî literatürde edeb kelimesi ilk yıllardan beri bazı özel davranışların kapsamı dahilinde kullanılmaktayken, ahlâk, davranış ve tutumların menbağı konumundaki ruhsal ve manevî yetenekleri, insanın manevi olgunluğunu elde etmeye yönelik düşünce ve bilgi yönünü belirtmektedir. Burada muhaddislerin dikkat ettiği adab örnekleri zikredilecektir.

2.1.1.1. Bekir b. Abdullah Müzenî (ö.108/726)

İmam Gazali karşısındaki kişiye üstünlük kurmak ve sözle onu susturmak, insanlar arasında büyüklük elde ederek kibirlenmek ve bu sebeple insanları kendisine çekmek maksadıyla yapılan tartışmaların kötü huy ve davranışların menbağı olduğunu söylemiştir.[212]

Günümüzde de birçok gereksiz konuda tartışmalar yapılmaktadır. Tartışma, müzakere adabı hadisçiler arasında önemli bir yere sahiptir. Tabiin alimlerinden olan Müzenî'nin kader konusunda tartışan kimseleri işitince onların yanından kalkıp ve namaza durduğu nakledilmektedir.[213] Boş ve faydasız tartışmalar insanların birbirlerini incitmesine ve düşmanlıklara sebep olmaktadır. Hz. Peygamber buna karşı kendisine tabi olanları uyarmış muhaddisler de buna dikkat etmişlerdir. Yukarıda verilen örnek bunu açık bir şekilde göstermektedir.

2.1.1.2. Abdullah b. İdris (ö.192/807-808)

Ahmed b. Hanbel'in "eşsiz bir insandı" şeklinde vasfettiği Abdullah İbni İdris, hadis rivayetlerinde çok dikkatli ve titiz davranan biriydi. İbni Ammar, onun hakkında şunları aktarır; " O, konuştuğu zaman lahn[214] yapmış olanlardan hadis almazdı yani rivâyet

[211] Mustafa Çagrıcı, **Edeb**, DİA., c. X, s. 412-413.

[212] Gazalî, **İhya**, III, 264.

[213] Zehebî, **Aʿlâmü'n-nübelâʾ**, IV, 532-536.

[214] Hadiste lahn, "Arap dilinin söz dizimini (nahiv) bilmemek yüzünden kelimeyi hatalı telaffuz etmek" mânasında kullanılır. Bir râvinin lahn yapmaması için hadis tahsiline başlamadan önce Arap gramerini ve

etmezdi."[215] Burada İbn İdris'in hadis naklinde rivayet adabına aykırı davranan kimselere karşı tavrı dikkat çekmektedir. Bir keresinde adamın biri lahn yaparak soru sormuş bunun üzerine **s**iz lahn yaptığınız sürece ben size hadis nakletmem." demiştir.[216]

2.1.1.3. Muhammed b. Nasr el-Mervezî (ö.294/906)

Muhammed b. Nasr el-Mervezî büyük hadis ve fıkıh âlimlerindendir. İlim öğrenmek düşüncesiyle, Rey, Bağdat, Horasan Basra, Medine, Kûfe, Dımaşk, ve Kahire'ye ziyaretler yapmıştır.[217]

Ebu Bekir es- Sıbgî, Mervezî hakkında şunları anlatmıştır: "Karşılaştığım en güzel namaz kılan birisidir. Öyle huşu içerisinde namaz kılardı. Biz onun tadili erkanına hayran olurduk. O, namazı eda ederken, dikili duran bir ağaç gibi hareketsiz olurdu. Ondan daha güzel namaz kılanı görmedim. O, güzel huy sahibi bir kimseydi. Bir keresinde namazdayken alnını eşek arısı ısırmış, kan yüzünden aktığı halde o hiç hareket etmemiştir.[218]

Burada Mervezî'nin namaz ibadetindeki adabından bahsedilerek namaz esnasında nasıl bir adabın olması gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca bu misal, namazın adablarından olan huşuya güzel bir örnek teşkil etmiştir.

2.1.1.4. Muhammed b. Eslem et-Tûsî (ö. 242/856)

Muhammed b. Eslem et-Tûsî büyük hadis âlimidir. Horasan'ın Tûs şehrinde doğmuş, Nîşâbur'da vefat etmiştir. Cenaze namazında yaklaşık bir milyon insanın bulunduğu rivayet edilmiştir.[219]

Muhammed b. Eslem, sorulara cevap verirken mutlaka delili Hz. Peygamberin bir hadisi olurdu. Yaşamını hadislere göre ayarlardı. Hadisleri zamana göre çok iyi tahlil ederdi.[220]

---

lugatı öğrenmesi, rivayet edeceği hadisleri kitaptan değil Arap dilini iyi bilen ve telaffuzu düzgün olan hadis âliminin ağzından duyarak nakletmesi tavsiye edilmektedir. M. Yaşar Kandemir, **Lahn**, DİA, , Ankara 2003, c. XXVII, s. 56-57.

[215] Zehebî, **Tezkiret-ül-huffâz**, c. I, s. 282.

[216] Zehebî, **Tezkiret-ül-huffâz**, c. I, s. 282.

[217] Halit Ünal, **Ebû Abdillâh Muhammed b. Nasr b. Yahyâ el-Mervezî**, DİA, 2004 Ankara, c. XXIX, s. 235-236.

[218] Zehebî, **Aʿlâmü'n-nübelâʾ**, c. XIV, s. 33-40.

[219] Raşit Küçük, **Muhammed b. Eslem Tûsî**, DİA, İstanbul 2005, c. XXX , s. 527-528.

[220] Raşit Küçük, **Muhammed b. Eslem Tûsî**, DİA, İstanbul 2005, c. XXX , s. 527.

Haram, şüpheli şeylerden sakınmış hattâ şüpheli şeylere düşmek korkusuyla mubahların çoğunu terk etmiştir. Bütün hayatı İslâmiyeti yaşamakla geçmiştir. Şöhretten korkar riyadan dolayı ve parmakla işaret edilmek endişesiyle, nafileleri evinde gizlice yapardı. "Sizin için en çok korktuğum, büyük şirke yakalanmanızdır. Büyük şirk; gösteriş demektir"[221] hadisini devamlı okurdu. Birgün yerden bir çakıl taşı alarak, "Bu, çakıl taşı mıdır?" dediğinde. "Evet" dediler. "Şu büyük kaya da çakıl taşı mıdır?" dedi. "Evet" dediler. "İşte bunun küçüğüne de büyüğüne de taş denildiğine göre, gösterişin azı da çoğu da sizler için tehlikelidir" demiştir. Yaptığı ibâdetlerin gizliliğine çok dikkat ederdi. "Mümkün olsa, ibadetlerimi değil insanlardan, sağımda ve solumda bulunan meleklerden de gizli tutardım" demiştir. Allah korkusundan çok ağlamaktaydı. Yemek hususunda aza kanaat eder yalnız arpa ekmeği yerdi. Fazla yemeğe ihtiyaç yok derdi. Ayrıca hiçbir defa kahkaha ile gülmemişti.[222] Görüldüğü gibi Muhammed b. Eslem et-Tûsî Hz. Peygamber'in sünnetine uyma, delilli konuşma, ibadette samimiyet, insanlara anlayacağı şekilde konuşma, kanaat ve gülme adabına dair yaşantısıyla güzel bir örnek vermiştir.

2.1.2. Adâlet

İslâm'ın yüce ahlâk prensiplerinden biri de adâlettir. Sözlükte "istikamet üzere olmak", "ifrat ve tefrit arasında orta bir yerde durmak"[223], kelime olarak davranışlarımızda ve verdiğimiz kararlarda doğru olmak, hareketlerimizde bir başkasına karşı eşit davranmak, Allah için kullanıldığında ona ortak koşmamak anlamlarına gelir.[224] İslâm düşünce göreneğinde "dinin yasaklamış olduğu şeylerden uzak durmak suretiyle hak yol üzere olmak"[225] anlamında kullanılmıştır.

Hadis ve fıkıh literatüründe zamanla farklı anlamlar yüklenerek kullanılmış ise de bu anlamların ortak noktası, insanî ve İslâmî değerlere saygılı olmak, insan fıtratı ile İslâm dininin nehyettiklerinden uzak durmaktır. Her disiplin kendisi açısından ön plana çıkan mahzurları ve bunlardan uzak durmayı belirleyerek bunları, adalet vasfı ile birlikte zikretmiştir. Kişinin ahlâkını ve ahlaki olgunlaşmasını gösteren şey Cenab-ı Hakk'a ve

---

[221] Ahmed, V, 428.

[222] Zehebî, **Aʿlâmü'n-nübelâʾ**, XII, 195-207.

[223] M. Ali et-Tehânevî, **Mevsûatu keşşâfi'l-ıstılâhâti ve'l-fünûn** (nşr. Refîk el-Acem vdğr.), Beyrut 1996, II, 1166-1167.

[224] Ebu'l-Kasım Huseyn b. Muhammed Râğıb İsfehani, **Müfredâtü Elfâzı'l- Kur'ân**, Dâru'ş-Şâmiyye, Beyrut 1997, s. 319.

[225] Ali b. Muhammed eş-Şerîf el-Cürcânî, **Kitâbü't-Ta'rîfât**, Beyrut 1403/1983, s. 147.

insanlara karşı adaletli olmasıdır. Adâlet sosyal ve bireysel hayatta düzeni ve dirliği sağlayan, hakkaniyet ve eşitliğe uygun hareket etmemize sebep olan bir hukuk kuralı ve ahlaki bir özelliktir.[226]

Adâlet , din açısından bakıldığında Allah'ın yasak ettiği şeylerden uzak durarak, kaçınarak istikamet üzere olmaktır.[227] Adâlet, toplumda güven ve istikrarın sağlanmasında, gönüllerin huzur bulmasında ve toplumdaki suç ve cinayetlerin azalmasında en büyük etkendir. Allah şöyle buyurur: "Şüphesiz ki Allah adaleti, iyilik yapmayı, yakınlara bakmayı emreder. Hayasızlığı, kötülüğü ve haddi aşmayı yasak eder. Uyasınız diye size nasihat verir."[228] Allah (c.c.) adaleti ilk koşul olarak sunmuştur. Ailede, toplumda, dünyada ve her türlü işimizde yaradanın ilk emri adaletli olmaktır.

Adâletle başlanmayan işlerin sonucunun hüsran olacağı açıkça bildirilmiştir. Yine Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Ey İman edenler! Allah için adaleti ayakta tutan şahidler olun. Bir topluluğa olan kızgınlığınız sizi adaletten ayırmasın. Adil olun. Bu davranış, Allah'a karşı gelmekten sakınmaya daha yakındır. Allah'tan korkun, doğrusu Allah yaptıklarınızı bilendir."[229] Muhtelif ayetlerde Allah'ın adil davranan insanlardan hoşlandığı belirtilmiştir. Örneğin Mâide, 5/42; Mümtehine, 60/8 gibi ayeti kerimelerde de adaletli olunması yönünde emirler bulunmaktadır.[230] Peygamber Efendimizde şöyle buyurmuştur: "Verdiği hükümlerde, ailesini ve halkını yönetirken adaletli davranan idareciler, kıyamet gününde Allah'ın huzurunda nurdan meydana gelen, yüksek koltuklar üzerinde otururlar."[231] Hadisi şeriften şunu anlıyoruz, insan yapacağı her işte âdil olmalıdır. Yönettiklerine âdil davranan kimseler de, âhirette Allah tarafından iltifat göreceklerdir.

Adâlet konusuyla ilgili muhaddislerden yaşantı örnekleri:

2.1.2.1. Abdullah b. Mübârek (ö. 181/797)

Babası zamanının örf ve adetleri gereği erkek çocuğunun kız çocuğuna tercih edilmesinden dolayı kızlarına yapmadığı fedakarlığı oğlu Abdullah için yapmıştır. Babası Merv'de bulunan bir bahçesini kızlarını gözetmeyerek oğlu Abdullah b. Mübârek'e vermiştir. Fakat

[226] Mustafa Çağrıcı, **Adalet**, DİA, İstanbul 1988, c. I, s. 342.

[227] S. Şerîf el-Cürcânî, **Kitâbü't-Târîfât**, s. 147.

[228] Nahl, 16/90.

[229] Maide, 5/8.

[230] Nisa, 4/58.

[231] Müslim, "İmâre", 18; Nesâî, "Âdâbü'l-kudât", 1.

o, babasının yapmış olduğu bu işlemi tasvip etmemiş ve kızkardeşlerinin bahçede bulunan haklarını onlara vermiştir.[232]

İbn Mübarek'in bu davranışı aslında hadislerde geçen ahlaka dayanmaktadır. Numan b. Beşir anlatıyor: "Babam, malından bir bölümünü bana bağışladı. Ancak annem Amra binti Revaha buna rıza göstermedi ve 'Hz. Peygamber şahitlik yapmadıkça buna razı olmayacağım' dedi. Babam, bana yaptığı bağışa şahit olması için Hz. Peygamber'in yanına gitti. Allah'ın Rasulü: 'Bunu bütün çocuklarına da uyguladın mı?' diye sordu. Babam 'hayır' cevabını verince, Hz. Peygamber, 'Allah'tan korkun! Çocuklarınız arasında adil olun.' buyurdu. Bunun üzerine babam döndü ve o bağışı geri aldı."[233] Abdullah b. Mübârek Hz. Peygamber'in bu uygulamasını bildiği için doğru olanı yaparak babasının yapmış olduğu yanlış uygulamayı doğru bir davranış göstererek düzeltmiştir.

2.1.2.2. Hafs b. Gıyâs (ö. 194/810)

Hafs yaklaşık on üç sene Kûfe'de kadılık görevinde bulunmuştur.. Bu vazifeyi geçim sıkıntısından dolayı kabul ettiği anlatılır. Hafs hüküm verirken baskı ve tesir altında kalmazdı. Her zaman adaleti yerine getirirdi. Hârûnürreşîd'in eşi Zübeyde'nin vekilinin içinde bulunduğu davalık olayda mahkeme esnasında halifeden bir mektup gelmiş fakat o gelen mektubu kabul etmemiştir. Davayı onun aleyhine sonuçlandırmıştır. Mektubu duruşma bittikten sonra alıp okumuştur. Bunun üzerine halife ona otuzbin dirhem ödül vermiştir.[234]

Hafs'ın bu hareketi hüküm verirken hiç kimsenin etki ve tesiri altında kalmayarak sadece adaleti yerine getirmesine güzel bir örnektir. Bugünde bu uygulamaya çok büyük ihtiyaç vardır. Çünkü Allah (c.c.) ayet-i kerimesinde adaleti yerine getirmemizi bize emretmektedir.[235]

2.1.2.3. Abdulhamid b. Abdulazîz (ö.292/ 905).

Büyük Hanefi hakimlerinden muhaddis, künyesi Ebû Hâzım'dır. Abdülhamid b. Abdülazîz kadı olmadan önce de insanlar arasındaki anlaşmazlıklarda kendisine uğranan danışılan biriydi. O, insanların makam ve rütbesine bakmaz adaletle hüküm verirdi. İdarecilere karşı

---

[232] İbn Ebî Hâtîm, **Takdimetü'l-Cerh ve't-Ta'dil**, Haydarabad 1372/1952, s. 268.

[233] Müslim, "Hibât", 13.

[234] Saffet Köse, **Hafs b. Gıyâs**, DİA, İstanbul 1997, c. XV, s. 118.

[235] Bkz. Nisa, 4/58.

bile hakkı savunmuştur. Hakkı savunmaktan çekinmemiştir. Ebû Hâzim, Halife Mu‘tazıd’ın açtığı bir alacak duruşmasında şahit istemişti. Önerilen iki kişi şahitlik yapmaktan kaçınınca davayı düşürmüştür. Yine Mu‘tazıd’ın yaptırdığı sarayın inşaatı esnasında bir vakıf arazisine tecavüz yapılmıştı. Yapılan tecavüzden dolayı zararı tazmin ettirmiştir.[236]

Bundan dolayı Mu‘tazıd-Billâh özellikle kendisine saygı gösterirdi. Onu koruyup kollayıp himaye ederdi.[237]

Rivâyete göre Ebû Hazım Halife Mu’tazıd zamanında kadılık görevi yapıyordu. Kadı el-Veki’anlatıyor; “Ebû Hazım bana bazı vakıf arazilerinden vermişti. Hasan b. Sehl denilen kişinin yaptığı vakıflardı. Burası aynı zamanda Halife Mu’tazıd’ın sarayına da yakındı. Bu sarayın giderleri çok fazlaydı. Mu’tazıd, sahip olduğu Hasan b. Sehl vakfının bir kısmını bu saray için ayırmıştı. Sene sonunda Mu’tazıd’ın saray için ayırdığı vakıf arazisi dışında, bütün geliri topladım. Ebû Hâzım’a giderek sonucu bildirdim. Geliri pay etmek için izin istediğimde Halifeye ait olanları toplayıp toplamadığımı sordu. Ben de toplamadığımı buna cesaret edemediğimi söyledim.Tahsilatın hepsini toplamadıkça onları pay edemeyeceğini söyleyerek beni halifeye gönderdi. Halifenin yanına varınca o da önemli bir şey olduğunu zannederek meraklandı. Geliş sebebini sorunca bende hepsini anlattım. Hasan b. Sehl vakfının bir kısmını siz kendi sarayınız için ayırmıştınız. Bende bu senenin gelirini topladım. Kâdı Ebû Hazım’a paylaştırmasını söyledim. Ebû Hazım’da size ait olan kısmı da toplamamı istedi. Ondan sonra pay edeceğini yoksa taksim işini yapmayacağını söyledi. Bundan dolayı burdayım dedim. Halife Mu’tedid duydukları karşısında sustu ve düşünmeye başladı. Sonrada “Kâdı Ebû Hazım doğru yapmıştır” dedi. Görevliyi çağırıp sandığı getirmesini söyledi. Bana da ne kadar ödemesi gerektiğini sordu. Ve ödemesi gereken miktarı ödedi. Halifenin yanından çıkarak Kâdı Ebû Hâzım’ın yanına tekrar gittim. Bana halifeden aldıklarımla topladıklarımı birleştirmemi ve gereken yerlere vermemi istedi. Bende onun dediklerini yaptım ve fakirlere verdim.” Kâdı Ebû Hâzım adaletten ayrılmazdı. Hak üzere yürürdü. Bu olayı duyan insanlar örnek hareketten dolayı çok sevinmiştir. Halife de bu üstün davranışından dolayı tebrik edilmiştir. Çünkü, halife elinde imkan varken makamına güvenerek kadısının vermiş olduğu karara itiraz

[236] Kasım Kırbıyık, **Ebû Hâzim El-Kâdî**, DİA, 1994 İstanbul, c. X, s. 158.

[237] Zehebî, **A**ʿ**lâmü’n-nübelâ**ʾ, XIII, 539-541.

etmemiştir. Kararı kabul ederek büyüklüğünü göstermiştir.[238] Bu olayda da gördüğümüz gibi Allah'ın emri ve Hz. Peygamber'inde bizzat üzerinde önemle durduğu adâlet konusu muhaddislerinde üzerinde ısrarla durduğu bir konudur. Muhaddisler de adaleti en güzel şekilde yerine getirmeye çalışmışlardır.

2.1.2.4. Ebû Dâvûd Es-Sicistânî (ö.275/889)

Altı hadîs kitabından biri olan Sünen'in sahibidir. Ebû Dâvûd Sicistanlıdır.[239] Basra'ya gelme sebebini, hizmetçisi Câbir şöyle aktarır: Ebû Dâvûd ile birlikte Bağdâd'daydım. Birlikte akşam namazını kıldık. Bu arada kapı çalındı. Açtım, baktım ki gelen Halife Ebû Ahmed el-Muveffak idi. Müsaade alıp içeri girdi. Emîr-ül-mü'minin Ebu Davud'dan üç isteği olduğu için geldiğini söyleyerek anlatmaya başladı. "İlk olarak siz Basra'ya göçüp yerleşeceksiniz. Dolayısıyla tüm ilim talebelerinin Basra'ya gelmesini sağlamış olacağız. Sonrada, Basra, ma'mur bir şehir olacak. Bildiğiniz üzere Zenc isyanı oldu. Basra çok perişan oldu ve insanlar şehirden soğudu. İkinci olarak, çocuklarıma, Sünen kitabını okutmanızı, üçüncü olarak evlatlarıma özel olarak rivâyette bulunmanızı istiyorum. Çünkü, bizim çocuklarımızın başka çocuklarla bir arada olmalarını uygun bulmuyorum" dedi. Bunun üzerine Ebû Dâvûd, "Hayır, böyle olmaz, herkes ilim almada eşittir, ayrım yapılmaz" dedi.[240]

Ebû Dâvûd'un (r.a.) bu sözü üzerine Emîr-ül-mü'minînin çocukları ile diğer çocuklar, birlikte ders almaya başladılar. Ebû Dâvûd hazretleri halifenin isteğine binaen Basra'ya gelerek, oraya ilim ve irfan ışıkları saçmış, sünnet-i seniyyeye ve hadis ilmine büyük hizmetleri olmuştur. Bu olayda Ebu Davud halife çocuklarına ayrım yapmamış adaletle hareket ederek diğer öğrencilerle birlikte ilim öğrenmelerini istemiştir.

2.1.3. Affetmek

Âlemlere rahmet olarak gönderilen Hz. Peygamber, bu özelliğini her zaman ve her yerde ortaya çıkarmıştır. Hz Peygamber'in Uhud Savaşı esnasında önemli bir yere yerleştirdiği okçuların savaşı kazandık zannederek yerlerini terk etmiş olmaları üzerine düşman askerlerinin bir savaş dehası olan komutanı Halid b. Velid'in bu önemli yerden yapmış olduğu saldırıyla savaşın seyrini değiştirdiği herkesçe de malumdur. Yapılan bu hata yüzünden Müslümanlar iki ateş arasında kalarak Hz Peygamber'in çevresinde on asker

[238] Hatîb, **Târîhu Baġdâd**, c. XI, s. 62-67.

[239] M. Yaşar Kandemir, **Ebû Dâvûd es- Sicistanî**, DİA, İstanbul 1994, c. X, s. 119-121.

[240] Zehebi, **Siyer-i Alami'n-Nübela**, XIII, 216.

kalmasına sebep olmuştur. Bu esnada "Muhammed öldü" diye bir ses duyulmuştur. Bunu duyan Müslüman askerlerin morali bozulmuş, şevkleri kırılmış, silahları ellerinden düşmüş ve herkesi bir ümitsizlik sarmıştı. Müşriklerden Utbe b. Ebî Vakkas atmış olduğu taşla Hz. Peygamber'in dudağını parçalamış, Abdullah b. Kâmiye de kılıcıyla Hz. Peygamber'in zırhını keserek yüzünü yaralamıştı.[241] Düşman askerlerinin tüm gücüyle yok etmek için hücum ettiği esnada Hz. Peygamber yüzündeki ve ağzındaki kanları siliyor ve de ağzından şu kelimeler dökülüyordu:

"Peygamberlerini yaralayarak yanağını ve dudağını kan içinde bırakan bir toplum nasıl felah olur? Nasıl kurtuluşa erebilir?" "Allah'ın rasulunün yanağını kan revan içerisinde bırakan kişilere Allah'ın azabı artar."[242] "Ey Allahım, kavmimi bağışla, onları affet. Çünkü onlar yaptıklarının farkında değiller, onlar bilmiyorlar."[243]

Mekkeli müşrikler Hz. Peygamber'i doğup büyüdüğü ana baba ocağından kovarak, anayurdundan çıkararak kendisine çok büyük zulüm ve eziyetler yapmışlardır. Nihayetinde Allah ona Mekke'nin fethini nasip emiştir. Hz. Peygamber muazzam islam ordusunun başında Mekke'ye girdiğinde herkes endişe ve korku içerisinde bize ne yapacak diye beklerken o Mekkeli müşriklere şöyle demiştir:

"Ey Kureyş halkı, bugün sizin hakkınızda nasıl bir işlem yapmamı istiyorsunuz?"

Onlar Şöyle demiştir: "Sen cömert bir kardeşsin ve cömert bir kardeşin oğlusun" Hz. Peygamber bu cevap üzerine şöyle buyurmuştur: " Bir zamanlar Hz. Yusuf'un kardeşlerine söylediği gibi bende size derim. "Artık size bu gün kınama olmayacak, haydi gidebilirsiniz, hür ve serbestsiniz"[244]

Kur'an-ı Kerimde kendisine iyiliği emret af yolunu seç,"[245] "insanların ayıp ve hatalarını araştırmayın"[246] şeklinde emir buyurulan bu ilkeyi hayat düsturu yapan Hz Peygamber,

---

[241] Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et- Taberî, **Tarihu't- Taberî** (Tarihu'l-Ümem ve'l- Mülûk), (I-VIII), Beyrut Trz., II, 192-198; İbn Kesir, **El-Bidâye ve'n-Nihâye**, (Thk. Ahmed Abdülfettah Fetih), (I-XIV), Kahire 194, IV, 27-34.

[242] İbn Hişam, **Es-Sîretü'n-Nebeviyye**, (I-IV), 2. Baskı Mısır 1955, c.III, s. 77-85; Taberî, **Tarihu't- Taberî**, II, 198-201; İbn Kesir, **El-Bidâye ve'n-Nihâye**, IV, 35-38.

[243] Ali Himmet Berkî-Osman Keskioğlu, **Hz. Muhammed ve Hayatı**, DİB Yayınları, 17. Baskı Ankara 1997, 275-277.

[244] Taberî, **Tarihu't- Taberî**, II, 337; İbn Kesir, **El-Bidâye ve'n-Nihâye,** IV, 293.

[245] Arâf suresi, 7/199.

[246] Hucurat suresi, 49/13.

insanın hata, kusur ve ayıplarını görmezlikten gelmeyi tavsiye eden bir hadis-i şerifte de şöyle buyurur: "Kim bu dünyada bir kişinin ayıbını örterse, Allah da kıyamet gününde o kişinin ayıbını örter." [247]

Hz. Peygamber'in rahmet dolu bu davranışı, bu yaklaşımı muhaddisler tarafından da örnek alınmış, bir hayat nizamı olarak uygulanmıştır. Onlar Hz. Peygamberden aldıkları bu değerli ölçüyle kendilerine ve başkalarına yapılan kötü muameleleri, davranışları affetmişlerdir. Gözlerinin gördüğü kötülükleri elleriyle örtmüşler, dile getirmemeye gayret etmişlerdir.Kendilerinin beğenmeyip istemediği şeyleri sadece yakınları ya da Müslümanlar için değil, Allah'ın tüm kulları için de arzu etmeyerek peygamberî bir tutum sergilemişlerdir.

2.1.3.1. İmâm-ı Mâlik (ö. 179/795)

Mâlikî mezhebinin kurucusudur. Medineli bazı âlimlerin hadis kitabından çok fıkıh kitabına benzeyen "el-Muvatta" adlı hadis kitabının sahibidir. Medine'de vefât etmiştir.[248] Medine Valisi, İmamdan, bir fetvasını geri çekmesini istemiş, İmam da kabul etmeyince, kırbaçla vurdurmuştur. Her bir kırbaç darbesinde, "Ey Allah'ım! Onları bağışla, çünkü onlar bilmiyorlar" demiştir. Nihayetinde kırbaç darbelerinin tesiriyle bayılıp düşmüş, kendine geldiğinde de: "Şahit olun ki, beni döğenlere ben hakkımı helâl ettim" demiştir. Halife, olaydan haberdar olunca valinin cezalandırılması için kendisinden izin istemiş fakat o halifeye: "Hayır, ben onu bağışladım" buyurmuştur.[249]

İmam Malik'in bu davranışı, yukarda affetmek başlığı altında nakledilen, Hz. Peygamber'in, "Ey Allahım, kavmimi bağışla, onları affet. Çünkü onlar yaptıklarının farkında değiller, onlar bilmiyorlar."[250] Ahlakının bir yansımasıdır. Günümüzde kardeşler ve akrabaların ufak kusurları sebebiyle yıllarca birbirlerine küsmeleri, hataları affetmemeleri bu ahlâkî erdemden uzak kalışın bir neticesidir.

---

[247] Buharî, "Mezâlim", 3; Müslim, "Birr", 58,72.

[248] M. Yaşar Kandemir, **El-Muvatta'**, DİA, İstanbul 2006, c. XXXI, s. 416.

[249] İbn Sa'd Muhammed b. S'ad b. Meni' ez-Zührî, **Kitabüt-tabâkati'l-kebîr,** thk. Ali Muhammed Ömer , Mektebetü'l-Hanci, Kahire 2001. c. VII, s. 574; Kadı 'Iyaz b. Musa b. 'Iyaz es-Sebtî, **Tertîbü'l-medarik ve takrîbü'l-mesâlik li ma'rifeti a'lâmi mezhebi Mâlik**, thk. Muhammed b. Tavit et-Tabhî, Vizaretü'l-Evkafi ve'ş-Şüûni'l-İslamiye, Fas 1983, c. II, s. 130.

[250] Ali Himmet Berkî-Osman Keskioğlu, **Hz. Muhammed ve Hayatı**, DİB Yayınları, 17. Baskı Ankara 1997, 275-277.

2.1.4. Akrabaya İyilik

Akrabaya iyilik hadislerde üzerinde önemle durulan bir konudur. Rasûlullah (s.a.v.) bu konuyla ilgili şöyle buyurmuştur: "Allah'a ve ahiret gününe inanan misafire ikramda bulunsun. Allah'a ve ahiret gününe inanan, akrabasını görüp gözetlesin. Allah'a ve ahiret gününe inanan ya hayır konuşsun ya da sessiz olsun."[251]

"İyilik güzel ahlâktır, kötülük ise vicdânının rahatsız olduğu, duymasını istemediğin şeylerdir."[252] Ahlâkın en büyük müeyyidesi Allah korkusu ve vicdandır. Vicdanın belli bir olgunluğa erişmesi ahlâkî yükselişin temelini hazırlar. Bundan dolayı Allah Rasûlü:"*İyilik ancak güzel ahlâktır, kötülük ise vicdanının rahatsız olduğu şeydir."* buyurmuştur.[253]

Başka bir hadiste : *"İyilik kişinin nefsinin huzûr bulduğu şeydir. Kötülük ve günah ise gönlü ve kalbi sıkıştıran rahatsız eden şeylerdir."* buyurulmuştur.[254]

Müminlerin, insanlar yanında kalitelerinin ölçüsü, ahlâktır. Bundan dolayı Râsulullah: "*En hayırlı kimse en güzel ahlaka sahip olan kimsedir."* buyurmuştur.[255] Şüphesiz Allah katında kalitenin ölçüsü takvâdır. Fakat bizlerin bunu ölçme imkanımız yoktur. O, bizlere kapalı bir durumdur. Ahlâkta ise durum farklıdır. Ahlâk, davranış halindeyken ortaya çıktığı için hemen farkedilebilir.[256]

Allah u Teâlâ, sıla-i rahim yapan insanları övmektedir: "Onlar, Allah'ın uyulmasını emrettiği şeye uyarlar. Akraba ziyaretinde bulunurlar, Allah'tan korkarlar ve özellikle ahiret hesâbının kötü olması hususunda endişe ederler." [257] Allah şöyle buyurur: "Allah'a kulluk edin. O'na hiçbir şeyi şerik tutmayın. Anneye babaya, akrabaya, yetimlere ve yoksullara, yakın komşuya, uzak olan komşuya, yakın olan arkadaşa, yolcuya, idare ve himayeniz altında olan kimselere iyi davranışta bulunun. Allah gururlanan ve kibirlenen kimseyi sevmez."[258] Hz. Peygamber: "Rızkının artmasını ve ömrünün uzun olmasını arzu eden kişi, akrabasına sahip çıksın."[259] Bunun tersine, akrabalarıyla ilişkisini kesip onlarla

[251] Riyazü's -Salihîn:1/312

[252] Tirmizi, "Zühd", 52; Müsned, IV, 182.

[253] Tirmizi, "Zühd", 52; Müsned, IV, 182.

[254] Müslim, "Birr", 14.

[255] Buhârî, "Edeb", 39.

[256] Hasan Kâmil Yılmaz, **Altınoluk Dergisi**, 2002-Ağustos.

[257] er-Ra'd, 21

[258] Nisâ, 4/36

[259] Buhârî, "Edeb", 12, "Büyû'" 13; Müslim, "Birr", 20, 21.

ilgilenmeyen, onlarla bağını koparan kimseler de şöyle uyarılmıştır: "Onlar, Allah'a söz verdikleri zaman verdikleri sözü yerine getirmezler, Allah'ın gözetilmesini istediği kişilerle ilgi alâkayı koparırlar. Onlar yeryüzünde bozgunculuk yaparlar. İşte onlar, lânetlenmişlerdir. Cehennem de onlar için yaratılmıştır."[260]

Bir başka hadiste Peygamber Efendimiz şöyle buyurmuştur: "İyilik yapan akrabasına aynısıyla dönen, onları korumuş ve gözetmiş sayılmaz. Akrabasını gözeten kimse, kendisiyle alâkayı kesmesine rağmen onlara iyilik etmeye devam eden kişidir."[261] Bir gün bir sahâbî Hz. Peygambere fazîletli amellerin neler olduğunu sorar. Efendimiz kendisiyle ilgi alâkayı kesen akrabalarıyla görüşmeye devam etmenin, çok önemli davranışlardan biri olduğunu açıklamıştır.[262] Rasûlullah: "…Allah'a ve âhiret gününe inanan kimse, akrabasına iyilikte bulunsun!.." demiştir.[263]

2.1.4.1. Ebû Bekir (r.a.) (ö. 13/634)

Akrabaya iyilik ve yardım hususunda ilk Müslümanlardan olan Hulefâ-yi Râşidîn'in birincisi Hz. Ebu Bekir (r.a.)'ın Mıstah isminde ihtiyaç sahibi bir akrabası ile olan hikayesi dikkat çekicidir.

Mıstah, Hz. Ebû Bekir'in halasının oğlu olup onun evinde kalan yetim birisiydi. Hz. Ebu Bekir¸ ona ve ailesine karşılıksız yardımda bulunurdu. Hz. Peygamber'in eşi¸ Hz. Ebu Bekir'in de kızı olan Aişe validemize ağır bir iftira atılması olayı gerçekleşti. Mıstah'ın da söylenenleri yayanlar arasında adı geçmekteydi. Bundan dolayı Hz. Ebu Bekir¸ Mıstah'a çok sinirlenmişti. Ona artık yardım etmeyeceğine dair yemin ederek: "Kalkın buradan! Ben sizden değilim ve siz de benden değilsiniz. Bundan sonra sizden hiçbiriniz benim yanıma gelmesin." dedi. Mıstah ise¸ kendinin yapmadığını söylüyordu. O devamlı iftirayı atanlardan olmadığını dilegetiriyordu. Mıstah¸ yeminler ederek Hz. Ebu Bekir'e: "Bizi başkalarına muhtaç etmemen için Allah'a ve akrabalığımızın adına sana yemin ederim. O işte bizim hiçbir dahlimiz yoktur." demişti. Ancak Hz. Ebu Bekir bu söylemlerden mütmain olmamıştı. Hz. Ebu Bekir ile Mıstah arasında konuşmalar böyle devam ederken¸ Hz. Peygamber'e şu ayet vahyedildi:[264] "İçinizden fazilet ve servet sahibi kimseler¸

[260] er-Ra'd, 25.

[261] Buhârî, "Edeb", 15; Ebû Dâvûd, "Zekât", 45; Tirmizî, "Birr", 10.

[262] Ahmed, IV, 148, 158.

[263] Buhârî, "Edeb", 85; Müslim, "Îmân", 74, 75.

[264] Buhârî¸ Şehâdât¸ 15¸ Meğâzî¸ 34¸ Eyman¸ 18; Müslim¸ Tevbe¸ 56.

akrabaya¸ yoksullara¸ Allah yolunda göç edenlere (mallarından) vermeyeceklerine yemin etmesinler; bağışlasınlar¸ feragat göstersinler. Allah'ın sizi bağışlamasını arzulamaz mısınız? Allah çok bağışlayandır¸ çok merhametlidir."[265]

Günümüzde akrabalarla ilişkiler beklenen düzeyde değildir. Bunun sebebide Hz. Peygamberin ve onun yolunu takip eden muhaddislerin uygulamalarından haberdar olmadığımızın bir göstergesidir.

2.1.5. Anne Babaya İyilik

Anne babaya iyilikte bulunmak ahlakın güzelliğindendir. Anne babaya iyilik İslâm dininin bir emridir. İnsan olmamızın da bir gereğidir. Allah onlara iyilikte bulunmayı kendisine kullukla beraber zikretmiştir. Bu konuyla alakalı ayette Allah (c.c.) şöyle buyurmuştur: "Allah yalnız kendisine ibadet etmenizi, anne babanıza da iyi muamelede bulunmanızı emretti."[266]

Ana babaya itaatta bulunup, onları hoş eylemek , onlara iyi muamelede bulunmak ilk olarak Allah'ın emridir. Anne babaya iyilik ömrün her döneminde önemli olduğu gibi özellikle yaşlılık zamanında daha da önem arzetmektedir.

Abdullah İbni Mes`ûd (r.a.) şöyle buyurmuştur: Hz. Peygamber'e: "Allah'ın en beğendiği amel hangisidir?" diye sorduğumda "Vaktinde kılınan namazdır" dedi. "Sonra hangisi gelir?" dedim. "Anne ve babaya itaat ve iyilik etmektir." "Daha sonra hangisi gelir?" diye sordum. "Allah yolunda cihâd etmek" buyurdu.[267]

Görüldüğü üzere namazdan sonra anne babaya itaat zikredilmiştir. Böylece olara iyilikte bulunmanın ne kadar mühim olduğu açıkça gösterilmiştir.

2.1.5.1. Abdullah b. Avn (ö.151/768)

Abdullah b. Avn tâbiînin büyüklerindendir. Muhaddis Abdullah, Ziyâd b. Cübeyr b. Hayve, Muhammed İbn-i Sîrîn, Kâsım b. Muhammed, İbrâhîm en-Nehaî, Hasan-ı Basrî, Mücâhid, Şa'bî vb. başka muhaddislerden çokça hadis rivâyetinde bulunmuştur.[268]

---

[265] Nur, 24/22.

[266] İsrâ, 17/23.

[267] Buhârî, "Mevâkît", 5, "Cihâd", 1, "Edeb" 1, "Tevhîd" 48; Müslim, "Îmân" 137-139. Ayrıca bk. Tirmizî, "Salât" 14, "Birr" 2; Nesâî, "Mevâkît" 51.

[268] Ahmet Yücel, **Abdullah b. Avn**, DİA, İstanbul 1999, c. XIX, s. 340.

O anne ve babasına çok iyilikte bulunurdu. Onların tabağından yemek yemezdi. Nedenini sorduklarında şöyle cevap verirdi. "Farkında olmadan tabaktaki lokmada, onların gözü olur bende onu alıp yiyebilirim".

Ömer b. Harb'in anlattığına göre, "Bir gün İbni Avn'a annesi seslendi. Annesine onun sesinden yüksek bir sesle cevap verdi. Sesini yükseltmesinden dolayı iki köle azad etmiştir."[269] Buradaki abartılı anlatımlar dönemin edep anlayışını göstermesi açısından dkkat çekicidir.

2.1.5.2. Mis'ar b. Kedam (ö.155/772)

Mis'ar b. Kedam Büyük hadis âlimlerindendir. Rivâyet etmiş olduğu hadis-i şerîfler çok güvenilir olduğundan dolayı kendisine "mushaf" da denmiştir.[270] Annesine karşı çok saygılı ve hürmetkar bir evlad idi. Bir gece annesi susamış ve ondan içmek için su vermesini istemişti. Annesine su getirmek için dışarı çıktı. Su testisini alıp getirinceye kadar annesi tekrar uyuya kalmıştı. Bu ince insan su testisi elinde sabaha kadar, annesi tekrardan uyanıncaya kadar hiçbir yere gitmeden başucunda öylece bekledi.[271]

Yukarıdaki hadiseye benzer bir anlatım mağarada mahsur kalan üç kişinin hikâyesinde geçmektedir. "Benim yaşlı, ihtiyar iki ebeveynim vardı. Ben onları çok kollar, akşam olunca onlardan önce ne ailemden ne de hayvanlarımdan hiçbirine yedirip içirmezdim. Bir gün ağaç arama işi beni uzaklara attı. Eve döndüğümde ikisi de uyumuştu. Onlar için sütlerini sağdım. Hâlâ uyumakta idiler. Onlardan önce aileme ve hayvanlarıma yiyecek vermeyi uygun bulmadım, onları uyandırmaya da kıyamadım. Geciktiğim için çocuklar ayaklarımın arasında kıvranıyorlardı. Ben ise süt kapları elimde, onların uyanmalarını bekliyordum. Derken şafak söktü."[272] Bu rivayetler günümüzde büyüklere, anne ve babaya karşı takınılması gereken sevgi ve saygıyı göstermesi açısından önemlidir.

2.1.5.3. Ubeyde b. Muhâcir (ö.112/730)

Ubeyda b. Muhacir, tâbiînin meşhurlarındandır. Dimaşkî, Ebû Misher'den nakilde bulunmuştur." Rum asıllıdır. Adı Kostantin'dir. Müslüman olduktan sonra Abdurrahmân adını almıştır." Abdullah bin Yûsuf'dan şöyle nakledilmiştir: "Ubeyde, köleleri satın alır

269 İbn Sa'd, **et-Tabakât**, VII, 261-268; Zehebî, **Aʿlâmü'n-nübelâʾ**, VI, 364-375; a.mlf., **Tezkiretü'l-Huffâz**, I, 156-157; **Sahabeden Günümüze Allah Dostları**, c. V, s. 223.

270 İbrahim Hatiboğlu, **Mis'ar b. Kedam**, DİA, İstanbul 2005, c. XXX , s. 175.

271 Zehebî, **Aʿlâmü'n-nübelâʾ**, VII, 163-173; İbn Hacer, **Tehzîb-üt-Tehzîb** , Beyrut 1404/1984, X, 102-103.

272 Buhârî, Enbiya 50.

sonrada özgür bırakırdı. Bir keresinde Rum olan ihtiyar bir kadını satın aldı. Sonra da serbest bıraktı. Kadın gidecek yerinin olmadığını söyledi. Kadını misafir etmek için evine gönderdi. Akşam birlikte yemek yedikten sonra konuşma imkanı buldular. Nereli olduğunu, kim olduğunu sordu. Kadın Rumca konuşuyordu. Sonradan onun annesi olduğunu anladı. Annesinden müslüman olmasını talep etti. İlk önce annesi kabul etmedi. Ubeyde annesine çok iyilikte bulundu. Sonra annesi de müslüman oldu. Annesinin müslüman olduğunu öğrenince çok sevinip akşama kadar secdeden kalkmamıştır.[273]

2.1.6. Şeca‘at

Hz. Peygamber insanların cesaretlisidir. Bir gün Medine'de gece çok şiddetli bir ses işitilir ve tüm insanlar korkmuştur. İnsanlar sese doğru yürürler. Yolun yarısında Hz. Peygamber'le karşılaşırlar. Hz. Peygamber Talha'nın atına binmiştir ve kılıcı da vardır. Sesten dolayı toplanan halkı görünce *"Korkmayınız! Korkmayınız!"* buyurur. Daha sonradan korkulacak bir şeyin olmadığı anlaşılır. Enes (r.a.) anlatır ki biz savaş esnasında ve korktuğumuz zamanlarda Efendimiz'e sığınırdık. Hz Ali de Hz. Peygamber'in cesaretini şu şekilde anlatmıştır: "Bedir savaşında müşriklerden, Hz. Peygamber'e sığınmak suretiyle korunurduk. Hz. Peygamber insanların en cesaretlisidir.[274]

2.1.6.1. Rebî b. Ziyâd (ö. 53/673)

Rebî b. Ziyâd tâbiî'ndendir. Rebî siyasî ve askerî faaliyetlerde çok ciddi bir kimsedir. Aynı zamanda cesur ve mütevazi bir kişiliğe sahiptir. Bir gün Halife Muâviye'den mektup gelir. Ona altın ve gümüşe ellemeyip diğerlerini taksim etmesini emreder. Rebî ise Allah'ın emri halifenin mektubundan önceliklidir demiştir. Ganimetlerin beşte birini ayırarak geriye kalanı müslümanlara dağıtmıştır.[275] Bu da onun cesaretini ve hassasiyetini ortaya koymaktadır.

2.1.6.2. Ata Bin Ebî Rebah (ö. 114/732)

Ata Bin Ebî Rebah küçük yaşta Mekke'ye gitmiş ve orada çokça sahâbîden ilim öğrenmiştir. Bizzat gidip görüşerek hadis rivayet ettiği sahabe sayısı yaklaşık ikiyüzdür.[276] Halife Abdülmelik, hac için Mekke'ye gelir. Ata da o sırada Mekke'dedir. Halifenin

[273] Ebû Nuaym, **Hilyet-ül-Evliyâ**; c. V, s. 160; İbn Hacer, **Tehzîb-üt-Tehzîb**; c. XII, s. 152.

[274] Muhammed Yusuf Kandehlevi, **Hayatu's-Sahabe**, Akçağ Yayınları: 3/162.

[275] Zekeriyya Güler, **Rebî' b. Ziyâd**, DİA, İstanbul 2007, c. XXXIV, s. 498.

[276] İsmail Cerrahoğlu, **Ata Bin Ebî Rebah**, DİA, İstanbul 1991, c. IV, s. 35.

Mekke'de olduğunu duyunca onunla görüşmek ister. Meydana gelen bu görüşmeyi Esmaî şöyle aktarır: Halife Abdülmelik, devletin ileri gelenleriyle otururken Ata'nın görüşmek istediğini haber verirler. Halife onun geldiğini haber alınca ayağa kalkar, onu karşılar ve yanına oturtur. Hal hatır ettikten sonra ne arzuladığını sorar. Ata "Ey halife, şu mukaddes mekanda Allah'tan kork, buna çok önem ver" diye tavsiyede bulunur. Halife ise "Bu tavsiyenizin üzerinde duracağım" der. Ata yine şu tavsiyede bulunur: "Sahabenin çocuklarına iyi davran. Onları incitme, kırma. Çünkü sen, onlar sebebiyle bu makamdasın. Emrin altında bulunan insanların hallerini, durumlarını da gözet, ihtiyaçlarını yerine getir. Onları sakın ha unutma. Kapını onların üzerine kapatma. Onları kapı dışarı bırakma." Ata nasîhatini yapıp, giderken, Halife "Ey Ata! Hep başkasının ihtiyacını söyledin. Senin hiç mi ihtiyacın yok " diye sorunca, "Ben, dilek ve isteklerimi, her şeyin sahibi olan Allah'dan isterim. Burada size, müslümanların ihtiyaçlarını dile getirmek için geldim" deyince, Halife: "İşte seni yükselten, seni farklı kılan da bu hâlindir" demiştir.[277] Burada Ata'nın halifeye karşı medeni cesaretiyle birlikte irçok insanda açlık korkusuna karşı gösterdiği şecaat örnek bir davranıştır.

2.1.6.3. Ebû Müslim el-Havlânî (ö. 62/681-82)

Ebû Müslim el-Havlânî meşhur zâhid bir muhaddistir. Ebû Müslim Bizanslılarla yapılmış olan çeşitli muharebelere dahil olmuştur. Onun bu muharebelerde şahsen bulunması İslâm ordusundaki askerlere cesaret verdiğinden komutanlar onu sürekli öncü kuvvetlere emîr tayin ederlerdi.[278]

Devletin ileri gelen adamlarını uyarmaktan hiçbir zaman kaçınmazdı. Birkaç defa uyarıda bulunduğu Muâviye'ye bir keresinde "ey ecîr" (ey işçi) diye hitap etmiştir. Yanındakilerin onu uyararak "ey emîr" demesi gerektiğini söylemeleri üzerine Muâviye onları susturarak konuşmaya devam etmesini istemiştir. Ebû Müslim el-Havlânî de ona nasihat ederek ondan âdil olmasını istemiştir. Bir gün Medine'de bulunduğu esnada Hz. Osman'ın aleyhinde konuşan bir adamı duyunca Medineliler'e Semûd halkından daha kötü olduklarını, çünkü Semûd halkının Allah'ın devesini, kendilerinin ise Allah'ın halifesini, mü'minlerin emirini öldürdüklerini çekinmeden söylemiştir.[279] Burada Ebû Müslim el-Havlânî'nin devlet başkanı olan Muaviye'ye karşı korkusuzca uyarılarda bulunması günümüz için de örnek

[277] İbn Sa'd, **et-Tabakât**, V, 467-468;

[278] M. Yaşar Kandemir, **Ebû Müslim el-Havlânî**, DİA, İstanbul 1994, c. X, s. 196.

[279] M. Yaşar Kandemir, **Ebû Müslim el-Havlânî**, DİA, İstanbul 1994, c. X, s. 197.

bir davranıştır. Aynı zamanda sadece devlet başkanına değil, halkı tamamen karşısına alıp onların haksızlıklarını yüzlerine vurması büyük bir şecaat örneğidir.

2.1.6.4. İbn Ebû Zi'b (ö.159/776)

İbn Ebû Zi'b tâbiîn'dendir ve hadis âlimidir. İlim geleneğinden gelen bir aileyle bağlantılı olan İbn Ebû Zi'b'in dayısı ve kardeşi de kendisi gibi güvenilir birer muhaddis olarak bilinmektedir.[280] Ebû Naîm anlatıyor: Bir seferinde, Halife Mansûr ile hacca gitmiştim. Daha yirmibir yaşındaydım. Halifenin yanında İbn Ebû Zi'b ve Mâlik bin Enes de bulunuyordu. Ebû Ca'fer, Zi'b'i, akşam, meclis binasına çağırttı. Geldiğinde onu yanına oturttu. Sonra ona "Hasan hakkında ne düşünüyorsun?" diye sordu. Ebû Zi'b de "O, adaletli, adalete önem veren bir kişidir" cevâbını verdi. Bu sefer, halife "Benim hakkımda düşüncen nedir?" diye iki-üç defa sorduğunda, "Allah'a yemîn ederim ki, sen zâlim bir kişisin" dedi. Bu söz üzerine, orada bulunan bir kişi, İbn Ebû Zi'b'in sakalından tuttu. Halife ona dokunulmamasını emretti. Birde ona üçyüz dinar verilmesini söyledi. İşte bu rivayet gösteriyor ki muhaddisler hiç kimseden korkmadan cesaretli bir şekilde doğruları haykırmışlardır. Onlar Allah'tan başka kimseden korkmamışlardır. İbn Ebû Zi'b'de Hz. Peygamber ve diğer muhaddisler gibi Kur'an ahlakı ile ahlaklanmışlardır. Onların dayanağı Kur'an'da geçen şu ayet-i kerimedir: "Sadece benden korkun."[281]

Muhammed bin Kâsım anlatıyor: "Halife Mehdî, Medine'ye ziyârete gelmişti. İçeri girdiğinde insanlar ayağa kalkmıştı. Yalnız Ebî Zi'b, kalkmamıştı. Bunun üzerine, Müseyyib bin Züheyr, ayağa kalkmasını gelenin Halife Mehdi olduğunu söyledi. İbn Ebû Zi'b ise şöyle dedi: "İnsanlar, ancak Allah'ın huzurunda ayağa kalkar". Bu sözleri duyan Halife Mehdî, "Dokunmayın. Ayağa kalkmasın" dedi. Bu olayı anlatan Muhammed bin Kâsım, bu olay karşısında, çok korkmuştu. [282]

2.1.7. Muhaddislerin Cömertliği

Cömertlik sehavet, ihsan, ikram ve yardım hususunda alışkanlık sahibi olmak demektir. Bolca veren ikramda bulunan kerem sahiplerine cömert denilir. Cömertlik insanların sahip olduklarından ihtiyaç sahiplerine gücü nisbetinde yardım etmesidir. Cömert kimseler Allah'ın kendilerine lütuf olarak verdiklerinde ihtiyaç sahibi insanlarında hakkının

[280] İbrahim Hatiboğlu, **İbn-i Ebî Zi'b**, DİA, İstanbul 1999, c. XIX, s. 453.

[281] Bakara sûresi, 2/40.

[282] İbn Sa'd, **et-Tabakât: el-mütemmim**, s. 412-421; İbn Hacer, **Tehzîb-üt-Tehzîb** , c. IX, s. 303-307; Süyûtî, **Tabakâtü'l-Huffaz** (Lecne), s. 89

olduğunu düşünürler.[283] İnsanı olgunlaştıran fedakarlık, ahde vefa, kanaat, yiğitlik, karşılıksız iş yapmak, hoşgörü gibi erdemlerden biride cömertliktir. Muhaddislerin cömertlik anlayışlarının gelişmesinde Kur'an ve sünnetin büyük etkisi vardır.[284]

Cömertliğin sıralaması vardır; çünkü vermenin yardım etmenin de ölçüsü vardır. En alt derecesi sehavettir. Sehavet malın bir kısmını vermektir. Örneğin zekat bu kısma girer. Diğer cömertlik dercesi cud'dur. Cud ise malın çoğunu verip azını geriye bırakmaktır. Bunun örneği de Hz. Ebu Bekir'in yapmış olduğu yardımlardır. Bir de isar vardır ki kendisini başkalarına tercih ederek yapılan yardımlardır.[285]

Hz. Peygamber hayır konusunda insanların en cömerdiydi. O her zaman cömertti. Ramazan ayında daha da cömert olurdu. Çünkü Cebrail Ramazan ayının her gecesi onunla birlikte Kur'an okuyordu. Hz. Peygamber hayır konusunda, esen rüzgârdan bile daha cömertti.[286] Hz. Peygamber'den herhangi bir şey talep edildiğinde hiçbir zaman "yoktur" demezdi.[287]

2.1.7.1. Muaz b. Cebel (ö. 17/638)

Muâz on sekiz yaşına geldiğinde Müslüman oldu. Ayrıca ikinci Akabe Biatı'na katıldı.[288] Hz. Peygamber Muâz'ı helâl ve haramı en iyi bilen kişi olarak göstermiştir. Ona "Muâz ne iyi adam!" diye iltifat ederek övmüştür.[289]

Hz. Ömer, Muâz b. Cebel'i Kilaboğulları kabilesinin zekâtlarını toplamakla görevlendirmiştir. Muâz topladığı zekâtların tümünü aynı kabilenin fakirleri arasında dağıttıktan sonra devesinin semeri altındaki bir keçeyi omzunda taşıyarak evine dönmüştür. Hanımı ona diğer memurlar görevden döndükleri zaman, beraberlerinde bir takım hediyelerle döndüklerini kendisinin neden bir şey getirmediğini sormuştu. Muâz, beraberinde kendisini kontrol eden bir kişinin bulunduğundan dolayı herhangi bir şey getiremediğini söyler. Bunun üzerine hanımı: Sen Hz Peygammber ve Ebû Bekir

---

[283] Leyl, 92/17-20.

[284] Mehmet Necmeddin Bardakçı, **Abdullah b. Mübarek**, Rağbet yay., İstanbul 2016, s. 170.

[285] Seyit Avcı, **el Edebü'l –Müfred'den Hadis Sohbetleri**, Serhat Yay., Konya 2011, s. 163.

[286] İbnü'l-Cevzî, **Sıfatu's-Safve**, I/69 (Buhari ve Müslim, İbn Abbas'dan); İbn Sa'd, II/195.

[287] İbn Kesir, **Bidaye**, VI/42; Muhammed Yusuf Kandehlevi, **Hayatu's-Sahabe**, Kahire 1968, Akçağ Yayınları: 3/129.

[288] M. Yaşar Kandemir, **Muaz b. Cebel**, DİA, İstanbul 2005, c. XXX, s. 338.

[289] Buhârî, "Fezâʾilü'l-Kurʾân", 8, "Menâkıbü'l-ensâr", 16; Müslim, "Feżâʾilü's-sahâbe", 119; Tirmizî, "Menâkıb", 32.

tarafından güvenilir bilinen bir kişiydin. Onların sana güveni sonsuzdu. Nasıl oluyor da Ömer, seni kontrol etmek için bir başkasını seninle birlikte gönderir? diyerek, her yerde Hz. Ömer'den yakındığını belirten cümleler kullanır. Bunu duyan Ömer, Muâz b. Cebel'e haber göndererek: "Ne zaman seninle birlikte seni kontrol etmesi için bir kimseyi seninle gönderdim ki, hanımın böyle söylüyor? diye sorar, Muâz da: "Ne yapayım? Hanımdan kurtulmak için ona böyle söylemek zorunda kaldım." diyerek cevap vermişti. Bunun üzerine Hz. Ömer gülerek Muâz'a, hanımına verip onun gönlünü alması için ikramda bulunur. Muâz b. Cebel "Benimle beraber beni kontrol eden biri vardı" sözüyle Cenab-ı Allah'ı kasdetmiştir. [290] Burada Hz. Muâz'ın cömertliği anlatılmaktadır. Bütün yardımları ihtiyaç sahiplerine dağıtmış ailesine bir şey bırakmamıştır. Buda onun engin sehavetini göstermektedir. Muâz'ın bu davranışı Hz. Paygamberin şu ahlakına dayanmaktadır. "Sadaka olarak dağıtılmak üzere eve bir miktar altın veya gümüş bırakmıştım. Namazda o aklıma geldi. Bu malın beni hayırda acele etmekten alıkoyabileceğine rıza göstermedim ve hemen dağıtılmasını istedim."[291]

2.1.7.2. Abdullah b. Avn (ö. 151/768)

Abdullah b. Avn'ın evleri vardı. Bu evlerde müslümanlar para vermeden otururdu. Talep edeceği ücret onlara çok yüksek gelebilir düşüncesiyle onlardan hiç kira almazdı.[292] Bu olay günümüz açısındanda bizlere güzel bir örnek teşkîl etmektedir.

2.1.7.3. Abdullah b. Mübârek (ö. 181/796)

Zamanının en büyük âlimlerindendir. Babası Türk, annesi Harzemlidir. Hz. Peygamber'in Allah rızası için yapılan amel ve ibadetlerin önem ve sırasının şartlara göre değişebileceğini söyleyen, bu emirlerini hayatında tatbik eden birisi de Abdullah b. Mübarek'tir. Aynı zamanda Ebu Hanife'nin talebelerindendir. Kazancını ilim erbabı yetiştirmek ve onların ihtiyaçlarını karşılamak için sarfeden zengin bir tacirdir.[293]

Abdullah b. Mübarek ölene kadar ilim tahsil etmeyi, hac ibadetini, gaza ve ticareti beraber götürmüştür. Ticaretten elde ettiği gelirle arkadaşlarının ihtiyaçlarını gidermiş, ilim

[290] M. Yusuf Kandehlevî, a.g.e., c. III, s. 32.

[291] Buhari, "Zekat" 20.

[292] Zehebî, **Aʿlâmü'n-nübelâ**', VI, 364-375; a.mlf., **Tezkiretü'l-huffâz**, I, 156-157; İbn Sa'd, **et-Tabakât**, VII, 261-268.

[293] İbn Kesir, **el-Bidâye ve'-Nihaye**, c. X, s. 191-192; Raşit Küçük, **Abdullah b. Mübarek**, DİA, İstanbul 1988, c. I, s. 122-123.

öğrenen gençlere yardım etmiş, sofralar kurdurup insanlara izzet ikramlarda bulunmuştur. Hac mevsimlerinde yapmış olduğu organizasyonlarla Merv'den birlikte hacca giden kimselerin her türlü ihtiyaçlarını ve giderlerini karşılamıştır.[294]

Bir kimsenin gözü daima dünyalık biriktirmek arzusuyla yanıp tutuşarak gönül dünyasını ihmal ederse, hem dünyada huzuru yakalayamaz hem de ahirette istediklerini elde edemez. Bunların farkında olan Abdullah b. Mübarek, ömrü süresince fakir dostu olarak yaşamış, her yıl fakirlere yüz bin dirhem dağıtmıştır.[295] Abdullah b. Mübarek kendisinden borç isteyene fazlasını verirdi. Birkeresinde bir adam 700 dirhem borç istemiş. İbni Mübarek adamın eline bir pusula yazmış ve muhasebecisine göndermişti. Adam muhasebecisinin yanına gelip pusulayı vermiş. Muhasebeci pusulayı görünce şaşırmış çünkü orada yedi bin yazılıymış. Adama ne kadar istediğini sormuş. O da muhasebeciye yediyüz dirhem diye cevap verince Muhasebeci hemen bir not yazıp Abdullah b. Mübarek'e gönderir. Notta "mallar tükeniyor"yazılıdır. İbni Mübarek okuyunca notun altına şu anlamlı cevabı yazmıştır. "Mallar tükeniyorsa ömürde aynı şekilde tükeniyor. O adama kaleminin yazdığı parayı ver."[296] Yukarıdaki anlatılan olay Abdullah b. Mübarek'in ne kadar cömert olduğunu ve Hz. Peygamber'i kendisine örnek aldığını da göstermektedir.

2.1.7.4. Hafs b. Gıyâs (ö.194/810)

Hanefî mezhebi imamlarındandır, çok cömert ve dindar bir kişi ve hadîs âlimidir. Öldüğünde üzerinde hiç bir malı olmadığı halde 900 dirhem borcu bulunuyordu.[297] Abdullah bin Muhammed el-Ca'fî Ebû Ca'fer el-Buhârî anlatıyor: "Hafs bin Gıyâs Araplar içerisinde en cömertlerdendir. Ve onun şöyle dediğini aktarır: "Bir kimse benim yemeğimi yemediği sürece ona hiçbir rivâyette bulunmadım."[298] Bu olayda Hafs rivayette bulunmam sözünü mecaz ve abartı olarak söylemiş gerçek manada söylememiştir. Hz. Peygamber'in "Sizden Allah'a ve ahiret gününe iman eden kimse misafirine ikram etsin"[299] hadisine ittiba ederek misafirlerine hem maddi hem de manevi ikramlarda bulunmak istemiştir.

---

[294] İbn Kesir, **el-Bidâye ve'-Nihaye**, c. X, s. 192; Ez-Zehebî, **Siyeru A'lâm**, c. VIII, s. 379; Attar, **Tezkiretü'l Evliyâ**, s. 242.

[295] Zehebî, **Aʿlâmü'n-nübelâʾ**, c. VIII, s. 386.

[296] İbnu'l-Cevzî, **Sıfatü's-Safve**, c. IV, s. 117-118; Zehebî, **Aʿlâmü'n-nübelâʾ**, c. VIII, s. 386; Şa'ranî, **Tabakatü'l-Kübrâ**, c. I, s. 194.

[297] Köse, Saffet, **Hafs b. Gıyâs**, DİA, İstanbul 1997, c. XV, s. 118.

[298] Zehebî, **Aʿlâmü'n-nübelâʾ**,c. IX, s. 22-34; İbn Hacer, **Tehzîb-üt-Tehzîb** , II, 415-418.

[299] Buhârî, "Edeb" 31; Ahmed, II,174.

2.1.7.5. İbrâhim b. Ebî Abele (ö.151/769)

Hadîs âlimlerinden ve tâbiîndendir. Kendisi anlatıyor: "Hişâm bin Abdülmelik birgün beni yanına çağırttı. "Senin küçük ve büyük halini biliyoruz. Seni kendime yardımcı yapmak istiyorum. Bundan dolayı Mısır'ın haracını alma görevine seni ta'yin ediyorum" dedi. Ben de "Bu vazifeyi yapamam, size bu hususta faydalı olamam" diyerek bu görevi alamayacağımı kendisine bildirdim. Hişâm buna çok sinirlendi, yüzü değişti, "Mecburen kabul edeceksin" dedi. Ben bir müddet sustuktan sonra, onun da kızgınlığı yatıştıktan sonra, konuşmak için izin istedim ve şöyle dedim: "Allah (c.c.) Kur'ân-ı kerîmde "Biz emâneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik, fakat onlar bunu yüklenmekten çekindiler"[300] buyurmaktadır. Onlar bu teklifi kabul etmediklerinde Allah sinirlenmedi. Ben bu görevi üstlenmediğim için sinirlenmeyin" dedim. Halife buna çok güldü. Gülmekten dişleri gözüküyordu."İlimde kalmaya ısrar ettin. Biz senden memnunuz ve seni affettik" dedi. Kendisinin anlattığına göre şöyle nakledilmiştir: "Halife Velîd bana altın verirdi. Ben ise bu altınları Mescid-i Aksâ'nın hafızlarına dağıtırdım."[301]

2.1.7.6. Ebu Hanife (ö. 150/767)

Ebu Hanife hem ilmi hem de ticari faaliyetlerini birlikte yürüterek kimseye muhtaç olmadığı gini ihtiyaç sahiplerine de el uzatmıştır. Bir defasında sohbetine devamlı katılanlardan bir kişinin kıyafetini eskimiş görür. İnsanların dağılmasını bekler. Kalabalık dağıldığında o kimseye, "Şu seccadenin altındaki parayı alarak kendine elbise diktir." demiştir. Birgün ortağına sattıkları mal içerisinde kusurlu olanın bulunduğunu müşteriye satarken kusurunu söylemesini tembihler. Ortağı elbiseyi satarken kusuru söylemeyi unutur. İmam durumu öğrenir ve satılan maldan elde edilen parayı sadaka olarak dağıtır. Dağıtmasının sebebi ise elbisenin parasının tüm elbiselerin parasına karışmasıdır. Dükkana fakir bir müşteri veya tanıdık biri geldiğinde onlardan kar almaz ve geliş fiyatına vermiştir.[302]

Ebu Hanife her sene sonunda kazancını toplar ve elde ettiği parayla hocaların ve öğrencilerin ihtiyaçlarını karşılardı. Oradan kalan parayı da yine onlara verirdi.[303] Tüm bu

---

[300] Ahzab, 33/72.

[301] Ebû Nuaym, **Hilyet-ül-evliyâ**, c.V, s. 243; İbn Hacer, **Tehzîbü't-Tehzîb**, c. I, s. 142.

[302] Hatîb, ***Târîhu Bagdâd***, c. XIII, s. 360; Mustafa Uzunpostalcı, **Ebû Hanîfe**, DİA, İstanbul 1994, c. X, s.

[303] Zaylabidin Acimamatov, **Ebu Hanife ve Fergana Vadisindeki Etkisi**, Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, Ankara 2005, s. 12.

anlatılan kıssalar onun ne kadar cömert birisi olduğunu göstermekle beraber Hz. Peygamber'in cömert olunması hussundaki tavsiyelerini yerine getirdiğinin de bir göstergesi olmaktadır.

2.1.7.7. Leys b. Sa'd (ö.175/791)

Tebe-i tâbiînin büyüklerinden aynı zamanda Mısırlı önemli hadis ve fıkıh âlimlerindendir.[304] Leys bin Sa'd, cömert bir insandır. Çok malı vardır. Senelik gelirinin seksen bin dinar olduğu söylenir. Fakat o bunları Allah için yoksullara vermiş. Kendine bir şey kalmamıştır. Bunun için hiç zekât verememiştir. Her gün yoksullara sadaka vermiş. Sadaka vermeden de kimseyle konuşmamıştır. Sadaka veya hediye alan kişinin hakkı kendisinin hakkından daha büyük olduğunu söylerdi. Çünkü sadaka alan kişinin onda olan hakkını almasıyla kendisinden Allaha yakınlık vesilesi olacak bir şeyi aldığını kabul ederdi.[305]

Bir gün hasta olan İmâm Abdullah'a ziyarete gider. Onu ağlarken görür, ağlamasının sebebini sorar. O da borcu olduğunu söyler. İmâm Leys hizmetçisine borcuna yetecek parayı getirterek onun borcunu öder.[306]

Şuayb babasını şöyle anlatır: "Bir seferinde babam ile hacca gitmiştik. Medine'ye geldiklerinde, Mâlik bin Enes, babama ikram olsun diye yaş hurma gönderdi. Babam da, tabak dolusu altın gönderdi."[307]

2.1.7.8. Safvan b. Süleym (ö. 132/749)

Safvan b. Süleym tâbiînden meşhur olan bir hadis âlimidir. Ebû Damra anlatıyor: Zannediyorum ramazan veya kurban bayramı olacaktı. Safvân yanında bir fakirle eve gitmişti. Ona evden yağ ve ekmek verdi. Fakîr onları alarak gitti. İkinci sefer geldi. Safvân neden geldin diyerek, onu dışlamadı. Ayrıca kalkıp fakirin yanına giderek bir miktar daha hayır verdi.[308]

---

[304] Şükrü Özen, **Leys b. Sa'd**, DİA, Ankara 2003, c. XXVII, s. 164-168.

[305] Şükrü Özen, **Leys b. Sa'd**, DİA, Ankara 2003, c. XXVII, s. 164-168.

[306] Şükrü Özen, **Leys b. Sa'd**, DİA, Ankara 2003, c. XXVII, s. 164-168.

[307] İbn Hacer, **Tehzîb-üt-tehzîb**, c. VIII, s. 459; Zehebî, **Aʿlâmü'n-nübelâʾ**, c. V, s. 382-383; c. VIII, s. 17, 94, 136-163, 316; c. IX, s. 233; c. X, s. 23; a.mlf., *Tezkiretü'l-Huffâz*, c. I, s. 124-126 ; Ebû Nuaym, **Hilyet-ül-evliyâ**, VIII, 318-329; Hatîb, **Târîh-u Bağdâd**, I, 15; VI, 182; VIII, 301; IX, 430; XIII, 3-14; Şükrü Özen, **Leys bin Sa'd**, DİA, Ankara 2003, c. XXVII, s. 164-168.

[308] Ebû Nuaym, **Hilyet-ül-evliyâ**, c. III, s. 160.

Safvan bu ahlâkı ile Hz. Peygamber'i örnek almıştır. Zira benzer olay saadet asrında yaşanmıştır. Ebû Saîd Sa'd İbni Mâlik İbni Sinân el-Hudrî'den (r.a.) nakledildiğine göre, Medineli müslümanlardan bir kısmı Resûlullah (s.a.v.)'den bir şeyler istediler. O da verdi. Sonra yine istediler. Resûlullah (s.a.v), elindekiler bitinceye kadar verdi. Verebileceği şeyler tükenince onlara şöyle hitab etti: "Yanımda bir şeyler olsaydı, onları sizden esirgemez, verirdim. Kim dilenmekten çekinir, iffetli davranırsa, Allah onun iffetini arttırır. Kim tok gözlü olmak isterse, Allah onu başkalarına muhtaç olmaktan kurtarır. Kim de sabretmeye gayret ederse, Allah ona sabır verir. Hiç bir kimseye, sabırdan daha hayırlı ve büyük bir lutufta bulunulmamıştır."[309] Hadise dikkat edilecek olursa Hz. Peygamber kendisinden birşeyler isteyenleri incitmiyor. Ancak istemenin doğru olmadığını herşeeyi verdikten sonra yapıyor. Bu, onun ne kadar cömert biri olduğunu göstermekle birlikte büyük bir eğitimci olduğunu da göstermektedir.

2.1.7.9. Şu'be b. Haccâc (ö. 160/776)

Şu'be bin Haccâc tâbiînin büyüklerinden, meşhûr tefsîr ve hadis âlimidir. Şu'be alim, harâmlardan uzak duran aynı zamanda cömert bir kişidir. İbadet etmekten dolayı çok zayıftı. Bayram dışında her gün oruç tutardı. Merhametliydi, çok cömertti. Kendisinden yardım isteyen hiçbir fakiri geri çevirmez, mutlaka birşeyler vermeye çalışırdı. Bir fakîr yardım için gelse evinde olanlardan vermeye çalışırdı. Bir keresinde Halife ona otuzbin dirhem hediye vermiş oda bu parayı tümüyle fakirlere dağıtmıştır. Yolculuk yaparken diğer yolcuların da ücretlerini verirdi. Birgün binek hayvanını kaybeden bir kişiyi ağlarken görmüş neden ağladığını öğrendiğinde de bineğini ona vermiştir.[310]

Muhaddislerin sahip oldukları cömertlikle ilgili anlatılan bütün bu kıssalar onların Hz. Peygamber'in bu faziletli erdeminden yüksek hisse aldıklarını göstermektedir.

2.1.8. Çocuklara İyilik

İyilik kelime olarak cömertlik, kerem ve bağış gibi anlamlara gelir. Tüm hayırlı ve güzel işlere iyilik denir. Müslüman önce kendisi iyi olan sonrada diğer insanlara iyilik yapan kimsedir. Bununla beraber sadece iyi olan değil aynı zamanda diğer insanların da iyiliğini isteyen, onlara güzel olanı, iyi olanı tavsiye eden, kendilerine iyi olanı gösteren kimsedir.

---

[309] Buhârî, Zekât 50, Rikak 20; Müslim, Zekât 124.

[310] Ebû Nuaym, **Hilyet-ül-Evliyâ**, c. VII, s. 144; Zehebî, **Tezkirât-ül-huffâz**, c. I, s. 193; İbn Hacer, **Tehzîb-üt-tehzîb**, c. IV, s. 338.

Hz. Peygamber geniş anlamda, muttaki müminlerin iyi insanlar olduğunu beyan buyurmuştur.[311] İbadet ve amellerin önemi bazen şartlara göre değişebilmektedir.

Hz. Peygamber zeki bir çocuk olan Enes'i çok severdi. Ona "Oğulcuğum!" diye hitap ederdi. Onu dövmek şöyle dursun, sert bir şekilde azarladığı bile vaki olmamıştır. Bütün bunlar Efendimizin yüksek ahlakına ve kemal mertebesine işaret etmektedir.[312]

2.1.8.1. Abdullah b. Mübarek (ö. 181-796)

Önemli muhaddislerden biri olan Abdullah b. Mübarek, Kur'an'ı ve İslâm'ın ahlâk anlayışını en iyi anlayıp hayatına geçiren biridir. Türklerin yetiştirdiği ilim adamlarından ve Ebu Hanife'nin öğrencilerinden olup kazancını ilim adamı yetiştirmek ve onların geçimine yardımcı olmak için harcayan zengin bir tüccardır.[313]

Abdullah b. Mübarek arkadaşlarıyla birlikte Horasan'dan erzak yüklü develerle Hac yolculuğuna çıkar. Bu esnada da yol üzerindeki bazı şehirlere uğrar. Yolculuk sırasında Abdullah b. Mübarek kafilenin gerisinde dostları ise önde yürümektedir. Hizmetkarlarından birisinin yanında getirmiş olduğu bir kuş yolda ölür, hizmetkar da kuşun ölüsünü yolda karşılaştığı bir çöplüğe atar. Abdullah b. Mübarek o esnada oradan geçerken çöplüğün yakınında bir kulübenin olduğunu görür. Küçük bir kızın kulübeden başını uzatıp uzatıp geri çektiğini fark etmiştir. Küçük kız çocuğu üzerindeki eski tek parça peştemalla kimse farketmeden hemen kulübeden çıkarak bu kuş ölüsünü alıp kulübeye geri döner. Abdullah b. Mübarek ise onu gizlice onu takip etmektedir. Ve hemen kulübeye gelir ve küçük kıza durumlarını sorar. Kız çocuğu yürek parçalayıcı, üzücü şu bilgileri verir:

"Ben ve kardeşim burada bu kulübede yaşıyoruz. Şu görmüş olduğun peştemaldan başka hiçbir giyeceğimiz de yok. Devamlı takip ettiğim bu çöplükten topladıklarımızın dışında bir yiyeceğimiz de bulunmuyor. Günlerdir bu leşleri yemek zorunda kaldık. Aslında bizim babamız da zengin birisiydi. Ona zulmettiler, zulme uğradı, malları elinden alınarak öldürüldü."

Abdullah b. Mübarek bunları duyunca hemen develerden yüklerin aşağı indirilmesini emreder ve muhasebecisini yanına çağırır. Muhasebeciye mal (gelir gideri) durumlarını sorar. Muhasebeci ona bin dinar paraları olduğunu söyler. Abdullah b. Mübarek Merv'e

---

[311] Buhârî, "Edeb", 39.

[312] Ahmet Özel, **Mâlik B. Enes**, DİA, Ankara 2003, c. XXVII, s. 506-513.

[313] İbn Kesir, c. X, s. 191-192; Raşit Küçük, **Abdullah b. Mübarek**, DİA, I, 122-123, İstanbul 1988.

dönüş yolculuğu sırasında lazım olacak yirmi dinarını kendilerine ayırarak, paranın geriye kalanını bu çocuklara vermesini söyler. Hacca gitmekten vazgeçer. Sebebini sorduklarında şu güzel cevabı verir: "Bu yaptığımız işin sevabı, bu seneki yapacağımız hacdan daha sevaptır."[314]

Abdullah b. Mübarek'in bu örnek davranışı, Hz. Peygamber'in yetimlere iyilik yapılması konusundaki emirlerinin hayata geçirilişi olarak yorumlanabileceği gibi ihtiyaç sahibi insanların sıkıntılarını gidermenin, nafile hac yapmaktan daha öncelikli olduğu anlamına da gelir. Bununla beraber olaya baktığımızda, Abdullah b. Mübarek'in bu davranışında nafile ibadetleri farz ibadetlere tercih etme diye bir şeyin söz konusu olmadığı görülmektedir. Çünkü o, yakın arkadaşlarıyla nafile hac ibadeti yapmak için yolculuğa çıkmış, yolda karşılaştığı yoksul, fakir ve kimsesiz çocuklara kendi yiyecek erzak ve paralarını vererek geriye dönmüştür.

2.1.9. Doğruluk

Allah ve Resulü'nun bizlere emrettiği kurallardan olan doğruluk da İslâm ahlâkındandır. Allah u Teâla buyuruyor: "Ey inananlar! Allah'tan korkun ve doğru kimselerle beraber olun"[315]

Peygamber Efendimiz (s.a.v.) de doğruluk hakkında şöyle buyurur: "Doğruluk, insanı iyiliğe, iyilik de cennete götürür. Kişi, doğru söyleye söyleye, sonunda doğrulardan olur. Yalan, kişiyi kötülüğe, kötülük de cehenneme götürür. Kişi yalan söyleye söyleye, sonunda Allah katında yalancılardan olur."[316]

İslâmiyetin vurguladığı konulardan en önemli olanı doğruluk, yalandan kaçmak ve istikamet üzere olmaktır. Doğruluğun dinimizde mühim bir yeri vardır. Allah ve Resûlü, inananlardan niyet, düşünce, söz ve muâmelelerinde, yemininde, kısacası her davranışında doğru ve güvenilir olmalarını istemiştir ve bunu teşvik etmiştir. Peygamberlerin ve peygamberleri takip eden muhaddislerin özellikleri arasında en başta doğruluk ve güvenilirlik yer almıştır.

İnsanların dünyada huzur bulmalarının yollarından birisi de doğruluk üzere olmalarıdır. Eğer doğruluğun yerini yalan dolan alırsa, hayat çekilmez olur. Sonuç olarak da bu

[314] İbn Kesir, c. X, s. 192.

[315] Tevbe, 9/119.

[316] Buhârî, "Edeb", 69; Müslim, "Birr", 103-105.

vaziyetten tüm insanlık zarar görür. Şunu unutmamalıyız ki doğruluk dünyada bütün insanlar için vazgeçilmez bir durumdur.

2.1.9.1. Muhammed b. Mükendir (ö.131/748)

Muhammed b. Mükendir elbise ticaretiyle meşguldür. Yanında 5-10 dirhem değerinde iki çeşit elbisesi vardır. Kendisinin olmadığı esnada hizmetçisi 5 dirhem olan elbiseyi on dirheme satar. Muhammed b. Mükendir bunu öğrenince elbiseyi alan Bedevî'yi tüm gün arayarak bulur. Bedevî'ye: "Hizmetçim bilmeyerek size 5 dirhem değerindeki kumaşı size 10 dirheme vermiş" der. Bedevî: "Ben razıyım, seni ilgilendirmez" der. "Muhammed b. Mükendir ise sen razısın fakat ben buna razı değilim. Bana yapılmasına razı olmayacağım bir şeyin sana yapılmasına izin veremem, razı olamam. Sen sana sunacağım üç şeyden birini seçebilirsin: İstersen kumaşı geri verebilir on dirhemini geri alırsın, istersen bunun yerine on dirhem olan kumaştan birini alabilirsin, son şık olarakta eğer istersen aldığın kumaş senin olur, fazladan verdiğin beş dirhemi benden geri alırsın", der. Bedevî alışkın olmadığı bu doğruluktan dolayı şaşırır ve "tamam kumaş bende kalsın, beş dirhemimi geri ver", der. Muhammed b. Mükendir de beş dirhemi bedeviye geri verir. Bedevî parayı alınca bu durum hoşuna gider. Etrafındakilere "bu zât kimdir?" diye sorar. Etraftakiler de bedevî'ye bu kişi Muhammed b. Mükendir, dediler. Bedevî bu ismi duyar duymaz kelime-i tevhid getirerek. "Lâilâhe İllallah, biz çölde bu adamın yüzü suyu hürmetine Allah'tan rahmet yağmur dileriz" demiştir. [317]

"Sözü ve muamelesi doğru olan tüccar kıyamet gününde peygamberlerle olacaktır."[318] Hadisine muhaddisler riayet etmişlerdir.

2.1.9.2. İbn-i Ebî Zi'b (ö. 159/776)

İbn-i Ebî Zi'b tâbiîn'den ve tanınmış bir hadîs âlimidir. İbn Ebû Zi'b'in iyiliği emretmek , kötülüğü nehyetmek konusunda hassas olduğu rivayet edilmiştir. Karşılaştığı yöneticilerle münasebetleri konusunda ilginç kıssalar vardır. Halifelerin yapmış oldukları eziyet ve haksızlıkları hiç çekinmeden yüzlerine karşı söylemiştir. Bu kıssalar Tabakat kitaplarında önemli bir yer tutmaktadır. İnsanlarla olan münasebetlerinde olduğu gibi kendi hayatında

[317] Gazâli, **İhya'u Ulûmi'd-Din**, c. II, s. 68; Ebû Nuaym, **Hilyet-ül-Evliyâ**, c. III, s. 146; Zehebî, ***T*ezkirât-ül-huffâz**, c. I, s. 127.; İbn Hacer, **Tehzîb-üt-tehzîb**, c. IX, s. 473.

[318] Tirmizi, Buyu, 4.

da takvâyı benimsemiştir. İbn Ebû Zi'b gün aşırı oruç tutardı. Gecelerini ibadetle geçirirdi. Yaz kış aynı elbiseyi giyer, ekmekle zeytin yağı yiyerek hayatını devam ettirirdi.[319]

Ebû Ömer anlatıyor: Abdüssamed, Medine'ye vali olarak atanır. Kureyşli kimselerden bazılarını da dar bir hücreye hapseder. Mahkumların akrabalarından bazısı, ahvali bir mektûbla, halifeye şikâyet eder. Ebû Ca'fer, mektûbla beraber bir görevliyi Medîne'ye gönderip, oradaki alimleri de yanına alarak teftiş etmesini ve bir rapor hazırlamasını o görevliden ister. Âlimlerden oluşan komisyonda İbn-i Ebî Zi'b de bulunur. Hapishane görülüp, durum incelendikten sonra rapor hazırlanırken komisyon üyelerinden bazısı yumuşak ifâdeler kullanırlar. Fakat İbn-i Ebî Zi'b, ne gördü ne tesbit ettiyse, olduğu gibi herşeyi rapora yazar. Raporlar halifeye gider. Halife Ebû Ca'fer, hacca giderken Medîne-i Münevvere'ye de uğrar. Ebî Zi'b halifeye şunları söyler: "Allah'a yemin ederim ki, ey mü'minlerin emîri! Benim onlarla bir alıp veremediğim yoktur. Size ne gördüysem onları söylüyorum. Siz, bana kendiniz hakkında bile sorsanız, neyseniz onu söylerim" dediğinde, Halife Ebû Ca'fer, Allah aşkına söyle, benim hakkımda ne dersin?" der. İbn-i Ebî Zi'b, Onun zâlim bir kimse olduğunu söyler. Herkes hayretle artık İbn-i Ebî Zi'b'in işinin bittiğine inanırken tam tersine, Halife onu ertesi gün yanına çağırtıp, tebrik etmiştir. Allah için kınayanın kınamasından korkmayıp doğru söylemesini takdir etmiştir.[320] Günümüz İslam dünyasında en büyük problemlerden birisi alimlerin gerçekleri korkmadan söyleyememeleridir. Devlet başkanlarının da hkikatleri söyleyen alimleri takdir edememeleridir.

2.1.9.3. Ebû Hanîfe (ö.150/767)

Ebû Hanîfe bir mal alırken ve satarken doğruluktan ayrılmazdı. İnsanların hakkını yemezdi. Birgün birisi ona satmak için elbise getirir. Elbiseye yüz akçe ister. İmam bunun değerinin yüz akçeden daha fazla olduğunu söyleyerek dörtyüze kadar çıkar. Bununla da yetinmeyip bir fiyat takdirci bularak elbiseye fiyat takdir ettirir. Elbiseyi en sonunda beşyüz akçeye satın alır.[321] Tüccarlar genel oarak ucuza alıp fahiş fiyatlara satarken alırken ve satarken malın gerçek değerinin bedelini ödemek zordur. Aynı zamanda gerçek bir

[319] İbrahim Hatiboğlu, **İbn Ebû Zi'b**, DİA, İstanbul 1999, c. XIX, s. 454.

[320] Zehebî, **Aʿlâmü'n-nübelâʾ**, c. VII, s. 139-149; c. IX, s. 147; a.mlf., **Tezkiretü'l-huffâz**, c. I, s. 191-193. Hatîb, **Târîh-u Bağdâd**, c. II, s. 300, 305.

[321] Muhammed Ebu Zehra, **Ebu Hanife**, Çev: Osman Keskioğlu, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999, Ankara, s. 41.

doğruluk örneğidir. Ebu Hanife ve birçok muhaddisin ahlâkında bu doğruluk örnekleri görülmektedir.

2.1.10. Dua

Yalvarma, yakarma anlamlarına gelen dua kişinin Allah'dan yardım istemesidir. İnsanoğlu ömrü boyunca üstesinden gelemeyeceği bir çok şeyle, acılarla, bela ve musibetlerle ve çeşitli imtihanlarla karşıkarşıya kalır. Bundan dolayıda bir çıkış yolu arar. Çıkış yolu içinde yaratana el açar ve ondan yardım bekler.

Dua insanın Allah'ı tanıyıp bilerek onun büyüklüğünü sınırsız güç ve kudret sahibi olduğunu ve bunun karşısında kendisinin aciz, zayıf ve güçsüzlüğünü itiraf ederek derin bir saygı ve sevgi ile ondan inayet istemesidir. Allah'tan af ve bağışlanma dilemek, rahmetini ummak gibi manevi istek ve arzulara ve dünyaya ait dilek ve arzulara da dua denir. Dua aynı zamanda bir emirdir. Allah "Rabbinize için için yalvararak sessizce dua edin" buyurmuştur.[322] Ayrıca Allah kendisine yalvarıp yakararak dua edenlerin duasını kabul edeceğini bildirmiş, insanlara çok yakın olduğunu dua edenlerin duasını kabul edeceğini bildirmiştir.[323] Hz. Peygamberde dua etmiş bizden de dua etmemizi istemiştir. Hz. Peygamber "Ey Allahım! Tembel olmaktan ve borçlu olmaktan sana sığınırım."[324] diye dua etmiştir. Bu bölümde dua ile ilgili muhaddislerden örnekler verilecektir.

2.1.10.1. Habib-i Acemî (ö. 130/747-748[?])

Habib-i Acemî Hasan-ı Basrî'nin talebesidir. Dâvûd-i Tâî'nin de hocasıdır. İbn Hacer onun sika bir hadis ravisi olduğunu söyler.[325] Bir gün Haccâc'ın adamları, Hasan-ı Basrî'yi ararlar. Fakat o onlardan kaçıp Habîb-i Acemî'nin kulübesine gizlenir. Haccâc'ın adamları gelerek Habîb-i Acemî'ye Hasan'ı görüp görmediklerini sorarlar. O da kulübesinde olduğunu söyler. İçeri girip aramaya başlarlar fakat onu bulamazlar. Kızgın bir şekilde dışarı çıkarlar. İçerde olmadığını söylerler. O da siz göremiyorsanız benim ne suçum var der. Haccâc'ın adamları içeri girip iyice ararlar. Fakat yine bulamazlar, sonunda çekip giderler. Onlar gidince Hasan-ı Basrî kulübeden dışarı çıkar. "Ya Habib neden burda olduğumu söyledin" der. Habîb-i Acemî ise onların görmemesinin kendisinden değil, doğru konuştuğu için olduğunu söyler. Eğer yalan söylemiş olsaydım, beni de alıp

[322] A'raf, 7/55.

[323] Bakara, 2/186.

[324] Ahmed, II,185,186; III, 179.

[325] İbn Hacer, **Tehzîbü't-Tehzîb**, c. II, s. 189.

götürürlerdi demiştir. Hasan-ı Basrî kendisini görmemeleri için ne yaptığını sorar. O da, Âyet-el kürsî, Âmener-rasûlü ve İhlâs sûrelerini okuduğunu ve şöyle dua ettiğini söyler: "Allah'ım! Hocamı sana emanet ediyorum, onu koru". Hasan-ı Basrî kendisi içerdeyken kaç sefer kendisine dokunduklarını fakat göremediklerini söylemiştir.[326] Her türlü tedbiri aldıktan sonra Allah'a sığınmak ona dua etmek Allah'ın korumasını celp edecektir. Hz. Peygamber ve arkadaşı Sevr mağarasında Allah'a sığınmış, kafirler mağaranın ağzına geldikleri halde onları görememişlerdi.

2.1.10.2. Ebû Hanife (ö. 150/767)

İmam-ı Azam'ın o engin gönlünü, hocalarına ve talebelerine iyi niyetini şu ifadelerle kendisinden dinleyelim. "Hocam öldüğünden bu yana annem ve babama dua ettikten sonra hocama dua ederim. Allah'tan onu bağışlamasını dilerim. Aslında ben hem hocalarıma hem de öğrencilerime dua eder, Allah'dan onları bağışlamasını dilerim."[327] buyurmuştur. Bu hikayede de Ebû Hanife gibi değerli zatların duaya verdikleri önemi müşahede etmekteyiz. Kur'an-ı Kerimde geçen Müslümanların övüldüğü bir sıfat olan geçmişine dua etmeye[328] de bir örnektir.

2.1.10.3. Bakıyye b. Mahled (ö. 276/889)

Bakıyye b. Mahled hadîs ve fıkıh âlimidir. Endülüs'de doğmuş ve Kurtuba şehrinde yaşamış, sâlih ve zâhid bir kimsedir. Çok kıymetli eserleri vardır.[329]

Bir gün, bir kadın Bakıyye Bin Mahled'in yanına gelir. Oğlu düşmana esir düşmüştür. Kadın: "Çok zor durumdayım, yardıma muhtacım, ne olur duâ ediniz, inşâallah oğlum kurtulsun". Bakıyye bin Mahled kadını sabır tavsiye ederek uğurladıktan sonra, Allah'a duâ eder. Aradan kısa bir süre geçtikten sonra kadın yanında oğluyla birlikte Bakıyye bin Mahled'in yanına gelir. Ona çokça duâ edip "Oğlum sağ salim bir şekilde geri geldi, fakat sana birşeyler anlatmak istiyor" dedi. Genç anlatmaya başlar. "Ben esirlerle birlikte düşman komutanlarından birinin yanında esirdim. Komutanın bir adamı vardı. Bizleri her gün ayaklarımız bağlı olarak bağda ve bahçelerde çalıştırmaktaydı. Bu kişi başımızda çalışmadan dönerken, birden ayağıma bağlı olan zincir koparak yere düştü (Bu olay,

[326] Ebû Nuaym, **Hilyet-ül-Evliyâ**, c. VI, s. 149; İbn Hacer, **Tehzîb-üt-tehzîb**, c. II, s. 189; Ferideddin Attar, **Tezkiret-ül-Evliyâ**, hazırlayan: Süleyman Uludağ, 2. Baskı, İstanbul 1991, s. 33.

[327] Özgü Aras, **Ebu Hanife'nin Hocası Hammad ve Fıkhi Görüşleri**, İstanbul 1996, s. 93.

[328] Haşr, 59/10.

[329] M. Yaşar Kandemir, **Bakıyye b. Mahled**, DİA, İstanbul 1991, c. IV, s. 541.

annesinin Bakıyye bin Mahled'e dua için geldiği zamana isabet etmekteydi). Muhâfız beni yanına çağırıp: "Zincirleri kendin mi kırdın?" diye sordu. Ben ise "Hayır kendiliğinden düştü" dediğimde bu işe çok şaşırdılar ve alimlerini çağırıp danıştılar. Din adamları bana dönerek "Senin anan var mı?" dediler. Ben de "Evet" dediğimde, "Allah annenin duâsını kabul buyurdu ve zincirlerin kırıldı. Seni Allah serbest bırakmıştır. Bizim seni esir bırakmamız imkan dahilinde değildir" dediler. Bana yolda yetecek yiyecek vererek, annemin yanına gönderdiler" dedi.[330]

Burada anlatılan kıssa aşağıdaki hadiste geçen anne babanın duasının reddedilmediğine dair bir örnektir. Hz. Peygamber bir hadisinde şöyle buyurmaktadır: "Şüphesiz ki üç kimsenin yaptığı dua kabul edilir: Anne-babanın çocuklarına yaptığı dua, misafirin yaptığı dua ve mazlumun duası."[331]

2.1.11. Yöneticilere Karşı Mesafeli Duruş

Muhaddisler yöneticilere karşı çoğu zaman mesafeli durmuşlar bundan dolayı da türlü zulm ve eziyetlere maruz kalmışlardır. Gazzâlî, âlimlerle idareciler arasındaki ilişkiyi üçe ayırır; bunlardan birincisi, tasvip edilmeyendir ki âlimin idarecinin yanına gitmesidir. İkincisi, idarecilerin âlimlerin yanına gelmeleridir. Üçüncüsü ise, onlara karşı mesafeli durmaktır. Onların seni senin de onları mümkünse görmemendir. Gazzâlî "en sağlıklı olanı budur" demiştir. Bu konuda ikaz mahiyetinde şu hadisi nakletmiştir: "Benden sonra, yalan söyleyen, zulmeden yöneticiler olacaktır. Kim onların yalanını onaylar, zulümlerine yardım ederse, o benden değildir, ben de ondan değilim. Onlar, kıyamet gününde havz başında benimle olamaz"[332] Onun bu söylediklerinden, idarecilerin ayağına giden alim tipini tasvip etmediği anlaşılmaktadır.[333]

Oryantalistlerin ilk dönem muhaddislerle ilgili iftiralarından birisi onların sultanların kuklaları olduğu iddiasıdır. Muhaddislerin hayatları araştırıldığında onların yöneticilere karşı mesafeli durudukları dikkat çekmektedir.

---

[330] İbnu'l-Faradî, **Tarihu Ulemâi'l Endülüs**, Kahire, 1966, c. I, s. 91; Hayreddin Ziriklî, **el-A'lâm** (Kahire: Matbaatu Kustasus, H 1373), c. II, s. 33; İbn Asâkir, **et-Târîhu'l Kebîr**, (Kahire: Ravdatu'ş-Şam, H 1331), c. III, s. 277 vd.; İbnu'l-İmâd, **Şezerâtu'z-Zeheb**, (Beyrut: el-Mektebetu'l-Buharî, trsz.), c. II, s. 169; İbnu'l-Faradî, **Ulemâ**, c. I, s. 91; Zehebî, **Tezkiratu'l-Huffâz** (Haydarabad, H 1333), c. II, s. 184,185.

[331] Ebû Davud, "Salât", 364; Tirmizî, "De'avât", 48.

[332] Tirmizî, "Fiten", 72 (2266); Nesâî, "Bey'at", 36 (4208); Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 96.

[333] Gazâlî, **İhyâu ulûmi'd-dîn**, I-IV,(Mısır, 1939), II, 140.

2.1.11.1. Abdullah b. İdrîs (ö. 192/807-808)

Abdullah halifelere ve idarecilere mesafeli durmuştur. Devlet kademesinde görev almayı kabul etmemiştir.[334] Hârûn Reşid ona küfe kadısı olmasını söylemiş fakat kendisinin ona layık olmadığını söyleyerek görevi kabul etmemiştir. Kadılığı kabul etmemesi üzerine halife ona, "Keşke seni görmeseydim" demiştir. O da halifeye, "Keşke ben de seni görmeseydim" diyerek cevap vermiştir. [335] Abdullah bu cevapla Allah'dan başkasından korkmadığını göstermiştir. Halife, Abdullah b. İdrîs'ten oğlu Me'mûn'a özel olarak hadis dersi vermesini istemiş, onu da kabul etmeyerek başka öğrencilerle beraber gelmesi durumunda ders vereceğini söylemiştir. O kimseye özel uygulama yapamayacağını bildirmiştir.[336]

Kütüb-i Tis'a müelliflerinden Ebu Dâvûd, Buhari ve İmam-ı Malik sultanların saraya davet edip sarayda ders okutma tekliflerini kabul etmemişlerdir. Ahmed b. Hanbel yöneticilerle ters düşerek mihne olayını yaşamıştır.[337] Bütün bu kıssalar göstermektedir ki muhaddisler idarecilerin etkisi altında kalmamış ve onlara ders verme hususunda bile ayrıcalık tanımamışlardır.

2.1.11.2. Ebû Davud (ö.275):

Yaşantı olarak Hz. Peygamber'e benzetilen Ebu Davud, Ahmed b. Hanbel'i kendisine örnek almıştır. Gösterişten ve lüks yaşantıdan uzak bir hayat sürmüştür. İlmi her şeyin önünde tutmuştur. Emîr Mütevekkil ondan kendi çocuklarına özel Sünen'i okutmasını istemiştir. Fakat o bunu kabul etmemiştir. Onlar da diğer hadis öğrencileriyle beraber Ebû Dâvûd'un derslerine katılmışlardır.[338] Yine bu örnektede görüldüğü gibi Ebû Davud hiç kimseye ayrıcalık yapmayarak herkese eşit muamele edilmesi düşüncesi gereği halifenin teklifini reddetmiştir.

Câbir aktarıyor: Ebû Dâvûd ile birlikte Bağdâd'daydım. Akşam namazını eda ettikten sonra bir ara kapı çalındı. Kapıyı açtığımda halife karşımdaydı. Müsaade istedi. Ebû Dâvûd onu karşılayarak on münasip uygun bir yer göstererek oturttu. Hoş geldin dedi, hâl hatırdan sonra neden geldiğini sordu. Halife geliş sebebinin üç şeyden oluştuğunu söyledi.

---

[334] Talat Koçyiğit, **Abdullah b. İdris**, İstanbul 1988, c. I, s. 110.

[335] Zehebî, **Tezkiret-ül-huffâz**, c. I, s. 283.

[336] Talat Koçyiğit, **Abdullah b. İdris**, DİA, İstanbul 1988, c. I, s. 110.

[337] Bakınız mihne maddesi DİA

[338] M. Yaşar Kandemir, **Ebû Dâvûd es- Sicistanî**, DİA, İstanbul 1994, c. X, s. 119-121.

Ebû Dâvûd, onların neler olduğunu sorduğunda halife şöyle izah etti: "Birincisi sizin Basra'ya gelip yerleşmenizle tüm öğrencilerin Basra'ya gelmelerini sağlayacağız. Keza, Basra, gelişmiş bir şehir olacaktır. Bildiğiniz üzere Zenc isyanı yüzünden şehir perişan haldedir ve insanlar oradan soğumuştur.

İkinci olarak evlatlarıma, size ait olan Sünen kitabınızı okutacaksınız. Üçüncü olarak, çocuklarıma, özel ders vereceksiniz. Çünkü, bizim çocuklarla diğer çocukların birlikte aynı yerde olmaları doğru değildir."dedi. Ebû Dâvûd bu sözün üzerine, "Yok, hayır böyle olması mümkün değildir. İlim açısından herkes müsavidir. Şunun çocuğu, bunun çocuğu diyerek ayrım yapılası doğru değildir." dedi. Ebû Dâvûd'un bu sözünden sonra halife çocuklarıyla diğer öğrenciler birlikte ders almaya başladılar. Halifenin talebi doğrultusunda Basra'ya taşınan Ebû Dâvûd'la birlikte oraya ilim ve irfan ışıkları gelmiştir. Ebû Dâvûd Hz Peygamberin sünnetine çok büyük emekler vermiştir.[339]

2.1.11.3. Bekir b. Abdullah Müzenî (ö.108/726)

Bekir b. Abdullah Müzenî tanınmış Tâbiînden olup, Abdullah b. Abbas, Enes b. Mâlik, Abdullah b. Ömer, Hasan-ı Basrî gibi sahâbe ve tâbiîlerden hadis rivayet etmiştir. Ondan da Sâbit el-Bünânî, Âsım el-Ahvel, Süleyman et-Teymî, Katâde hadis rivayet etmiştir. Rivayetleri Kütüb-i Sitte'de bulunmaktadır.[340] El- Müzenî kadı (hakim) yapılmak istenmiş fakat o şöyle söyleyerek bu görevi kabul etmemiştir: "Allahü Tealaya yemin ederim ben bu işi, görevi (hakimliği) yapamam. Eğer doğru söylüyorsam bana bu işi vermeniz gerçekten doğru ve uygun değildir. Eğer yalan söylüyorsam yalancı bir kimseye bu vazifeyi vermeniz doğru değildir."[341] Müzenî'nin bu vazifeyi kabul etmemesinin sebebi adaleti yerine getirememe korkusu ve Allah korkusunu idarecilerin korkusuna tercih etmesidir.

2.1.11.4. Abdullah b. İdris (ö.192/807-808)

Abdullah b. İdris idarecilerden uzak durmaya çalışırdı. Kendisine teklif edilen idari görevleri kabul etmemiştir. Hârun Reşîd, Abdullah b. İdris'i kendisine kadı yapmak istemiş fakat o, bu teklifi reddetmiştir. Bunun üzerine Halife Hârûn Reşîd ondan oğluna hadîs okutmasını talep etmiş o da oğlunun diğer öğrencilerle birlikte derse gelme şartını öne sürmüştür. Şöyle demiştir: Oğlunuz diğer öğrencilerle beraber derse gelirse, O'na hadîs

[339] Zehebî, **Aʿlâmü'n-nübelâʾ**, c. XIII, s. 216.

[340] İsmail L. Çakan, **Bekir b. Abdullah Müzenî**, DİA, İstanbul 1992, c. V, s. 361.

[341] Zehebî, **Aʿlâmü'n-nübelâʾ**, IV, 532.

okutabileceğini söylemiştir.[342] Abdullah b. İdris Buhari, Ebu Davud, İmam Malik gibi yöneticilerin çocuklarına ayrı ders okutulmasına karşı çıkmış, diğer öğrencilerle birlikte okumaları şartıyla onları ders halkasına almıştır.

2.1.12. Hasta Ziyareti

İnsan zayıf bir varlık olduğu için her zaman sağlıklı bir yaşam sürdüremez. Sağlık da hastalık da insan içindir. Hastalık hali tamamen insanın duygu ve davranışlarını etkileyen zor bir durumdur. Bundan dolayı hastalık esnasında insan dost, akraba ve sevdiklerini görmek ister. Bundan dolayı da hasta ziyareti çok önemlidir. Hasta ziyareti yapmak sünnettir. Hz Peygamber de zaman zaman ashabından hasta olanları ziyaret etmiş ve morallerini yüksek tutmaya çalışmıştır. Hz. Peygamber hasta ziyaretinde mübarek elini hastanın alnına koyar, hastanın elini avuçlarının içine alır, müşfik bir şekilde hatırını sorar, "Geçmiş olsun , inşallah hastalığın günahlarını temizler" buyurmuştur.[343] Hz. Peygamber Sa'd İbni Ebi Vakkas'ı Mekke'de hastalandığında ziyaret etmiştir. Elini alnına koymuş ve karnı ve yüzünü sıvazlayarak şöyle dua etmiştir: "Allah'ım ona şifa ver ve hicretini tamamla, hicret sevabını eksiltme"[344]

Hz. Peygamber'in cennete girdirecek amellerin arasında, (oruçla birlikte) miskinleri doyurmayı, cenazeye katılmayı, ardından hasta ziyaretini sayması,[345] İslam dininde zor durumda kalmış kimselere maddi ve manevi destek vermenin önemini açık bir şekilde göstermektedir.[346]

Müslüman'ın Müslüman üzerindeki hakları ile ilgili rivayetler, sayı bakımından farklı nakledilmektedir. Mezkur haklar bazen altı, bazen beştir. Ravilerin hatırlamasına göre bu sayı bazen ikiye kadar inmektedir. Ancak bu farklılıklar arasında değişmeyen tek madde hasta ziyaretidir.[347]

---

[342] Talat Koçyiğit, **Abdullah b. İdris**, DİA, İstanbul 1988, c. I, s. 110.

[343] Buharî, Tevhîd 31.

[344] Buharî, "Cenâiz" 36, "Vasâyâ" 2, "Nefekât" 1, "Merdâ" 16, "Daavât" 43, "Ferâiz" 6; Müslim, "Vasıyyet" 5.

[345] Müslim, "Zekat", 28; "Fadailü's-Sahabe", 1; Buharî, **el-Edebü'l-Müfred**, s. 181; Abdurrezzak, **Musannef**, III, 593; İbn Huzeyme, Sahih, III, 304; Taberanî, **el-Mu'cemü'l-Kebir**, VIII, 204; Beyhakî, **Şuabu'l-Îman**, VI, 537; Elbanî, 'sahih' demiştir, es-Sahiha, I, 178.

[346] Garip Aydın, **Hastalara Manevi Destek**, Kimlik Yay., Kayseri 2019, s. 44.

[347] Buharî, "Cenâiz", 2; İbn Mâce, "Cenâiz", 1; Darimi, "İsti'zan", 5; Ahmed, II, 332.

Abdullah b. Muhammed'den nakledilen bir haber şu şekildedir: "Babamla birlikte Ensar'dan olan bir hasta akrabamızı ziyarete gitmiştim. Namaz vakti gelince hasta olan zât kızına seslenerek abdest suyunu getirmesini ister. Abdest alıp namaz kılarak belki rahatlayacağını söyler. Biz bu sözünü eleştirince bize şöyle demiştir: 'Ben Rasulullah'ı, 'Ya Bilal! Kalk ezan oku da, bizi namazla rahatlat!' derken işittim." [348]

Vasile b. Eskâ' (ö. 85/704) adlı sahabi, ölmek üzere olan arkadaşına hasta ziyaretinde bulunduğu bir esnada, "Allah'a karşı zannın (düşüncen) nasıldır?" diye sormuş, o kimse de, "Allah'a karşı 'hüsn-i zan' besliyorum." deyince onu müjdelemiş ve Hz. Peygamber'in şöyle dediğini işittim demiştir: "Allah dedi ki, 'Ben kulumun zannı üzereyim. İster hayır zannında ister şer zannında bulunsun." [349]

Bu hadis, kudsî olarak Buharî ve Müslim'de farklı ziyadelerle nakledilmiştir. [350]

Abdullah b. Mesud, bir hasta ziyaretinde yanındaki adamın sağı, solu gözetlemeye başlaması üzerine, "İki gözün çıksaydı, senin için bu yaptığından daha hayırlı olurdu." demiştir.[351]

2.1.13. Haya

Haya, utanılması gereken şeylerden dolayı utanma, kişinin ayıplanma endişesi taşıması ve böyle şeylerden uzak durması anlamına gelir.Haya insanı kötü ve çirkin şeylerden uzak koyan bir özelliktir.Hz. Peygamber "haya imandandır"[352] buyurmuştur. Haya duygusu kişinin kötülük yapmasına mani olur. İnsana İnsanlığını hatırlatır. Her istediğini yapmama hususunda kişiyi uyarır. Yine Hz. Peygamber, "Haya insana ancak ve ancak hayır getirir."

---

[348] Ebû Davud, "Edeb", 86; Ahmed, V, 371, eserin muhakkiki Şuayb el-Arnavud, ricalin sika olduğunu ancak Salim b. Ebu'l-Câd için ihtilaf edildiğini söylemiştir. Elbanî, 'hasen' demiştir, Sahih ve'd-Daîfü'l-Camiu's-Sağir, III, 319; İbn Hacer, isnadının 'hasen' olduğunu söylemiştir, Fethu'l-Bari, III, 172.

[349] İbn Hibbân, *Sahih*, II, 407, eserin muhakkiki Şuayb el-Arnavud, 'sahih' demiştir; Ahmed, III, 491; Taberanî, **el-Mu'cemü'l-Kebir**, XXII, 89; **el-Mu'cemu'l-Evsat**, VIII, 56, müellif, bu rivayeti Yunus b. Meysere'den sadece Amr b. Vakid nakletmiştir demiştir; Heysemî, ricali sika demiştir, Zevâid, III, 57; Elbanî, 'sahih' demiştir, Sahihü't-Terğib, III, 175.

[350] Allah (c.c.) şöyle buyurdu; Ben kulumun zannı üzereyim. Beni zikrettiği zaman onunla beraberim. Kulum bir bir karış yaklaşırsa ben ona bir arşın yaklaşırım. O bana yürüyerek gelirse ben ona koşarak gelirim." Buharî, "Tevhid", 15, 35; Müslim, "Zikir", 1; İbn Hibbân, Sahih, III, 93.

[351] Buhârî, **el-Edebü'l-müfred** (nşr. Kemâl Yûsuf el-Hût), Beyrut 1985, 2.Baskı s. 188; Elbanî, 'sahih' demiştir, Sahihu'l-Edebi'l-Müfred, li İmam-ı Buharî, s. 212, Daru's-Sıddık, Amman, 2000.

[352] Buhârî, "İman"165, "Edeb" 77; Müslim, "İman" 57-59; Tirmizi, "İman" 7.

buyurmuştur.[353] Haya hem erkeklerde hem de kadınlarda olmalıdır. Kur'an da da Allah Teâlâ Şuayb aleyhisselemın kızlarını anlatırken onların haya sahibi, utangaç kızlar olduğunu söylemiştir.[354]

2.1.13.1. İmâm-ı Mâlik (ö. 179/795)

İmâm-ı Mâlik ağır başlı ve kendini bilmeyen kişilerle oturmamaya gayret eder, az konuşur, konuştuğunda da işe yarar şeyler söylerdi.[355] İnsanlarla iyi geçinmeye çalışır, boş ve faydasız işlerden uzak dururdu. O daima ilim sahibi kimselerin giydiği elbiseleri giyer, alelade bir elbiseyle insanların arasına çıkmazdı. İnsanların gözü önünde bir şey yeyip içmezdi. Bu da onun nasıl bir haya ve edebe sahip olduğunu göstermektedir. Malik b. Enes'in şahsiyetine zarar verecek bir şekilde gülmediği belirtilir.[356]

2.1.13.2. Süleymân b. Yesâr (ö. 107/725)

Tâbiînin büyüklerindendir ve Medîne'deki yedi büyük fıkıh âliminden biridir. Külâbî, Ebû Hazım'dan şunları nakletmiştir: "Süleymân bin Yesâr, birgün bir arkadaşıyla beraber Medine'den Ebva'ya gider. Arkadaşının işi çıkar, onu çadırda bırakarak oradan ayrılır. Yakınlarında bulunan çadırdan bir kadın onu görerek onun yanına gelir. Süleyman'ın güzel yüzüne hayran kalır. Kadının yiyecek bir şeyler istediğini düşünen Süleyman ona yiyecek bir şey hazırlarken kadın kötü düşüncesini ona açıklar. Süleymân bin Yesâr, kadına dönüp "sen yoldan çıkmışsın" diyerek, başını ellerinin arasına alıp, hüngür hüngür ağlamaya başlar. Kadın onun ağladığını görünce şaşırır. Böyle bir teklifte bulunduğuna pişman olan kadın hemen çadırına döner. Arkadaşı da çadıra döner. Süleyman'ın ağladığını gördüğünde neden ağladığını yoksa çocuklarını mı özlediğini sorar. Süleyman başından geçen olayı anlatınca arkadaşı da ağlamaya başlar. Süleymân arkadaşına onun neden ağladığını sorar. Arkadaşı, "sen imtihanı kazandın. Böyle bir tehlikeden kurtuldun. Acaba ben böyle birşeyle karşılaşsaydım bende de kurtulabilir miydim? diye ağlıyorum" der.

---

[353] Buharî, "Edeb" 77; Müslim, "İman" 60.

[354] Kasas, 28/23-25.

[355] Kadi 'Iyaz b. Musa b. 'Iyaz es-Sebtî, **Tertîbü'l-medarik ve takrîbü'l-mesâlik li ma'rifeti a'lâmi mezhebi Mâlik**, thk. Muhammed b. Tavit et-Tabhî, Vizaretü'l-Evkafi ve'ş-Şüûni'l-İslamiye, Fas 1983, c. I, s. 127.

[356] Kadı Iyaz, c. I, s. 128.

Sonra Kâ'beyi ziyâret amacıyla Mekke'ye giderler. Mekke'de Kâ'be'yi tavaf ettikten sonra Süleymân kenara çekilerek biraz uyur. Rüyâsında Hz.Yûsuf'u görür. Hz. Yûsuf bu davranışından dolayı onu över o davranışını çok takdir ettğini söyler."[357] Muhaddisler Kur'an ve sünnette geçen "Zinaya yaklaşmayın"[358] yasağını kendilerine rehber edinmişler ve yaşantılarına bunu yansıtmayı başarmışlardır.

2.1.13.3.Ebü'l-Kâsım Nasrabâdî (ö. 367/978)

Ebü'l-Kâsım Nasrabâdî Fıkıh ve hadîs âlimlerindendir. Birgün kendisine "Bazı kimseler tanımadıkları kadınlarla beraber oturup "Böyle davranmak bize herhangi bir zarar getirmez. Biz, onları görmekle günaha girmekten korunmuşuz" derler. Bunlar hakkındaki fikriniz nedir?" diye soruldu. O da şu güzel cevabı verdi; "İnsan yaşadığı müddetçe, Allah'ın emir ve yasakları devam eder. Yani, kul hayatta olduğu halde helâl ve harâma uymaya mecburdur. Hangi durumda olursa olsun bir erkek, tanımadığı bir kadın ile uygunsuz olarak görüşmemeli, konuşmamalıdır. Halvet hâlinde, kapalı bir yerde yalnız bir vaziyette bulunmamalıdır. Allah'ın yasaklarına dalmış olan kimseler, elbette şüpheli olan şeyleri yapma hususunda daha çok cesaretli olmaktadırlar."[359]

2.1.13.4.Hakîm-i Tirmizî (Muhammed b. Ali) (ö. 320/932)

Hakîm-i Tirmizî'ye, gençlik yıllarında güzel bir kadın gelir. Ona teklifte bulunur. Fakat o davete asla icabet etmez. Fakat bu kadın Hakîm-i Tirmizî'nin peşini bırakmaz. Birgün bahçede yalnız başına çalıştığını öğrenir öğrenmez, hemen bahçeye gider. Hakîm-i Tirmizî kadının kendisine doğru geldiğini farkedince kaçmaya başlar. Kadın peşinden koşarak, "Sen beni öldüreceksin, ben senin yüzünden katil olacağım" diye bağırıyordu. Kadının söylediklerine Hakim-i Tirmizî aldırmaz. Kaçarken karşısına yüksek bir duvar çıkar. Kendisini oradan atarak kadından kurtulur. Hakîm ihtiyarladığında eski günlerini hatırlar ve o olay aklına gelir. Kendi kendine; "O kadının isteğini kabul edip, ihtiyâcını giderseydin ne olurdu? Nasıl olsa o zaman genç biriydin. Daha sonra da Allaha tövbe ederdin" diye düşünür. Aklına, böyle bir düşüncenin gelmesi onu çok üzer ve "Ey günahlarla ve kötülüklerle dolu olan çirkin nefis. Kırk sene önce, aklında böyle bir şey yokken, şimdi

---

[357] Ebû Nuaym, **Hilyet-ül-Evliyâ**, c. II, s. 190; İbn Hacer, **Tehzîb-üt-tehzîb**, c. IV, s. 228; Zehebî, **Tezkiret-ül-huffâz,** c. I, s. 91.

[358] İsrâ, 17/32.

[359] Attar, **Tezkiret-ül-evliyâ**, c. II, s. 248; İmam Şa'ranî, **et-Tabakâtü'l Kübrâ Veliler Ansiklopedisi**, çev:Abdulkadir Akçiçek, İstanbul 1986, c. I, s. 122; el-Bağdadî, **Hatib, Tarihu Bağdad**, c. VI, s. 169.

bunca ibadet ve kulluktan sonra, günaha batmadım diye pişman olmak nereden aklına geldi?" dedi. Çok üzülür, bir köşeye çekilir, günlerce ağlar, çok pişman olur ve tövbe eder.[360]

2.1.14. Helâl Rızık

Varlıkların yaşamlarını sürdürmeleri için yaratılmış olan nimetlere rızık, bunlardan meşru yollarla elde edilenlere de helal rızık denir. Allah katında herkesin rızığı bellidir. Rızkı elde etmenin yolu çalışıp çabalayarak sebeplere sarılmaktır. Eşyada aslolan helâl olmasıdır. Hakkında hüküm olmayan şeyler de helaldir. Yani Haram ve helal bellidir. Kur'an'da Allah'ın, yeryüzünde yarattıklarının hepsini insanlar için yarattığı belirtilmiştir.[361]Yine Allah'ın yeryüzünde ve gökyüzünde olanları insanların emrine verdiği ve tüm nimetleri bolca ihsan ettiği belirtilmiştir.[362] Ayetlerden anlaşıldığına göre yerde ve gökte olan ne varsa insanoğlunun yararlanması için yaratıldığı anlaşılmaktadır. Yenilmesi ve içilmesi yasak olmayan her şey helâldir. Helâl olanlar insanlar için faydalı, haram olanlar da insan için zararlıdır.Hz. Peygamber de Allah'tan rızıkta bereket vermesini isterdi.[363]

Helâl rızık konusuyla ilgili muhaddislerin hayatlarında dikkat çeken örnekler vardır. Bazıları burada zikredilecektir.

2.1.14.1. İbn Muhayriz (ö. 99/717)

İbn Muhayriz bir danık (dirhemin altıda biri olan para) ile bir işyerine girmiş. Bir elbise satın almak niyetindedir. Onu tanıyan bir kişi, iş yeri sahibine, "Bu kişi İbn Muhayriz'dir. Ona ikram et." dediğinde, İbn Muhayriz (r.a.) çok sinirlenerek işyerinden dışarı çıkar ve: "Biz, paramızla satın almak isteriz, dinimizle satın almayız." dedi.[364] Günümüzde en çok istismar edilen konulardan birisi insanların dini hassasiyetlerini kullanmaktır. Bu tür örneklerin okullarda, camilerde ve hutbelerde anlatılması gerekir.

---

[360] Attar, **Tezkiret-ül-evliyâ**, c. II, s. 261; Ebû Nuaym, **Hilyet-ül-evliyâ**, c. X, s. 233.

[361] Bakara, 2/29.

[362] Lokman, 31/20.

[363] Tırmizî, "Dua" 78; Ahmed, IV, 63,188, V, 65,367, 370.

[364] Beyhaki, Şuabü'l-İman 5-4920

2.1.14.2.Ali b. Fudayl b. Iyâd (ö. 187/803)

Fudayl b. İyâd şöyle buyurmuştur "Kûfe'deyken bir keçimiz vardı. Bu keçi birgün başkalarının arpalarından yedi. Bir daha bu keçinin sütünden hiç içmedik."[365] Bu örnek her ne kadar abartılı gibi gözükse de helâl konusuna bu şekilde dikkat edenler olmuştur. Bu tür kimseler sadece haramlardan değil, şüpheli olanlardan hatta bazen helâl olanları bile terk edebilmişlerdir.

2.1.14.3.Hafs b. Gıyâs (ö. 194/810)

Hanefî mezhebi imamlarından aynı zamanda dindar ve cömert bir hadis âlimidir. Vefâtında hiç bir mal varlığı yoktu bunun yanında 900 dirhem de borcu vardı. Kâdılık yaptığı sırada da herkesin hakkına riayet ederdi. İslâm neyi emrettiyse o şeyi yapar, en küçük bir taviz vermezdi.[366] Hatîbi Bağdâdî onun hakkında şunları anlatır: Hafs bin Gıyâs Bağdâd'ta kadılık yaparken bir gün oturmuş, davâya bakıyordu. Halife Reşîd O'nun hemen yanına gelmesi için birini gönderdi. Hafs gelen kişiye "Bir da'vâyla meşgulüm. Bu davâlara bakmak için de maaş alıyorum. Bu vazifeyi de halifenin emri üzere yerine getiriyorum. Bekle biraz davâ bitsin öyle yanına gideyim" dedi. Davâ bitene kadar da yerinden hiç kımıldamadı.[367] Günümüzde mesai mefhumuna gereken dikkat gösterilmemektedir. İşyerine geç kalabilen kimseler vakti gelir gelmez işi bırakması hatta erken çıkıp gitmesi bu tür örneklerin anlaşılmasını engellemektedir.

2.1.14.4.Muhammed b. Sükâ (ö. ?)

Muhammed b. Sükâ Tâbiîndendir. İbâdete düşkün, dünyaya meyletmeyen cömert bir muhaddistir. İmâm-ı Azamdan önce vefât ettiği söylenir. Kendisine babasından çok büyük bir miras kalır. Fakat bir şüpheden dolayı o mirasın tamamını sadaka olarak dağıtır. Mirasını dağıttığından dolayı zekât alacak duruma düşmüştür.[368]

---

[365] Ebu Nuaym, **Hilyet-ül-evliyâ**, c. VIII, s. 297; İbn Hacer, **Tehzîb-üt-tehzîb**, c.VII, s. 373.

[366] Saffet Köse, **Hafs b. Gıyâs**, DİA, İstanbul 1997, c. XV, s. 118.

[367] İbn Hacer, **Tehzîb-üt-tehzîb**, c. II, s. 415; Zehebî, **Tezkiret-ül-huffâz,** c. I, s. 297;İbni Sa'd, **et-Tabakātü'l-kübrâ,** c. VI, s. 346, 358, 369; Hatib, **Târîh-u Bağdâd**, c. VIII, s. 188.

[368] Ebu Nuaym, **Hilyet-ül-evliyâ** c. V, s. 3; İbn Hacer, **Tehzîb-üt-tehzîb**, c. IX, s. 209.

2.1.15. İlim Talep Etmek

İlim öğrenmek her Müslümana gereklidir. Hz. Peygamber'in "İlim öğrenmek kadın-erkek her müslümana farzdır."[369] sözleri de bu konuda bize ışık tutmaktadır. Bunda gevşek davranılmamalıdır. Hiçbir mazeret de geçerli değildir. Bir mü'minin, ihtiyacı olan din ve dünyayla alakalı bilgilerini en doğru şekilde öğrenmesi ve bunları uygulaması gereklidir. İlim öğrenmek nasıl çok önemli ise, o ilmin en doğrusunu da öğrenmek o derece önemlidir. Müslümanlık bunları bilip yapmakla tamama erer. Allah ilim yolunda olanları sever. Kadın, erkek her müslüman'ın hayata geçirmek durumunda olduğu iman, amel ve ahlâka dair hüküm ve meslekleri öğrenmesi gereklidir. Onun için de bulunduğu durumun, yani zaman, ortam ve şartların bilgisi ilmihal demektir. Bu bilgi ve kültüre sahip olmayan veya olduğu halde uygulamayan bir mümin, fasık ve zalim olarak nitelendirilir.[370]

Bir ayette Allah u Teâlâ şöyle buyurur: "İman edenler toptan savaşa gitmemelidir. Her cemiyetten bir grubun dini iyi öğrenerek ve toplumlarını geri döndüklerinde ikaz etmek üzere geri kalmaları gerekli olmaz mı? Böylece belki yanlış tutum ve davranışlardan kaçınırlar."[371]

Hz. Peygamber bir hadisinde şöyle buyurur:"Dünya hayatını arzu eden ilme sarılsın, ahiret hayatını arzulayan ilme sarılsın; hem dünya hem de ahiret hayatını arzu eden ilme sarılsın."[372]

Hz Peygamberin yolundan giden muhaddislerde ilim elde etmek için kah aç kalmış kah susuz kalmışlardır. Kilometrelerce yol gitmişlerdir. Türlü sıkıntılara maruz kalmışlardır. Tek arzuları Allah ve Resulü'nün emri olan ilmi elde etmek olmuştur. Hadisten ve ayetten anlaşılacağı üzere ilim uğrunda koşmamız gerektiği bize faydası olmayan ilimden de kaçınmamız gerektiği açıktır. İlim sadece öğrenmek değildir. Bizler öğrendiğimiz ilmi ilk önce yaşamak sonra da insanlara yaymakla görevliyiz. Aynı Efendimiz (s.a.v.) gibi…

[369] İbn Mace, "Mukaddime", 17.

[370] Yusuf Şevki Yavuz, **Fâsık**, DİA, Ankara 1995, c. XII, s. 202-205.

[371] Tevbe, 9/122.

[372] Tirmizi, "Daavat", 68.

2.1.15.1. İbn Şihab ez-Zühri (Ebû b. Bekir Muhammed Müslim) (ö. 124/741)

Hadis ilminde çok önemli bir yeri olan Şihab ez-Zühri ilk hadis müdevvinlerindendir. Malik b. Enes, Zührî'nin şöyle dediğini bildirir: "Bir hadis öğrenmek için, üç gün Said b. Müseyyib'in peşinde dolaştım".[373]

İbn Şihab sadece hadis öğrenmemiş aynı şekilde öğretmek için de büyük gayret göstermiştir. Ukeyl şöyle anlatıyor: "İbn Şihab bedevilerin yanına gider, onlara ilim öğretirdi".[374] Zührî Kur'an okunuşu ve hadis sağlamlığı hususunda çok titizdi. Ma'n, Zührî'nin yeğeninden şunları aktarır: Zührî, Kur'an'ı yanlış okuyan bir adamın arkasında namaz eda etmiş ve namaz bittiğinde şöyle demiştir: "Eğer cemaatle namaz kılmak tek olarak namaz kılmaktan daha faziletli olmasaydı, o kişinin arkasında namaz kılmazdım".[375]

Muammer, Zührî'den aktarıyor: "Fakihlerin en zekileri ve tecrübeli olan kişileri, nâsih hadisi, mensuh hadisten ayırabilenleridir".[376]

2.1.15.2. Abdullah b. Mübârek (ö. 181/796)

İbni Mübarek, ilim tahsil edip hadis yazmayı nafile namazdan üstün tutmuştur. Bu düşüncesini şu sözlerle dile getirmiştir: "Eğer nafile namaz kılmanın hadis öğreniminden daha faziletli olduğunu bilseydim, hadis rivayet edip öğrenmezdim."[377]

2.1.15.3. İmâm-ı Mâlik (ö. 179/795)

Mâliki mezhebinin kurucusu İmam Malik ilim konusunda örnek şahsiyetlerdendir. Zehebî şöyle anlatır: "Bir konuda fetva verirken acele etmez, çoğunlukla "Bilmiyorum" diye cevap verirdi." Ve "Bilmiyorum demek, ilim kalkanıdır" derdi. Hadis öğrenmek veya çocuklarına ders aldırmak düşüncesiyle onu davet eden halifelerin taleplerini reddetmiştir. İlim kimsenin ayağına gitmez, herkesin ilme gitmesi gerektiğini söylemiştir.[378]

İmâmın ilme düşkün olması ile alakalı birçok rivayet vardır. Bunlardan birinde İmam ders almak için evine gittiği hocası İbn Hürmüz'ün çocuklarına ders esnasında kendisini rahatsız etmemeleri için hurma götürmüştür. Çocuklardan onlar dersteyken, birileri

---

[373] **Sahabeden günümüze Allah dostları**, c.II, s. 297.

[374] ***Sahabeden günümüze Allah dostları***, c. II, s. 297

[375] ***Sahabeden günümüze Allah dostları***, c. II, s. 299.

[376] **Sahabeden günümüze Allah dostları,** c. II, s. 299.

[377], Hatib el-Bağdadî, **Şerefu Ashabi'l-Hadis**, thk. M. Said Hatiboğlu, Ankara 1971, s. 113.

[378] Ahmet Özel, **Mâlik B. Enes**, DİA, Ankara 2003, c. XXVII, s. 506-513.

geldiğinde hocanın meşgul olduğunu söylemelerini istemiştir.[379] Başka bir rivayette İmam'ın sabahları erkenden hocasının evine gittiği ve gece geç saatlere kadar evinden çıkmayarak ders aldığı anlatılır.[380] Onun gençliğindeki bu ilim aşkı ileriki yaşlarında da ziyadeleşerek sürmüştür.

Kendisinin aktardığı başka bir kıssaya göre bir bayram günü hocası Zührî'ye (ö. 124/742) müsaid olduğu düşüncesiyle gider, hocası, "Bayram günü burda ne işin var yoksa aç mısın?" der. Oda aç olmadığını, yemek talep etmediğini yalnız hadis öğrenmek için geldiğini söylemiştir.[381]

Bir başka rivayette ise İmam birkaç sandık dolusu kitabını kaybeder. "Keşke kitapların yerine malımı ve ailemi kaybetseydim" demiştir.[382] Sadece bu anlatılanlara baktığımızda İmâm-ı Mâlik'in ilme olan düşkünlüğünün ne kadar büyük olduğunu anlamak mümkündür.

2.1.15.4. Hakîm-i Tirmizî (Muhammed b. Ali) (ö. 320/932)

Hicri III. asrın başlarında doğan Hakîm, Tirmiz ve Belh'te birçok muhaddisten hadis dersleri almış ve seçkin bir Hanefî fakihinden fıkıh öğrenmiştir. Hakîm et-Tirmizî tasavvuf, ahlâk, kelâm, hadis, tefsir, mezhepler tarihi ve dil ilimleri gibi çok değişik konularda eserler yazmıştır. Hakîm et-Tirmizî kendine mahsus bir üslûpla nakille aklı bağdaştırmaya, naklî ilimleri aklî bir temele dayandırmaya çalışmıştır.[383]

Gençlik yıllarında ilim öğrenmek ve Allah'ın rızâsını kazanmak düşüncesiyle Tirmiz'den ayrılarak, başka şehirlere gitmek düşüncesiyle iki arkadaşı ile anlaşan Hakîm bu kararı annesine açınca annesi çok üzülür. "Oğlum! Ben güçsüz, kimsesiz ve hasta birisiyim. Benim ihtiyaçlarımı sen karşılıyorsun. Beni yalnız başıma çaresiz halde kime bırakıyorsun?" der. Annesinin duygu dolu bu sözleri üzerine Hakim Tirmizî'nin içine bir dert düşer ve arkadaşlarıyla aldığı karardan vazgeçer. "Arkadaşlarım gitti alim olarak geri gelecekler ben ise burada cahil kaldım" diye gözlerinden yaşlar akarken nur yüzlü kibar

---

[379] Kadı İbrahim b. Nureddîn İbnu'l-Ferhûn, **ed-Dîbâcü'l-müzehheb fi marifeti'ulemâi'l-mezheb**, thk. Memun b. Muhyiddin el-Cennân, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiye, Lübnan 1996, s. 63; Kadı Iyaz, age, c. I, s. 131

[380] Kadi 'Iyaz b. Musa b. 'Iyaz es-Sebtî, **Tertîbü'l-medarik ve takrîbü'l-mesâlik li ma'rifeti a'lâmi mezhebi Mâlik**, thk. Muhammed b. Tavit et-Tabhî, Vizaretü'l-Evkafi ve'ş-Şüûni'l-İslamiye, Fas 1983, c. I, s. 132.

[381] Kadı Iyaz, c. I, s. 130.

[382] Kadı Iyaz, c. I, s. 137.

[383] Abdullah Abdulfettah Bereke, **Hakîm et-Tirmizî**, 1997, DİA, XV, 196.

dilli ihtiyar gelir. "Yavrum neden ağlarsın?" diye sorar. O da başından geçenleri bir bir anlatır. Ona, "Kısa zamanda ilim sahibi olman için sana ders vermemi ister misin?" diye sorar. Hakim-i Tirmizî "Evet isterim" der. Bu tatlı dilli, nur yüzlü adam, Muhammed'e hergün ders verir. Üç yıl süreyle birlikte ders okurlar. Sonunda bu nur yüzlü kişinin Hızır olduğunu anlar. Hakim-i Tirmizî: "Bu büyük ikramlar annemin rızâsı ve duâsı münasebetiyle verildi." demiştir. Her Pazar gecesi Hızır onun yanına gelir, manevî durumlarını birbirlerine naklederlerdi.[384]

Bu bilgiyle birlikte Hakîm'in ilim yolculuğunun devam ettiği biyografisinden anlaşılmaktadır. Buna göre yirmi yedi yaşında iken hacca gitme arzusuyla yola çıkmış bjir süre Irak'ta kalıp hadis dinledikten sonra Basra yoluyla Mekke'ye ulaşmıştır. Hr gece seher vakti Kâbe civarında dua edip büyük günahlarından tövbe ettiğini, halini düzeltmeye, dünyaya ilgi duymamaya ve Kur'an'ı ezberlemeye muvaffak kılması için Allah'a yakardığını söyler. Hac dönüşü başladığı hâfızlığı memleketinde tamamlayan Hakîm et-Tirmizî, Allah'ı tanımak ve âhirete yönelmek için kitap okumaya ve araştırmalar yapmaya devam etmiştir.[385]

2.1.15.5. Süleyman b. Ahmed, et-Taberani (ö.360/971)

Taberânî zamanının hadis hâfızı diye nitelenmiş, hadis, ensâb ve tarih bilgisiyle döneminin en önde gelen âlimlerinden olmuştur. Mu'cemu'l-Kebir adlı eserinde 21.700 rivayet vardır.[386]

Kendisine "nasıl bu kadar hadis ezberledin?" diye sorarlar. O da cevaben otuz yıl kuru hasır üzerinde yattığını söylemiştir.[387] Hadisle meşgul olan babasının yönlendirmesiyle onüç yaşında Taberiye'de hadis öğrenmeye başlar. Taberânî ilim öğrenmek için rahatı terk etmiş, sâde bir yaşam sürmüştür. Yirmibeş yıl ilim öğrenmek için yolculuk yapmıştır.[388] Hiçbir fedâkârlıktan kaçınmamıştır. İşlerini Allah için yapmaya gayret eder, insanlar Cehenneme girmesin diye çabalardı.

---

[384] Attar, **Tezkiretü'l-evliyâ**', c. II, s. 91-92; Abdullah Abdülfettâh Bereke, **Hakîm-i Tirmizî** (Muhammed b. Ali), DİA, İstanbul 1997, c. XV, s. 196.

[385] Bereke (1997), XV, 196.

[386] Mehmet Görmez, **Taberanî,** DİA, İstanbul 2010, c. XXXIX, s. 310.

[387] Zehebî, **Tezkiret-ül-huffâz**, c. III, s. 915.

[388] Mehmet Görmez, **Taberanî,** DİA, İstanbul 2010, c. XXXIX, s. 310.

2.1.16. İstişâre

Kur'ân-ı Kerîm, istişârenin ehemmiyetini net bir şekilde açıklamış aynı zamanda Hz. Peygamber'e istişâre etmesi gerektiğini bildirmiştir.[389] İstişâre kelimesinin kökü "şevere"dir. Arapça gramerinde "işâret" kelimesi, harf-i cersiz, bir şeyi tayin ederek göstermek, "ilâ" harf-i cerri ile, "işâret etmek; el, göz veya kaş ile ima etmek" manalarına gelmektedir. Aynı kelime "alâ" harf-i cerri ile kullanıldığında ise, "görüş bildirmek, yapılması gerekeni öğütlemek ve doğru yolu göstermek gibi" anlamları ifade etmektedir. İstişâre, meşveret, müşâvere, bu kökten meydana gelen "danışıp görüşmek ve işaret almak" analamına gelen mastarlardır. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in hayatında sadece kendi görüşüyle amel etmediğini, sahabesiyle de istişâre ettiğine şahit olmaktayız.[390]

Hz. Peygamber'in birçok konuda istişâreleri mevcuttur. İnsan, doğru işler yapabilmesi için bilen kimselere danışmak, onların bilgi ve tecrübelerinden istifade etmek üzere yaratılmıştır. Allah (c.c.) insanoğluna doğruya ulaşabilmesi için bilen kimselere danışmasını emretmiştir. Hz. Peygamber'in istişâreyi tavsiye eden hitap ve ikazları bulunmaktadır. Hz. Peygamber'in hayatında konuya dair birçok misal görmekteyiz. Kur'ân-ı Kerîm ve sünnetin istişâreye önem vermesi, bu işin uygulamasını göstermesi, İslâm'ın evrenselliğini, her asra hitap ettiğini göstermektedir.

Kur'an'da Belkıs, Hz. Süleyman'ın gönderdiği mektup üzerine, nasıl bir siyaset takip edileceğini tayin etmek için yakın devlet adamlarını toplamış ve konuyu onlarla istişâre etmiştir.[391]

Dolayısıyla istişâre, günümüze kadar İslâm'ın canlılığına katkı sunmuş ve bundan sonra da sunmaya devam edecektir. İstişâre, genel bir kuraldır. Her konuyu, o konuda bilgi, tecrübe ve uzmanlık sahibi olan kimselerle istişâre etmek gerekmektedir. Ekonomiye ait bir konuyu ekonomistlerle, savaşa dair bir meseleyi savaş tecrübesi olan, bu konuda yetişmiş

---

[389] Bkz. Şûrâ suresi ayrıca, Al-i İmrran, 3/159.

[390] İsmail b. Hammâd Cevherî, **es-Sıhah Tâcu'l-Luğa ve Sıhâhu'l-Arabiyye**, (Thk. Ahmed Abdulgafur Attâr), Dâru'l-İlm, Beyrut, 1984, II, 704; Ahmed b. Zekeriyya İbn Fâris, **Mu'cemu Mekâyîsu'l-Luga**, (Thk. Abdüsselâm Muhammed Harun), Dâru'l-Fikr, Kahire, 1972, III, 226-227; Ebu'l Fadl Cemaluddin Muhammed b. Mükerrem İbn Manzûr, **Lisânu'l -Arab**, Beyrut, ts, IV, 434-435; Fahreddin b. Ömer Râzî, **et-Tefsirü'l-Kebîr**, Matbaatü'l Behiyye, Mısır, Trz., IX, 66; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur'ân Dili**, (Sadeleştirenler: İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusrettin Bolelli, Abdullah Yücel), Azim Dağıtım, İstanbul, Trz., II, 451-452.

[391] Neml, 27/109.

askerî uzmanlarla, siyasî konuları siyasilerle, o konuda yetişmiş kişilerle istişâre etmek gerekmektedir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v.), kendi asrında işin uzmanlarıyla istişârede bulunmuştur. Bir konuda vahiy bulunmuyorsa o konularda işin uzmanıyla istişâre etmiştir.

2.1.16.1. İbn Şihab ez-Zühri (Ebû b. Bekir Muhammed Müslim) (ö. 124/742)

İstişare sadece büyüklerle değil, konu hakkında bilgisi ve tecrübesi olan herkesle yapılmalıdır. Yusuf b. Mâcişûn naklettiğine göre ilk hadis müdevvinlerinden, İbni Şihâb kendisine soru soran küçüklere şöyle derdi: "Yaşınız küçük diye kendinizi küçük görmeyin! Hz. Ömer (r.a.) kendisine zor ve karışık gelen bir durum için gençleri çağırır, onlarla istişare ederdi, onların görüşlerini sorardı. Her zaman gençlerin keskin zekalarından faydalanmaya gayret ederdi".[392] Gençlerle istişare etmek onların düşünmesine sebep olacak aynı zamanda kendilerini değersiz hissetmelerini engelleyecektir. Ayrıca türk atasözlerinde "akıl, yaşta değil, baştadır." Sözünün isabetli olduğunu göstermektedir.

Kendisine devlet başkanı Ömer ibn Abdulaziz tarafından hadisleri toplama görevi verilen İbn Şihab'ın buradaki örneği onun bu konudaki hassasiyetini göstermesi açısından dikkat çekicidir.

2.1.17. İyi Hâl ve Güzel Gidişat

İyi hâl, insanoğlunda olması gereken önemli özelliklerdendir. İyi hâlli olmayan söz ve davranışları iyi olmayan bir kimsede hayır bulunmaz.

Sahabe iyi hâl bakımından ümmetin en iyileridir. Onlar arasında âlim olanlar çoktu. Onlar ilmi dünyalık menfeatleri için değil Allah rızası için öğrenirlerdi. Öğrendikleriyle amel eder, onları yaşar ve öğrendiklerini diğer insanlara da aktarırlardı. Onlar gösterişten uzak ilahi emirleri bizzat kendileri yaşamlarında uygulamakla meşguldüler. Onlar kimseye el açmaz, dilenmez kendi ihtiyaçlarını kendileri karşılamaya çalışırlardı. Böyle dini duyguların azalacağı zamanlarda iyi hal ve güzel ahlaka sahip olmak daha hayırlıdır.

İbni Mesud bu hâli anlatmak için bir seferinde arkadaşlarına bu zamanda alimlerin çok hatiplerin ve dilenenlerin az, Allah için verenlerin çok ve amellerin nefislere hakim olduğunu söylemiştir. Fakat öyle bir zaman gelecek ki bu durum tersine dönecektir demiştir. İşte o zaman iyi hâl ve güzel ahlâkın bazı dini amelleri yapmaktan hayırlı olacağını söylemiştir.[393]

---

[392] İbn Cevzi, **Sahabeden Günümüze Ahlak Dostları**, c. II, s. 298.

[393] Buhârî, Müfred, s.236.

Güzel ahlâka sahip olmak, herzaman iyi hal ve güzel gidişatın olmasına vesile olur. Bunlar her zaman Allah katında kabul gören yapanı selamete erdiren işlerdir. Hz. Peygamber bu konuda şöyle buyurmuştur: "Doğru gidişat, bütün işlerde ölçülü davranma ve güzel görünüş, peygamberliğin yirmibeş cüzünden bir cüzdür."[394]

Güzel bir duruma sahip olmanın en önemli yollarından birisi de başımızdan geçen olaylardan ders almaktır, tecrübe kazanmaktır. İyi hal sahibi olabilmek için ayrıca yumuşak huylu olmak gerekir. Hilm insana olgun davranmayı ağırbaşlılığı teenni ile davranmayı kazandırır.

2.1.17.1. Abdullah b. Amr (ö. 65/684-85)

Hadis yazımına izin verilen sahabilerden bir olan Abdullah b. Amr, ömrünün son yıllarına dogru devamlı ağlardı.[395] Ona neden bu kadar çok ağladıgı sorulunca, o da şu cevabı verir:"Eger benim bildiklerimi sizlerde bilseydiniz; az güler çokca ağlardınız. Eğer ilmin gerçeklerini bilseydiniz; sesiniz gidene kadar bağırır, kuvvetiniz gidinceye kadar da secdeden doğrulmazdınız."[396]

Ayet-i kerimede, "Artık kazandıklarının karşılığı olarak, az gülsünler, çok ağlasınlar."[397] Buyrulmuştur. Abdullah ibn Amr, ömrünün sonlarında bu ayeti bizzat yaşamış, insanlara da bunu yaşayarak tavsiye etmiştir.

2.1.17.1. Rebî' b. Huseym (ö. 65/685 [?])

Hadis tenkitçileri onu övülen Rebî' b. Huseym hakkında Şa'bî "doğruluk madeni" kelimesini kullanmıştır. Rebî' b. Huseym az konuşan, gecelerini ibadetle geçiren, kendi ihtiyacı olmasına rağmen sahip olduklarını fakirlere ve ihtiyaç sahiplerine veren, kötü sözden kaçınan, gıybet yapmayan tevazu sahibi bir kimseydi. Birgün Abdullah b. Mes'ûd ona şöyle demiştir: " Ya Rebî'! Hz. Peygamber şimdi olsaydı, seni görseydi çok severdi. Ben seni görünce aklıma Allah'a karşı saygılı olan ve tevazu sahibi insanlar geliyor."[398] Abdullah ibn Mes'ud gibi sahabinin övgüsüne mazhar olan Rebî' b. Huseym gibi gençler günümüz için de örnek olmalıdır.

---

[394] Muvatta, "Şaar", 17.

[395] Ez-Zehebî, **Siyeru A'lâm**, c. III, s. 94.

[396] Ebu Nuaym, **Hilyetu'l-Evliyâ**, c. I, s. 289.

[397] Tevbe, 9/82.

[398] Selahattin Polat, **Rebî' B. Huseym**, DİA, İstanbul 2007, c. XXXIV, s. 496.

2.1.17.2. Ebû Müslim el-Havlânî (ö. 62/681-82)

Tâbiîn neslinin meşhur sekiz zâhidinden biri olan Ebû Müslim, sıkıntı çekmeyen nefsin kıyamette sahibinden şikâyetçi olacağını, ibadetle meşgul olan nefsin ise kıyamette sahibinden hoşnut olacağını söylerdi. Nefsi ata benzetir şu misali verirdi: "Bakımsız atlar yarışta zorlanır, talimli atlar ise daha iyi koşar." [399] Nefsin ıslah etmek ve onu güzel ahlâk ile bezemek kişinin dünyada ve ahirette raha etmesine vesile olacaktır.

Ümmetin hakîmi diye de anılan Ebû Müslim'in pek çok hikmetli sözünden biri şöyledir: "Yeryüzündeki âlimler gökyüzündeki yıldızlara benzer. Ortaya çıkarlarsa halk onlara bakarak gideceği yönü bulur; ortaya çıkmazlarsa şaşırıp kalır. Sâlih kişiler de yoldaki işaretlere benzer; âhiret yolcusu onlar sayesinde şaşırmadan yoluna devam eder."[400]

2.1.17.3. A'meş (Süleymân b. Mihran) (ö. 148/765)

A'meş fakir bir âlimdi. Ama ona rağmen kanaatkâr idi. Beytülmâlden verilen beş dirhemle geçinirdi. Zenginlere iltifat etmezdi.[401] Yedikleri şeylerin helâl ve helâlden kazanılmış olmasına çok itina gösterirdi. Şüpheli şeylerden çokça kaçınırdı. Hergün ölümü tefekkür ederdi. Ahirete hazırlıklı olmak için gayret ederdi. Uykudan uyanınca, su bulup abdest alması gecikeceği için hemen teyemmüm alırdı. Su ile abdest alıncaya kadarki az bir zamanı böyle abdestli olarak geçirmeye gayret ederdi. Bu halini soranlara "Ben abdestsiz olarak can vermekten çok korkuyorum. Çünkü ölümün ne zaman olacağı belli değildir" demiştir.[402]

Kanaatkar olmak, helâl yoldan kazanmak, şüpheli şeylerden kaçınmak, ölümü tefekkür etmek ve abdestli gezmek gibi erdemler günümüzde unutulmuştur. Bu erdemlerin yeniden hatırlanması ve insanlara somut örneklerinin gösterilemsi açısından A'meş güzel bir örnektir.

---

[399] Alkame b. Mersed, **Zühdü's-semâniye mine't-tâbiîn** (nşr. Abdurrahman b. Abdülcebbâr el-Feryevâî), Medine 1408, s. 52-56; Ebû Nuaym, **Hilyet-ül-evliyâ**, II, 122-131; V, 120-122; İbn Abdülber, **el-İstî'âb**, IV, 191-195; İbnü'l-Cevzî, **Sıfatü's-safve**, IV, 208-213; İbnü'l-Esîr, **Üsdü'l-gâbe**, III, 192; VI, 288-289; Zehebî, **A'lâmü'n-nübelâ**, IV, 7-14; a.mlf., **Tezkiretü'l-huffâz**, I, 49; İbn Kesîr, **el-Bidâye**, VIII, 146; İbn Hacer, **Tehzîbü't-Tehzîb**, XII, 235-236.

[400] M. Yaşar Kandemir, **Ebû Müslim el-Havlanî**, 1994, İstanbul, X, 196.

[401] Mucteba Uğur, **A'meş**, DİA, İstanbul 1991, c. III, s. 54.

[402] Zehebî, **A'lâmü'n-nübelâ**', c. VI, s. 226-248; Ebû Nuaym, **Hilyet-ül-evliyâ,** c. V, s. 46.

2.1.17.4. Hammâd b. Seleme (ö. 167/784)

Hammâd b. Seleme ibadet ve hayır yapmaya düşkün, Kur'an okumayı seven, sünnete bağlı, bid'atçılara muhalif olan bir kimsedir. Ayrıca düzenli bir hayatı vardır. Hammâd b. Seleme idarecilere karşı müstağni davranırdı. Mümkün oduğunca idarecilerin davetlerine gitmez başka kimselere de gitmemelerini tavsiye ederdi. Ahmed b. Abdullah el-İclî babasından şöyle nakletmiştir ki Hammâd hadisi rivayet etmeden önce Kur'ân'dan yaklaşık yüz ayet tilavet ederdi. Hadis rivayet ettiği kimselerden hediye almazdı. Hammâd şöyle demiştir: Bir kimse hadis öğrenirken Allah rızası için öğrenmelidir. Yoksa kendisini aldatmış olur.[403]

Muhammed bin Süleymân şunları aktarır: "Hammad'ı ziyârete gittim. Evinde sadece hasırdan bir sergi, Kur'ân, kitaplar için dolap ve bir ıbrığı vardı. Bir müddet sonra Muhammed kapıyı çalmış. İzin isteyip bir yere oturmuştur. Hammâd'a "Sizi görünce bende bir hâl meydana geldi. Bunun sebebi ne olabilir?" deyince Hammad ona şöyle dedi: "Âlimin, ilmi elde etmedeki niyeti Allah rızâsı olursa, her şey ondan çekinir, fakat ilmi öğrenmedeki niyeti dünyalık bir şey elde etmek ise, o her şeyden çekinir." Sonra Muhammed, Hammâd'a kırkbin dirhem para vererek bunlarla ihtiyaçlarını gidermesini ister. Hammad ise, "Onu ben alamam" dedi. Muhammed b. Süleymân, paranın helâl olduğunu söyledi. Hammâd paraya ihtitacının olmadığını söyledi. Muhammed b. Süleymân yine vermekte ısrar edince "Buyurun başka ihtiyacı olan birine verirsiniz" dedi ve onu kabul etmedi. İhtiyaç sahibi kimselere verirken ne kadar âdaletli davransam da, yine de isabetli vermedi diye düşünenler olur. Böylece ben onu söyleyen kimsenin arkadaşlığını kaybederim. Onların da benim hakkımda kötü zanda bulunup günahkar bir kimse olmalarına sebep olurum ki ben böyle bir duruma düşmek istemiyorum diyerek parayı almayı kabul etmedi.[404] Çalıştığı işyeri yahut devlet kurumundan yahut başka kimselerden hakkı olmayan parayı reddetmek kolay değildir. Bunların örnekleri İslam tarihinde vardır. Bu tür örnekler okullarda anlatılmalı hem işverenlere hem işçilere haklarından başkasına göz dikmemeleri tavsiye edilmelidir.

---

[403] Tayyar Altıkulaç, **Hammâd B. Seleme**, DİA, İstanbul 1997, c. XV, s. 489; Zehebî, **Aʿlâmü'n-nübelâ'**, c. VII, s. 444.

[404] İbn Sa'd, **et-Tabakât**, c. VII, s. 282; Ebû Nuaym, **Hilyet-ül-evliyâ** , c. VI, s. 249-257; Zehebî, **Aʿlâmü'n-nübelâ'**, c. VII, s. 444.

2.1.17.5. Ebû Hanîfe (ö. 150/767)

Ebû Hanîfe kaynaklarda âbid ve zâhid, kanaatkâr, cömert, emîn, bir kimse olarak bahsedilir. Tüm hayatında ticari ve insani ilişkilerinde bu sıfatları açıkça görülmektedir. Alimerde bu özelliklerin onda bulunduğu konusunda görüş birliği içersindedir. Bir kersinde ortağı Hafs b. Abdurrahman özürlü bir kumaşı yanlışlıkla gerçek fiyatından satar. Ebû Hanîfe bunu öğrenince o kumaştan elde edilen gelirin tamamını dağıtmıştır. Hatîb el-Bağdâdî'nin anlattığına göre Ebû Hanîfe her yıl kazancını hesaplar, kazancıyla etrafındaki ilim erbabının ve talebelerinin ihtiyaçlarını karşılardı. Onlara, "Bunu ihtiyacınız olan yerde harcayın ve sadece Allah'a şükredin. Çünkü bu verdiğim mal aslında bana ait değildir; bunlar sizin nasibinizdir. Allah lütfundan onları benim vasıtamla size göndermiştir" demiştir.[405] Hırsızlar Kûfe şehrinin köylerini basarak koyunları çalmışlardı. Ebû Hanîfe, bu çalınmış olan koyunlar şehre getirilip satılır endişesiyle yedi sene koyun eti yememiştir.[406]

2.1.17.6. Tavus b. Keysan (ö. 106/725)

Meşhûr hadis âlimlerindendir. Kendisinin ifadesiyle yetmiş sahabeyi görmüştür. Hadis âlimleri onun sika ve güvenilir olduğunu söylemişlerdir. Ömer b. Abdülazîz halife olunca ona bir mektup yollamıştır. Yazdığı mektupta "Güzel işler olmasını istiyorsan hayırlı olan kişileri göreve getir" diye yazmış halife de cevaben, "Nasihat olarak bu bize kafidir" yazmıştır.[407]

İlme verdiği önemden dolayı idarecilerin ayağına gitmez, devlet adamlarına mümkün oduğunca mesafeli dururdu. Kendi derslerine gelen kişilere de aynı şekilde davranır, hediye kabul etmezdi. Yemen emiri ona beşyüz dinar göndermiş fakat o kabul etmemişti. Tavus bin Keysân bir hac ziyareti hakkında şunları anlatır: Hacca gittiğimde yanımda bir de çocuk bulunuyordu. Ne binecek bir biniti ne de bir yiyeceği vardı.Çocuğa yiyecek bir şeyinin olup olmadığını sorunca çocuk ona cevaben: "Takva en iyi yiyecektir. Cömertlerin evine giderken yemek götürmek doğru olmaz" dedi. İhramı kuşandıktan sonra herkes "Lebbeyk" dediği halde, çocuk demiyordu. "Niçin "Lebbeyk" demiyorsun dediğimde cevaben "Red cevâbını almamak için" dedi. Tâvûs bu sözden sonra çok ağlamıştır. Kendi kendine şöyle söylemiştir. "Bu çocuk red cevabını almaktan korkuyorsa, biz reddolunur ve

[405] Hatîb el-Bağdadî, **Tarihu-Bağdad**, Dâru'l- Kütübi'l-Ilmiyye, Beyrut Trz, c. XIII, s. 360.

[406] Mustafa Uzunpostalcı, **Ebû Hanîfe**, DİA, İstanbul 1994, c. X, s. 131-138.

[407] Abdullah Kahraman, **Tavus b. Keysan**, DİA, İstanbul 2011, c. XL, s. 185.

kabul edilmezsek hâlimiz nasıl olur?" Kurban kesmek için Mina'ya vardığımızda biz kurbanlarımızı kestik ama o kurban kesmedi. O, "Allahım! Herkes kurbanlarını sana gönderiyor benim kurban edecek hiç bir şeyim yok. Fakat, kabul edersen bu küçük bedenimi sana kurban etmek istiyorum. Kabul et Allahım?" deyip ağladı. Çocuk, şehâdet getirerek orada vefat etti.[408]

2.1.17.7. Dârimî (ö. 255/869)

Büyük hadîs hâfızlarından aynı zamanda Kütüb-i Sitte müelliflerinden biridir. Dârimî çok zeki, hilm sahibi, emîn,güvenilir bir kişiydi. Ahmed b. Hanbel onun kanaatkârlığını şöyle anlatmıştır: "Ona dünya sunuldu, fakat o hiçbirini istemedi." Haram olma korkusuyla, mubah olanların çoğunuda terk etmiştir. Yapmış olduğu ibadetleri darbı mesel haline gelmiştir. Semerkand'da sünnetin yerleşip yayılmasında çok büyük emeği geçmiştir.[409]

2.1.17.8. İmam Buhari (ö. 256/870)

Büyük hadis âlimi İmâm-ı Buhârî ibâdetlerinde huşu ve ihlas sahibiydi. Şüpheli şeylerden uzak dururdu. Gıybetten çok korkar ve şöyle derdi: "İstiyorum ki Allah'ın huzurunda hiç gıybet etmemiş halde olayım. Gıybetten dolayı da kimse beni kıyamet günü aramasın." Gecenin ilk vakitlerinde biraz dinlenir, sonra kalkıp ilim ve ibâdetle iştigal ederdi. Üç günde bir hatim okurdu. Sonra duâsını yaparak; "Hatmin sonunda yapılan duâ kabul edilir" derdi.[410] Onun ilkesinde ilim ayağa düşürülmemeli bazılarının mevki ve makamlarından dolayı onlara ayrımcılık yapılmamalıdır. Buhara'dan çıkarılması üzerine şu cevabı vermiştir: "Yeterki, benim dinim selamette bulunsun, gerisini düşünmem."[411]

İmam Buhari sadece hadisleri bir araya getirmekle kalmamış, onları hayatında yaşamıştır. Onun sabrı, sebatı, samimiyeti, ibadete düşkünlüğü, tevekkülü, gıybet ve dedikodudan uzak duruşu bütün muhaddisler için güzel örnektir.

Ayrıca burada dikkat çeken noktalardan bir tanesi, İmam Buhari yaklaşık on bin tane ravinin hayatını ihtiva eden *Tarih-i Kebir* gibi eser yazmasına ve burada bazılarını tenkit etmesine rağmen "Allah'ın huzuruna gıybetten uzak olarak gitmek istiyorum." Demesi

---

[408] Ebû Nuaym, **Hilyet-ül-evliyâ**, c. IV, s. 3; Zehebî, **Tezkiret-ül-huffâz**, c. I, s. 90.

[409] Zehebî, **Tezkiret-ül-huffâz**, c. II, s. 535; Abdullah Aydinli, **Darimî**, DİA, İstanbul 1993, c. VIII, s. 494.

[410] Zehebî, **Aʿlâmü'n-nübelâʾ**, c. XII, s. 439,441; Hatib el- Bağdadî, **Tarih-u Bağdad**, c. II, s. 13.

[411] Zehebî, ***Aʿlâmü'n-nübelâʾ***, c. XII, s. 463.

tenkitteki adalet ve hakkaniyetini göstermekle birlikte bu eserini birilerini yermek için değil, hadisleri korumak için yaptığını göstermektedir.

2.1.17.9. İmâm-ı Şâfi'î (ö. 204/820)

Şâfiî mezhebinin kurucusu İmam Şafi iyi hal ve güzel bir yaşam süren örnek şahsiyetlerden biridir. İmam Şafii tembelliğe yol açıp çalışmaya ve ibadete mani oluyor düşüncesiyle fazla yemezdi. "On altı sene boyunca hiç tıka basa yemek yemedim" demiştir. Nedenini sorduklarında "Çok yemek vucuda ağırlık verir, kalbi rahatsız ederek zayıflamasına sebep olur, anlayışı düşürür, idrâki azaltır, çok uykuya sebep olur ve nhayetinde kişiyi ibadetten uzaklaştırır. Kulluğun önde gelen özelliklerinden birisi az yemektir." demiştir. Yüzüğünün üzerinde, "Allah, Muhammed b. İdrîs'in güvencesidir" yazıyordu.[412] Özellikle hadis talebeleri için Muhammed b. İdris'te güzel örnekler vardır.

2.1.18. İyiliği Emretmek

İyiliği emretme ve kötülükten alıkoyma; Kur'an ve hadislerde "emri bil ma'ruf ve nehyi anil münker" kelimeleriyle izah edilmiştir. Maruf veya iyilik kelimesiyle şunlar kastedilir. Bilinen ve tanınan şey, ihsan etmek, gönül okşayıcı söz ve davranışlarda bulunmak, cömertlik yapmak, ihsanda bulunmak, doğru inanç, düşünce ve davranışlardır. Münker denince; bunların tersi, yani gönül incitmek, bir kimsenin vicdanını rahatsız ve huzursuz edici söz ve davranışlarda bulunmak, kötü ve çirkin kabul edilen; düşünce, inanç ve hareketlere denir.

Kısaca İslâm'a ve onu öğretisine uyan söz ve davranışlar iyilik, uygun olmayanlar da kötülük olarak kabul edilmektedir. Kur'an'da Emri bil ma'ruf tabiri dokuz yerde geçmektedir. Bu konuyla alakalı olarak Hz. Peygamberin de pek çok hadisleri vardır. İslâm âlimleri de iyiliği emredip kötülükten vazgeçirmenin farz olduğunu söylemişlerdir. Faziletli bir toplumun inşası için iyilik ve adaletin toplumda hakim kılınması ve yaygınlaştırılması gerekir. Kötülük ancak bu sayede ortadan kalkar. Her dönemde bu vazife ifa edilmiştir. Okullarda verilen eğitim, camilerde yapılan nasihatler bu vazifenin bir bölümüdür.

[412] Zehebî, **Tezkiret-ül-huffâz** c. I, s. 361, 369; Ebû Nuaym, **Hilyet-ül-evliyâ**, c. IX, s. 63; Bilal Aybakan, **İmâm-ı Şâfi'î**, DİA, İstanbul 2010, c. XXXVIII, s. 223.

Dünyada ve ahirette mutlu olmak için, Kur'an ve sünnetin sunduğu iyilik yolunda, başka insanlara da iyiliği emredip, kötülükten onları uzaklaştırarak mutlu bir toplum oluşturmalıyız.

Allah u Teâlâ şöyle buyurmuştur "Sizden, hayra davet eden, iyiliği emreden ve kötülükten uzaklaştıran bir gurup olsun. İşte kurtuluşa erecek olanlar bunlardır."[413] Kur'an toplumun kurtuluşunun huzur ve refahının bu vazifenin yapılmasıyla elde edileceğini açıkça beyan etmiştir. Yine başka bir ayette Cenabı Hak şöyle buyurmuştur:"Mümin erkekler ve mümin kadınlar birbirlerinin velileridir. Onlar iyiliği tavsiye ederek, kötülükten uzaklaştırırlar."[414] Burada da Yüce Allah, Müslümanların özelliklerinden bir tanesininde bu vazifeyi yerine getirmek olduğunu açıklamıştır.

Hz. Peygamberde bir hadisinde şöyle buyurmuştur: "Kötülükler bir toplumda işlenir, o toplumda bu kötülükleri önleyecek güçte olmalarına rağmen, seyirci kalır, müdâhale etmezlerse, Allah tamamını içine alan genel bir belâ gönderir."[415]

Başka bir hadiste de Peygamber Efendimiz şöyle buyurmuştur: "Zâlim bir idareciye iyiliği emretmek en büyük cihaddır."[416] Bunun bilincinde olan hadisçilerde bu vazifeyi hakkıyla yerine getirmişlerdir.

2.1.18.1. Leys b. Sa'd (ö. 175/791)

Leys ilimde ve marifette önemli bir mevkidedir. Onun sözleri hikmet doluydu ve kendisini dinleyenleri ikna ederdi. Kendisinin anlattğına göre o, halife Hârun Reşîd'in yanına gider. Halife ona memleketinin insanlarının durumlarını sorar, Leys de, cevaben: "Memleketin durumunu, Nil nehrinin durumuna benzetir. Nehrin renginin, O'nun kaynağına, çıktığı yer olan başına bağlı olduğunu söyler. Bizlerin iyiliği de, başımızdaki halifemize, liderimize bağlıdır. Eğer ki nehrin başlangıcı bulanık akarsa, Nil nehri de bulanık akmış olacaktır. Fakat Nil nehrinin kaynağı temiz akarsa, Nil nehri de berrak akmaya devam edecektir." der. Bunun üzerine halife: "Doğru söyledin, Ey Leys!" diyerek tasdik eder. Bu örnek imamın incitmeden nükteli bir şekilde iyiliği emrettiğini göstermektedir.[417]

413 Al-i İmran, 3/104.

414 Tevbe, 9/71.

415 Ebu Davud, "Melahim", 31/17, (IV, 510), Tirmizi, "Fiten", 34/8 (IV, 469).

416 Ebu Davud, "Melahim", 31/17 (IV, 514).

417 Ebû Nuaym, **Hilyet-ül-evliyâ**, c. VII, s. 322.

İyiliği emretmek, kötülükten nehyetmek sadece halka değil, yöneticilere de yapılmalıdır. Sadece bir kesime yönelik değil, herkese yapılmalıdır.

2.1.18.2. İmam Nevevî (ö. 676/1277)

Meşhur hadis âlimi, Riyazü's-Salihin adlı eserrin müellifi İmam Nevevî evliliğin onu meşgul edeceği kaygısıyla hiç evlenmemiş olan alimlerdendir. Aslında dünyaya ve onun zevk ve rahatına değer vermezdi. Helâlleri ve haramları öğrenmek en büyük ibâdettir demiştir. Hiçbir kimseden para veya hediye almaz, görev ifa ettiği medreselerden kendisine verilen maaşla kitap alıp, sonraları bunları o medresenin kütüphanesine hediye ederdi. Nevevî haksızlığa hiçbir zaman boyun eğmemiştir. Doğru bildiklerini herzaman çekinmeden söylemiştir. İdarecileri sonu nereye varırsa varsın ikaz etmekten çekinmezdi. Bir keresinde Memluk devletinin hükümdarı olan I. Baybars'a çeşitli konularda mektuplar yazmıştır. Hatta bu mektupları zamanındaki diğer alimlerede imzalatarak müşterek bir dilekçe haline getirip sunmuştur. Kıtlıktan dolayı zor durumda olan şam halkına kolaylık göstermesini, ağır vergilerle onlara zulmemetmesini istemiştir. İstekleri yerine getirilmediği zaman mektupların dozunu artırmış, sürgünü hatta ölümü bile bu iş için göze almıştır. Sonunda Nevevî, sultanın huzurundan kovulmuş köyünde kalmaya zorlanmıştır. Fakat o bütün bunlara rağmen dik durmuş kişiliğinden vaz geçmeyerek iyiliği emretmek vazifesini yerine getirmiştir.[418]

Baybars, Moğollar Suriye'ye hücum ettiğinde şehri korumak için halkın bir kısım mallarını elinden almak için alimlerden fetva istemiş, fakat Nevevî halifeye karşı çıkmıştır.[419] İmam Nevevi kendini ilme ve insanlığa adamış nadir şahsiyetlerden biridir. Bu alimlerin hayatları küçük kitapçıklarla okullarda öğrencilere örnek olarak sunulmalı, hayatları film olarak gençlere yansıtılmalıdır.

2.1.19. Kardeşlik, Dostluk, Arkadaşlık

İnsanlar arası ilişkilerin sağlıklı yürütülmesi toplumun huzuru için oldukça mühîmdir. Hz. Peygamber hayırlı söz söyleyerek insanlar arasını düzelten veya güzel söz taşıyan kimsenin yalancı olmadığını bildirmiştir.[420]

---

[418] Zehebî, **Tezkiretü'l-huffâz**, c. IV, s.1473; M. Yaşar Kandemir, **Nevevî**, DİA, İstanbul 2007, c. XXXIII, s. 45-49.

[419] M. Yaşar Kandemir, **Nevevî**, DİA, İstanbul 2007, c. XXXIII, s. 46.

[420] Buharî, "Sulh" 2; Müslim, "Birr" 101; Ebû Davud, "Edeb" 50; Tirmizî, "Birr" 26.

Dinimizde kardeşliğin çok önemli bir yeri vardır. Hz. Peygamber mü'minler arasında kardeşliği teşvîk etmiş ve ayrıca sahabe arasında böyle kardeşlik sözleşmeleri icra etmiştir. Bilindiği üzere Hz. Peygamber Zübeyr ve İbni Mesud arasında kardeşlik kurmuştur.[421] Yine bilindiği üzere Hz. Peygamber Medine'ye hicretten sonra sahabenin gurbet acısını bir nebze hafifletmek için ensar arasında kardeşlik sözleşmesi yapmıştır. Bu sözleşmeyle evlerinden, yurtlarından ve ailelerinden ayrı olan muhacirler, ensarın evinde yabancılık çekmediler ve birbirlerine güç kuvvet oldular. Hz. Peygamber tam bir kardeşlik bağı tesis etti. Gelen ayetle din kardeşliği oluşturuldu.[422] İnananların kardeş olduğu vurgulandı.

İnsanlararası sevgi ve saygıyı pekiştiren, geliştiren kardeşlik bağlarını güçlendiren en önemli şeylerden birisi de karşılıklı hediyeleşmedir. İnsanlar arasında sevgiye, yakınlığa sebep olan karşılık beklemeden birisine yapılan, ikram edilen armağanlara hediye denir. Hediye karşılık beklemeden verilmesi gerekir. Fakat karşılığı verilemez diye bir durumda olamaz. Karşılıklı hediye vermede bir sakınca yoktur. Bilakis çok faydalı ve daha faziletlidir. Hz. Peygamber hediyenin önemini vurgulamak için şöyle buyurmuştur: "Hediyeleşiniz ki birbirinizi sevesiniz."[423] Kısaca hediyeleşmek sünnettir. Peygamber Efendimizde hediye almış ve yenecek olanları da yemiştir. Fakat bazı hikmetlere binaen de hediye kabul etmediği vaki olmuştur. Hediye kalplerdeki soğukluğu giderir, kardeşler arasında sevgi yakınlık peydah eder.

Komşular da birbiriyle hediyeleşmelidir.[424] Peygamber Efendimiz bunu da tavsiye etmişlerdir. Kardeşliği pekiştiren güzel özelliklerden bir tanesi de cömertliktir. Müminler arasında din kardeşliğini oluşturabilmenin bir diğer şartıda başkasının namus ve iffetine saygı duymaktır.

2.1.19.1. Sa'd b. er-Rebî' b. Amr el-Hazrecî el-Ensârî (ö. 3/625)

Medine'de okuma yazma bilen birkaç kişiden biri olan Sa'd, Câhiliye döneminde "kâtip" diye tanınırdı. Müslüman olduktan sonra da Resûl-i Ekrem'in kâtipleri arasında yer aldı. Nübüvvetin 11. yılının (620) hac mevsiminde Resûlullah'ın Akabe'de karşılaştığı, İslâm'ı kabul eden altı Hazrecli'den biridir. Ardından Birinci ve İkinci Akabe biatlarına katıldı.[425]

---

[421] Buharî, Müfred, s. 172.

[422] Hucurat, 49/10.

[423] Münavi, *Feyzü'l-kadîr*, III, 271.

[424] Buharî, "Hibe"1, "Edeb" 30; Müslim, "Zekat" 90; Tirmizi, "Velâ" 6.

[425] Salih Karacabey, **Sa'd b. Rebî'**, DİA, İstanbu, 2008, XXXV, 375.

Hz. Peygamber ensarın zenginlerinden olan Sa‘d ile Abdurrahman b. Avf arasında kardeşlik bağı kurdu. Sa‘d sahip olduğu her şeyin yarısını Abdurrahman’a vermek istedi, hurma bahçelerinin işlenmesinde de kendisine yardımcı olacağını söyledi. Ancak Abdurrahman b. Avf bu teklifi kabul edemeyeceğini bildirdi ve ticaret yapmak için kendisine çarşının yolunu göstermesini istedi.[426] Tarihin hiçbir döneminde hiçbir topluluğa nasip olmamış kardeşlik örnekleri sahabeye nasip olmuştur.

2.1.20. Kolaylık

Kolaylık, yumuşak, hoşgörülü olmak, şiddet göstermemek demektir. Kur’an ve sünnetin ana ilkelerinden birisidir. Allah inananlara kolaylık diler, zorluk dilemez.[427] Hz. Peygamber de kolaylık ilkesine büyük önem atfetmiştir. Bu hususta “Kolaylaştırın, zorlaştırmayın. Müjdeleyin, nefret ettirmeyin” buyurmuştur.

Efendimiz her halukarda ümmeti için kolay olanı tercih etmiştir. Her zaman sahabeye kolaylaştırıp zorlaştırmamalarını, müjdeleyip nefret ettirmemelerini emretmiştir.[428]

İnsan yaratılış olarak kolay olanı tercih eder ve sever. Fıtrat bunu gerektirir. Kolaylık yaşamın tüm alanını kapsar sadece bir bölümünü değil. İbadet alanında kolaylığın en güzel misalleri Hz. Peygamber’in yaşamında görülür. O halkla olan muamelelerinde bu kurala son derece önem verirdi. Alemlere rahmet olarak gönderildiğini ve rahmet ve merhamet peygamberi olduğunu sürekli sözleriyle ve yaşantısıyla gösterirdi. Karşılaşılan problemlerde Müslümanlar için kolay olanı tercih edilmesi ilkesinden hareketle muhaddisler de kolaylaştırmışlar, zorlaştırmamışlardır.

2.1.20.1. Leys b. Sa’d (ö. 175/791)

Leys b. Sa’d tebe-i tâbiînin büyüklerindendir. Mısır’da yetişmiş olan en büyük muhaddis ve fakihlerdendir. Leys’in naklettiği rivayetler Kütüb-i Sitte’nin hepsinde bulunmakla birlikte mükerrerleriyle 450’yi aşkın rivayetle Buhârî’nin el-Câmiʿu’ṣ-ṣaḥîḥ’i ilk sırada yer almaktadır. Leys, görüşlerine fukaha ihtilâflarını konu alan eserlerde yer verilen ve görüşleri fetva ve kazâya esas teşkil eden belli sayıdaki müctehidden (fukahâü’l-emsâr) biridir. [429]

[426] Buhârî, Menâḳıbü’l-Enṣâr, 3, 50; Nikâḥ, 7, 68.

[427] Bakara, 2/85; Maide, 5/6; Hac, 22/78.

[428] Buharî, “Meğâzî” 60; Darimî, “Mukaddime” 24.

[429] Şükrü Özen, **Leys b. Sa’d**, DİA, 2003, Ankara, XXVII, 164-167.

Bir keresinde Hârûn Reşid ile hanımı Zübeyde tartışıp birbirlerine kırılırlar. Hârûn Reşîd, eşine: "Ben cennetlik değilsem, Allah'a yemin olsun ki boşsun!" diyerek eşini şartlı yeminle boşar. Ama buna pişman olur ve ikisi de çok üzülürler. Bağdâd'ta bulunan tüm ulemayı çağırıp yemininin dînî hükmünü sorar. Fakat hiçbir âlim buna çözüm bulamaz. İslâm ülkelerinin her birine haber gönderilerek tüm alimler Bağdat'a toplanır. Hârûn Reşid olayı onlara anlatarak fetva ister. Onlar da tatmin edici, rahatlatıcı fetvayı veremez. Fakat bunlar içerisinde Mısır'dan gelen Leys bin Sa'd da vardır. Sessizce bir kenarda oturmaktadır. Hâlife Hârun Reşîd'in dikkatini o çeker ve hizmetçisine: "Şurada sessizce oturan yaşlı âlime neden konuşmadığını sor!" der. Leys bin Sa'd da: "Tüm âlimler konuştular. Halife de o alimleri dinledi" dedi. Bu cevabı işiten halife Hârûn Reşîd şöyle karşılık verdi: "Eğer birkaç ilim adamının verdiği fetvayla yetinseydim, Bağdâd'ta yeterince ilim erbabı vardı.. Bu meclisi kurdum ki, herkesin bilgisine başvurup tatmin edici cevabı alabileyim!" O halde Leys bin Sa'd: "Benim fetvamı almak istiyorsanız herkesi gönderin biz ikimiz kalalım. Halife onları gönderir sadece Leys ile o bir de hizmetçisi kaldılar.

Leys bin Sa'd: "Ey halife! Benim sana söylediklerim için bana bir teminat ver ki söylediklerimden bana bir zarar bulaşmasın." dedi. Halife, "Tamam! Sana her türlü teminat veriyorum. Emin ol sana hiç bir şey olmayacak." Bundan sonra Leys, bir Kur'ân-ı Kerîm ister ve halifeye: "Ey emirül mü'minin! Şu kitabı al ve sonuna kadar sayfa sayfa aç! Halife de söylediklerini aynen yapar. Rahman sûresine geldiğinde orayı tilavet etmesini söyler. "Her kim, Allah'tan korkarsa, onun için iki Cennet vardır!"[430] âyetine geldiğinde, Leys ona durmasını söyler. Halife bu işten hiçbir şey anlamadığı gibi kızacak gibi olur. Leys b. Sa'd, O'na "Sen, Allahtan korkuyorsun değil mi?" der. O da: "Allah'a yemin olsun ki Allah'tan korkuyorum" der. O zaman Leys halifeye cevaben: "Ey halife, müjdeler olsun! Allah sana bir değil iki cennet verecektir." der. Bu fetvaya eşi Zübeyde ve kendisi çok sevinir. Halife Leys'e: "Güzel fetva verdin!" dedi. "Şimdi dile benden ne dilersen!" dedi, Leys de: "Halifenin hizmetçisini ve Mısır'da eşinin ve kendisinin arazilerini ister. Fakat emânet olarak ister. Mülkünü istemez. Halife onun isteğini kabul eder. Halife ve eşi Zübeyde Leys'e çeşitli hediyeler vererek Mısır'a uğurlarlar.[431]

[430] Rahman, 55/46.

[431] Ebu Nuaym, **Hilyet-ül-evliyâ**, c. VII, sh. 323.

Kur'an-ı Kerim'de "Allah sizin için kolaylık istiyor güçlük çekmenizi istemiyor."[432] buyurmaktadır. Aynı şekilde Hadis-i Şerifte de Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır. "Kolaylaştırınız! Zorlaştırmayınız! Müjdeleyiniz, nefret ettirmeyiniz![433] Yukarıdaki örneğe baktığımızda Muhaddisler Kur'an ve Hadisteki kolaylaştırma prensibini benimsemiş ve hayatlarında bunu uygulamışlardır. İnsanlara da bu prensibe uygun olarak fetva vermiş ve bu yönde tavsiyelerde bulunmuşlardır.

2.1.21. Komşulara İyilik

Bir kimsenin evine, iş yerine yakın olan kişilere komşu denir. Aileden sonra en yakın sosyal çevre komşulardan meydana gelir. Hayatımızda yakın akraba ve dostlardan sonra en fazla komşulara ihtiyaç duyulur. Atalarımız da bu durumu için komşu komşunun külüne muhtaçtır sözüyle ifade etmişlerdir.

İyi günlerde ve sıkıntılı günlerde insanın yardımına koşacak olan komşudur. Komşularla iyi geçinmek, ilişkileri sağlam tutmak, onlara gereken önemi ve değeri vermek komşuluk haklarındandır. Allah komşuluk ilişkilerinden söz ederken "yakın komşuya, uzak komşuya iyilik edin" buyurmuştur.[434]Komşulara yapılacak iyilik onların sevinçli, iyi günlerinde ve sıkıntılı, kötü günlerinde yanlarında olmak, davetlerine icabet etmek, cenazelerine gitmek, yardıma ihtiyaç duyduklarında onlara yardım etmek şeklindedir.

İnancın gereklerinden olan komşuluk hakkını gözeterek onlarla iyi geçinmek gerekir. Efendimiz bu hususta "Allah'a ve ahiret gününe iman eden kişi komşusuna iyilik etsin" buyurmuştur.[435] Konuyla alakalı olarak aşağıda bazı muhaddislerin hayatlarından örnekler verilecektir.

2.1.21.1. Bekir b. Abdullah Müzenî (ö. 108/762)

Muhaddislerden Bekir bin Müzenî, yoldan gelip geçenlere rahatsızlık vermesin diye çatısının oluğunu bahçe yönüne yapmıştır. Böylece su yola akarak insanlara rahatsızlık vermek istememiştir. O hayatı boyunca kimseyi incitmemeye çalışmış, komşuları rahatsız edecek iş yapmamıştır.[436] "Cebrail bana komşu hakkında o kadar tavsiyede bulundu ki,

[432] Bakara 2/185.

[433] Buhârî, İlm 12, Edeb 80; Müslim, Cihad 6, 7, (1732-1733)

[434] Nisa, 4/36.

[435] Buharî, "Nikah" 80, "Edeb" 31,85, "Rikak" 23; Müslim, "İman" 74.

[436] Ebû Nuaym, **Hilyet-ül-evliyâ**, c. II, s. 224; İbni Hâcer, **Tehzîb-üt-tehzîb**, c. I, s. 484.

onu mirasçı bırakacak sandım."[437] Hadisi ile "Şerrinden komşunun emin olmadığı kimse cennete giremez."[438] Hadisi muhaddislerin koşularla ilşkilerini düzenlemiştir.

2.1.21.2. Hassân b. Atıyye (ö. 130/748 [?])

İlk zâhid ve muhaddislerden olan Hassân b. Atıyye takvâ konusunda çok hassastır ve aynı zamanda zühd sahibidir. Rivâyet ettiği hadisleri hayatında uygulamıştır. Hassân, bir kimsenin kendisine ait olan koyununun sütünden ihtiyaç sahiplerini de faydalandırması sevaptır[439] diye bir hadis duymuştur. Bunun üzerine hemen koyununun sütünü komşusuyla sırayla sağmaya başlamıştır.[440]

2.1.21.3. Ebû Hanîfe (ö. 150/767)

Ebû Hanife'nin esnaf olan bir komşusu vardır. Gece sarhoş olunca sabaha kadar "Beni zayi ettiler. Ben zayi edilecek genç miyim?" diye sabahlara kadar bağırırdı. Birgün imam komşusunun sesini duymaz. Araştırınca hapse atıldığını öğrenir. İmam yetkili emire giderek affedilmesini ister. O da affeder ve serbest bırakır. Beraber gelirken imam gence: "Ey delikanlı!, seni zayi etmedik, muhafaza ettik, gözettik değil mi?" der. Bundan sonra bu delikanlı tevbe eder ve imamın derslerine devam ederek fakih olur.[441]

2.1.22. Kötü Huylar

Her şeyin iyisi ve kötüsü vardır. Huylarında aynı şekilde iyisi ve kötüsü olur. Kötü huylar bir hayli fazladır. Kötü huylardan uzak durmak, onlara mesafeli olmak hastalıklardan uzak kalmak gibidir. Kötü huylardan birisi de insanları ayıplamaktır. Ayıp kelime olarak "noksan, kusur, eksiklik, fena, uygunsuz, utandıracak veya utanmaya vesile olan durum" demektir.

İnsanları ayıplamak , toplum içerisinde küçük düşürmek doğru değildir.Böyle bir tavır insanlar arası ilişkileri olumsuz etkiler, kardeşlik duygularını yok eder. Allah bu hususta "Birbirinizin ayıplarını, kusurlarını araştırmayın" buyurmuştur.[442]

---

[437] Müslim, "Birr ve Sıla",42.

[438] Müslim, "İman", 73.

[439] Buhârî, "Hibe", 35.

[440] Mehmet Demirci, **Hassân b. Atıyye**, DİA, İstanbul 1997, c. XVI, s. 396.

[441] İbn Hacer El-Heysemî, **Menakıb-ı İmâm Azam**, çev.ahmet Karadut, Akçağ Yay., Ankara 1978, s. 155.

[442] Hucurat, 49/12.

Duyulan ve konuşulan sözlerin yayılması insanlara nakledilmesi ancak hayırlı ve faydalı işlerde uygun olur. Gizli kalması gereken bilgilerin fitneye sebep olacak nitelikteki haberlerin yayılması toplum içerisinde büyük zararlara yol açar. Kumar oynamak, lüzumsuz eğlence ile meşgul olmak vs. Allah ve Resulü'nün uygun görmediği tüm tutum ve davranışlar buna girer. Öğretilerinin temelinde Kur'an ve hadis olan hadisçiler kötü huylardan uzak durmaya çalışmışlardır. Buna aşağıdaki hadisçileri örnek olarak verebiliriz.

2.1.22.1. Ebü'l-Cevzâ (ö. 83/702)

Ebü'l-Cevzâ ibadete düşkün ve zahidane bir hayat yaşayan aynı zamanda temizlik konusunda çok titiz bir kimsedir. Tuvalete giderken giydiği elbiseyle namaz kılarken giydiği elbise farklıdır. Kötü huylardan olan lanet etme konusunda hassastır. Hiçbir şeye lânet etmediği gibi, lânetlenen şeyleri de yememiştir. Bundan dolayı da ayda iki üç dirhem fazla para verirdi ki ekmeği veya yemeği yaktığı zaman hizmetçisi lanet etmesin. Hayatı boyunca kimseyle çekişmemiş ve kavga etmemiştir. Kimseyi rahatsız etmediğini söylemiştir. Domuzlarla bir arada olmayı bu gibilerle birlikte olmaya tercih ettiğini söylediği rivayet edilir. [443]

Lanet okuma ve beddua etme sabırsız ve diline hakim olamayan günümüz insanlarının en büyük probemlerinden birisidir. Hz. Peygamber buu konuda ümmetini uyarmıştır. Ebu'd-Derdâ radıyallahu anh'den rivayet edildiğine göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: "Kul, herhangi bir şeye lânet ettiğinde o lânet gökyüzüne çıkar. Semânın kapıları ona kapanır. Sonra yere iner, yeryüzünün kapıları da ona kapanır. Sonra sağa sola bakınır, girecek yer bulamaz da lânet edilen kişiye döner. Eğer gerçekten lânete lâyık ise onda kalır, değilse lânet edene döner."[444]

2.1.22.2. Müslim b. Yesâr

Müslim b. Yesâr tâbiînin büyük fakihlerindendir. Çok ibâdet ettiği nakledilmektedir. Dünyaya ve dünyalık şeylere düşkün değildir. Kıldığı namazdan büyük haz duyduğu aktarılmaktadır. Haramdan uzak durmaya çalışır. Bir gün hac için Hicaz'a gider. Bir yerde oturmuş yemek yerken bir kadın gelir. Ona birşeyler söyler. Müslim, kadının kendisinden yiyecek bir şey istediğini zannederek biraz yiyecek verir. Yemek istemediğini söyleyen

[443] Kemal Sandikçi, **Ebü'l-Cevzâ**, DİA, İstanbul 1994, c. X, s. 309.

[444] Ebu Davud, Edep, 45.

kadın, çirkin bir şey ister. Müslim yemeği bırakarak oradan uzaklaşır ve "Ey Allah'ım, ben sana kulluk vazifemi yapmak için geldim." der.[445]

2.1.23. Sabır

Sabır; acıya, üzüntüye ve sıkıntıya karşı dayanmaktır. İslamda önemli bir davranış biçimidir. Sabır, yüce yaratanın adaletine sığınmaktır. Zor ve sıkıntılı durumlarda isyan etmeden sabretmek hayırlara vesile olur. Kur'an ve hadiste çokça üzerinde durulmuştur.

"Sabır ve namazla Allah'dan yardım isteyin. Bu, Allah'a saygısı olanların dışındakilere ağır gelir."[446] "Ey iman edenler, sabırla ve namazla Allah'tan yardım isteyin. Muhakkak ki Allah, sabredenlerle beraberdir."[447] "Andolsun, sizi biz biraz korku, açlık ve bir parça mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltmekle imtihan edeceğiz. Sabredenleri müjdele."[448]

Peygamberler çok büyük imtihanlardan geçmişlerdir. Fakat onlar her türlü sıkıntı ve zorluklara karşı sabretmişlerdir. Onlar sabretmenin en güzel örnekleridir. Hz. Peygamber açlıkla imtihân edilmiş, akrabalarıyla imtihân edilmiş, müşrik ve münafıklarla imtihân edilmiştir. Fakat o hep sabretmiştir. Bizlere sabrıyla örnek olmuştur. Onun yolundan giden hadisçiler de hayatın bir imtihan olduğunun farkında olarak sabırlı olmuşlardır.

2.1.23.1. Abdülazîz b. Ebî Revvad (ö. 159/775)

Şakik-i Belhi'nin naklettiğine göre Abdülazîz b. Ebî Revvad gözleri görmediğinden dolayı yirmi sene çocuklarını görmemiştir. Oğlu buna üzülerek, "Ey babam! Senin bu haline çok üzülüyorum" deyince. Abdülazîz, "Yavrum! Ben Allah'dan gelene razıyım, şikayet etmiyorum" demiştir.[449] Sabır itaatte sabır, mücadele ederken sabır ve belalara sabır olmak üzere üç çeşittir. Yukardaki örnekte belalara sabır konusuna dikkat çekilmiştir.

2.1.23.2. Affân b. Müslim (ö.220/835)

Affân b. Müslim tanınmış hadis âlimlerindendir. Rivâyet edildiğine göre: "Halife Me'mûn, mu'tezile mezhebi âlimlerinin tesirinde kalıp, "Kur'ân'ın yaratılmış olduğuna inanır." Ama bu durum Ehl-i sünnete göre kabul gören bir görüş değildir. Halife Me'mûn, Affân'ı

[445] Ebû Nuaym, **Hilyet-ül-evliyâ**, c. II, s. 290; İbni Hacer, **Tehzîb-üt-tehzîb**, c. X, s. 140.

[446] Bakara, 2/ 45.

[447] Bakara, 2/153.

[448] Bakara, 2/155.

[449] Ebû Nuaym, **Hilyet-ül-evliyâ**, c. VIII, s. 91; İbni Hacer, **Tehzîb-üt-tehzîb**, c. VI, s. 338.

imtihan etmeyi arzu eder. Kendisine haber ulaştırıp çağırtır. Affân bin Müslim geldiği zaman "Kur'ân'nın yaratılmış" olduğunu söylemesini talep eder. Fakat o bunu reddeder. Söylemeyi reddettiği zaman her ay verilen ücretinin kesileceği söylenir. O zaman Affân "Gökte, rızkınız ve vad olunan var."[450] ayetini okuyarak gerisin geriye dönüp evine gider. Ailesinin bu durumdan haberi olunca istenilen sözün söylenmemesinden dolayı ücretinin kesileceği için ailesi onu kınar. O bu yüzden yalnız kalsa da dünyalık için dinini yok saymaz. Kısa bir süre sonra kapı çalınıp açılınca bir kişi kapıda görülür. Gelen kişi Affân'a, "Ey Affân! Allah seni, dîninde böyle devamlı doğru kılsın" der ve içerisinde bin dirhem bulunan keseyi verdiği gibi bunun her ay ona verileceğini söyler.[451]

Bu olay bize muhaddislerin sıkıntılara ve haksızlığa karşı sabretmelerini, Allah'ın da ahiretin yanı sıra dünyada da sabredenlere bir karşılık verdiğini bize göstermektedir.

2.1.23.3. Bekkâr b. Kuteybe (ö.270/884)

Bekkâr b. Kuteybe Mısır'da uzun süre kadılık vazifesinde bulunmuştur. Mısır'da Abbasî devletinin valisi olan Ahmed b. Tolun, Onu siyâsete bulaştırmayı arzulamış fakat o bunu reddetmiş. Halife ayrıca bir hususta ondan fetva talep etmiş, Bekkar O'nun isteğine göre fetvayı vermeyince onu hapse attırmıştır. Hapishanede kaldığı süre zarfında insanlar, hapishaneye giderek ondan hadîs okumaya, fetva sorup almaya devam ederler. Hapishaneden çıktıktan kısa bir müddet sonra da vefât etmiştir.[452] Muhaddis hapishanede kalmayı siyasete ve isteğe bağlı fetva vermeye tercih etmiştir. Bununla birlikte haksız olarak atıldığı bu hapishanede hadis derslerine de devam etmiştir. Bu örnekte Allah yolunda mücadele ederken sabretmeye dikkat çekilmektedir.

2.1.23.4. İbrâhim Harbî (ö.285/898)

Ahmed. b. Süleyman Katıî şöyle anlatmıştır: "Bir gün çok büyük bir sıkıntıya düştüm ve durumumu anlatmak için İbrâhîm Harbî'ye gittim. Ben durumumu anlatınca, bana "Üzülme, Allah'dan yardım iste, Allah verir" dedi ve şunları anlattı: Bir defasında ben de büyük bir sıkıntıyla karşılaştım. Evde hiç yiyecek kalmamıştı. Hatta eşim "bizler bu sıkıntıya katlanırız, sabrederiz. Fakat çocuklar nasıl sabreder" dedi. "Kitaplarından bir kısmını satalım veya rehin vererek bir miktar para alalım". Ben eşimin bu fikrini kabul etmedim. Eşime bir yerden borç alarak yiyecek almasını tembih ettim ve bir gün müsaade

[450] Zâriyât sûresi, 51/22.

[451] Zehebî, ***A'lâmü'n-nübelâ'***, c. X, s. 244.

[452] Orhan Çeker, **Bekkâr b. Kuteybe**, DİA, İstanbul 1992, c. V, s. 365.

istedim. Evimde çalışmaya başladım. Gece olunca birisi, kapıyı çaldı. Kim olduğunu sordum, komşum olduğunu söyledi. İçeri girmesini istedim, ışığı kapatırsam gireceğini söyledi. Ben ışığı kapatınca içeri girip, yanıma birşeyler bırakarak çıktı. Işığı yaktığımda yiyecek dolu bir torba ve beraberinde beşyüz dirhem para bıraktığını gördüm. Eşime seslenip gelenleri ona verdim. Çocukları uyandırmasını ve yiyecekleri yedirmesini söyledim. Paralarla da borçlarımı ödedim. Ertesi gün, evimin önünde otururken bir deveci, "İbrâhîm Harbî'nin evi neresidir?" dedi. Ben de "burasıdır" dedim. Yüklü iki deveyi yanıma boşalttı ve "Bunları sana Horasan'dan bir kişi gönderdi" dedi. Onun kim olduğunu sordum fakat kim olduğunu söylemeden uzaklaşıp gitti. "[453]

Burada da muhaddislerin sıkıntılara ve haksızlığa karşı sabretmelerini, Allah'ın da hem dünyada hem de ahirette sabredenlere bir karşılık verdiğini görmekteyiz.

2.1.23.5. Muhammed b. İdrîs (ö.277/890)

Muhammed b. İdrîs'in oğlu anlatıyor: "Hadis öğrenmek için çok yer gezdim ve dolaştım. Gittiğim yerlerde yıllarca kaldım. Hadis öğrenmek için yaklaşık altıbin kilometreden fazla yol gittim. Bir defasında Basra'ya gittim ve orada sekiz ay ikamet ettim. Param bittiğinde giydiğim şeyleri teker teker satıp, yemek için harcıyordum. Sonunda satacak hiçbir şeyim kalmadı. Bir arkadaşımla, hadîs âlimlerini dolaşıp, hadis öğreniyorduk. Birgün böyle dolaştıktan sonra, kaldığım boş eve geri döndüm. Yiyecek bir şeyim kalmamıştı. Açlıktan su içiyordum. O gece aç olarak sabahladım. Sabah olunca beraber derse gittiğim arkadaşım yanıma geldi. O gün de âlimleri dolaşıp, hadis dersi aldık. Çok açtım. Akşam, yine kaldığım yere döndüm. Yine şiddetli açlık çekerek sabahı ettim. Arkadaşım o sabah da yanıma uğradı. "Bu sabah da beraber hadis öğrenmeye gidelim" dedi. Ben halsiz olduğumu söyleyince arkadaşım sebebini sordu. Bende gerçeği söyleyerek aç olduğumu, iki gündür ağzıma bir lokma girmediğini söyledim. Arkadaşım buna çok üzülerek yanında bulunan dinarın yarısını kira parası olarak ayırıp, diğer yarısını paylaşalım dedi. Yarım dinârın yarısını bana verdi."[454] Bu olayda bir muhaddisin açlık ve yokluk imtihanı karşısında sabırlı davrandığını, kimseye şikayette bulunmadığını, diğer muhaddisin de elinde bulunanı arkadaşı ile paylaştığını görmekteyiz.

[453] El-Bağdadî, **Hatîb Târîh-u Bağdâd** c. VI, s. 27; Zehebî, **Tezkiret-ül-huffâz**, c. II, s. 584.

[454] İbni Hacer, **Tehzîb-üt-tehzîb**, c. IX, s. 31.

2.1.24. Saygı ve Sevgi

Saygı, kutsal olana, değer verilmesi icab eden şeylere önem vermek demektir. En kutsal varlık Allah olduğu için en başta ona saygılı olmak gerekir. Ona hiçbir şeyi ortak koşmamak, kayıtsız ve şartsız emir ve yasaklarına boyun eğmek, mütevazi olmak ona saygı göstermektir. Büyüklere saygı göstermek ne kadar güzelse küçüklere sevgi göstermekte o kadar güzeldir. Hz. Peygamber "Küçüklerimize sevgi ve büyüğüklerimize saygı göstermeyen bizden değildir."[455] Diğer bir hadiste de birbirinizi sevmediğiniz müddetçe mü'min olamazsınız."[456] buyurarak sevgi ve saygının önemini vurgulamıştır. Sahabe Hz. Peygamber'in bu buyruklarını dikkate alarak çok titiz davranmışlardır. Allah'a karşı duydukları saygıdan dolayı en ufak günahlardan bile uzak durmaya çalışmışlardır. Muhaddislerin yaşantılarına baktığımızda Hz. Peygamber'in yukarıda zikrettiğimiz hadislerini ve sahabenin yaşantılarını dikkate alarak sevgi ve saygıyı kendilerine şiar edinmişlerdir. Muhaddislerin sevgi ve saygı ile örnek davranışları hakkında birçok bilgi bulunmaktadır. Biz burada onların örnek olaylarından birkaçına değineceğiz.

2.1.24.1. Bekir b. Abdullah Müzeni (ö.108/762)

Bekir b. Abdullah Müzeni, yaşlı birini gördüğünde kendisinden daha hayırlı olduğunu düşünürdü. "Çünkü yaşı benden büyüktür" derdi. Yaşı büyük olanın ibadeti çok olur diye düşünürdü. Genç birini gördüğü zaman da, "ben ondan daha çok günah işledim. O ise, yaşı küçük olması sebebiyle, benden daha az günâh işlemiştir" derdi.[457] Burada muhaddislerin mütevazi olmasına, büyüklere saygı ve küçüklere sevgiye temel teşkil edecek fikir ve davranışlarını görmekteyiz.

2.1.24.2. Muhammed b. Nasr el-Mervezî (ö.294/906)

Bir ilde idarecilik yapan emir İsmâil anlatıyor: "Semerkand'da kardeşim İshak ile beraber otururken Muhammed b. Nasr geldi. Ben onu görünce ilmine hürmeten ayağa kalktım. Bir müddet sonra Muhammed b. Nasr giti ve kardeşim bana, "Sen, koskoca vâlisin, halktan birisi gelince ayağa neden kalkıyorsun. Böyle idarecilik olmaz" dedi. Ben, kardeşimin sözlerine çok üzüldüm. Gece rüyâda Efendimizi gördüm. Resûlullah, Muhammed b.

[455] Ebû Davud, Edeb 58.

[456] Müslim, İman 93-94.

[457] İbn Sa'd, **et-Tabakât**, VII, 209-211; Ebû Nuaym, **Hilyet-ül-evliyâ**, II, 224-232.

Nasr'ın ilmine hürmet etmemden dolayı beni takdir etmişti.[458] Büyüklere saygı küçüklere sevgi olmakla birlikte asıl saygı ilim erbabına gösterilmelidir. Âlim olanları kapıda bekleten bürokratların yönettiği ülke elbette ilerleyemeyecektir.

2.1.24.3. Mâlik b. Enes (ö. 179/795)

Sağlam hâfızası ve derin anlayışı yanında sabrı, disiplin ve ihlâsı sayesinde hadis ve fıkıh alanlarında büyük bir âlim olan İmam Mâlik kendi zamanında ve daha sonra gelen âlimler tarafından övgüyle anılmış, İslâm ümmetinin yetiştirdiği mümtaz şahsiyetler arasında yerini almıştır. Müctehid ve muhaddis olarak kabul edilen Mâlik b. Enes'in Hz. Peygamber'in ismi anıldığı zaman rengi sarardığı nakledilir. Meclisinde yüksek sesle konuşulmaz ve tartışma yapılmazdı. Medine'de binite binmeyip yürümeyi tercih ettiği, bunun sebebi olarak da toprağın Hz. Peygamber'i taşıdığını öne sürdüğü ifade edilir.[459] Mâlik b. Enes'in bu tavrının Hz. Peygamber'e olan saygısından olduğu anlaşılmaktadır.

2.1.25. Şükür

Sözlük manası "yapılan iyiliği bilmek ve onu yaymak, iyilik yapan kimseyi iyiliğiyle methetmek; minnettarlık duymak". Terim manası "Allah'tan veya insanlardan gelen nimet ve iyilikten dolayı hoşnutluğunu ifade etme, nimete söz ve fiille karşılıkta bulunma, Allah'ın emirlerine itaat edip günahlardan uzak durarak verilen nimetin gereğini yapma" şeklinde tarif edilmiştir.[460] Kur'ân-ı Kerîm'de şükür kelimesi yetmiş beş yerde bulunmaktadır. Bu ayetlerin çoğunda Allah'ın nimetleri ve ihsanlarından bahsedilmekte, insanların Allah'a şükretmesi gerektiği anlatılmaktadır. Ve şükredenlere verilecek mükâfatlar belirtilmektedir. Kur'an-ı Kerimde Allah (c.c.) Hz. Süleyman'ın dilinden şöyle buyurmaktadır: "Şükreden kimse ancak kendisi için şükretmiş olur; nankörlük eden kimse de bilsin ki Allah'ın hiçbir şeye ihtiyacı yoktur, O büyük kerem sahibidir".[461] Başka bir âyette Allah'ın şükreden kimselere nimetini arttıracağı belirtilmektedir.[462]

---

[458] Hatib el-Bağdadi, **Târîhu Bağdâd**, c. III, s. 315; İbni Hacer, **Tehzîb-üt-tehzîb**, c. IX, s. 489; Zehebî, **Tezkiret-ül-huffâz**, c. II, s. 650.

[459] Ahmet Özel, **Mâlik B. Enes**, DİA, Ankara 2003, c. XXVII, s. 506-513.

[460] Mustafa Çağrıcı, **Şükü***r*, DİA, İstanbul 2010, c. XXXIX, s. 259.

[461] Neml, 27/40.

[462] İbrâhîm, 14/7.

2.1.25.1. Ebû Hamza Bağdâdî (ö. 289/901)

Ahmed b. Hanbel, Ebû Hamza'ya saygı gösterirdi. Onun fikirlerine saygı duyar bir mesele olursa onun görüşünü sorar, cevaplarına hayran olurdu. Ebû Hamza tok olarak yola çıkmayı Allah'a tam tevekkül edememe endişesiyle uygun görmezdi.

Ebû Hamza şöyle der: "Allah bir iyilik verirse o işe sarıl. Nimeti sana verenle sebep olanları unutma". "Nimete kavuştuğun zaman kibirli olma. Sana düşen buna kavuşturana şükretmektir. Şükredersen nimetler fazlalaşır. Şükretmezsen nimetler elinden alınır" der ve şu ayeti örnek gösterirdi. "Şükrederseniz elbette size olan nimetimi arttırırım ve yok eğer nankörlük ederseniz, biliniz ki, gerçekten azâbım çok şiddetlidir"[463] Allah'ın kendisine lütfettiği kalbi, eli, ayağı, gözü vs. azaları unutan insanoğlu bu azalarla elde edilen neticeleri tamamen kendine izafe etme gafletine düşebilmektedir. Kur'an'da ise güzel neticeler Allah'a izafe edilir. Ayrıca Allah'ın verdiği nimelerin devamlı anılması istenilir.

2.1.25.2. Muhammed Kurtubî (Muhammed Ahmed b. Muhammed b. Yahyâ) (ö. 380/990)

Hadîs ve fıkıh âlimlerinden olan Muhammed Kurtubî'ye İbn Fentûrî de denilir. Kurtubî, pek çok değerli kitap te'lîf etmiştir. Muhammed her zaman Allah'a şükreder ve gördüğü şeylerden ibret alırdı. İnsanlara en sıkıntılı zmanlarda bile Allah'a şükretmeyi tavsiye ederdi. Bir gün yola çıkar. Gölge bir yere varır, orada birinin olduğunu görür. O kimse elleri ayakları tutmayan gözleri görmeyen bir kimseydi. Bu kişi bu haliyle Allah'a şükredip şöyle derdi: "Allah'ım, ben sana, yarattığın mahlûklardan daha çok şükrederim. Çünkü sen, beni diğer yarattıklarından fazîletli kıldın."[464] Allah'ın nimetleri sayılmaya kalkışılsa sayılamaz. Ancak insanlardan nankör olanlar nimetleri değil, hırsa kapılarak ellerinde olmayanları düşünerek şükürsüz ve mutsuz olurlar. Bu sebeple gençlere öğretilmesi gereken önemli kavramlardan biri şükürdür.

2.1.26. Tevazu'

Tevazu'; alçak gönüllü olma, böbürlenmekten, kibirden uzak olmaktır. Allah (c.c.) yanında bir hiç olduğunun farkında olmaktır. Mal, mülk, makam, ilim, güç sahibi olduktan sonra bunlardan mahrum olanlara karşı haksızlık yapmamak, onlara karşı üstünlük taslamamaktır.

---

[463] İbrahim, 14/7.

[464] Zehebî, **Tezkiret-ül-huffâz**, c. III, s. 1007.

Tevazu‘, Müslümanın temel ahlaki özelliğindendir. Müminin her halinde; oturmasında, kalkmasında, yürüyüşünde, duruşunda tevazu olmalıdır. Tevazu‘nun gereği gönül almak, dertleşmek, hal hatır sormaktır. İnsan, neye sahip olursa olsun hangi makama sahip olursa olsun Cenab-ı Hakk'ın kulu olduğunu ve kulluğunun acziyeti içerisinde olmalıdır. İnsanlarla iyi geçinmeli, kişilerin dertleriyle dertlenmelidir.

Allah (c.c.) Kur'an'da mü'minin tevazu‘ sahibi olması gerektiği üzerinde durur. "Rahmân'ın kulları, yeryüzünde vakar ve tevazu ile yürüyen kimselerdir. Câhiller onlara laf attıklarında, 'Selâm!' der geçerler."[465] Müslüman; insanlar arasında makam, mevki ve sınıf farkı gözetmez. İnsanları küçük görmez. İnsanların kendilerini üstün görmemeleri gerekir. Allah katında üstünlük takvadadır. Kur'an'da Cenab-ı Hak "Allah katında en değerli olanınız, O'na karşı gelmekten en çok sakınanızdır."[466] buyurarak tevazu‘ içerisinde olmamızı emretmiştir. Yine Cenab-ı Hak, Kur'an-ı Kerim'de "Onlar mü'minlere karşı alçak gönüllü, kafirlere karşı güçlü ve onurludurlar."[467] buyurarak mü'minleri tevazu‘ sahibi olmaya çağırır. Tevazu‘, aynı zamanda Hz. Peygamber'in sünnetidir. Bir gün kendisiyle görüşmeye gelen kişi heyecanlanıp titremeye başlar. Bunun üzerine rahmet peygamberi "Sakin ol! Ben kıral değilim. Kurutulmuş et yiyen bir kadının oğluyum"[468] diyerek tevazu‘sunu göstermiştir. O kadar mütevazidir ki "Allah bana, mütevazi olup birbirinize karşı haddi aşmamayı ve birbirinize karşı böbürlenmemenizi vahyetti."[469] buyurmuştur.

"Allah için tevazu‘ gösteren kişiyi Allah yüceltir."[470] buyurarak tevazu‘nun Müslümanın temel ilke tutum ve davranış biçimi olduğunu beyân etmiştir.

2.1.26.1. Âsım b. Behdele (İmâm-ı Âsım) (ö. 127/745)

Kıraat imamımız Âsım; ibadetlerine düşkün, alçak gönüllü, temiz bir ahlâka sahip, ilim öğrenmeyi, öğretmeyi seven ve ilim öğretmek için öğrencisinin ayağına bile giden bir alimdir. Öğrencisi Süfyân-ı Sevrî'ye gitmiş, bazı konularda O'nun fetvasını almıştır. O'na

[465] Furkan, 25/63.

[466] Hucurat, 49/13.

[467] Maide, 5/54.

[468] İbn Mace, "Et'ıme", 30.

[469] Müslim, "Cennet", 64.

[470] Müslim, "Birr", 69.

"Sen bize küçüklüğümüzde geldin. Biz de şimdi sana yaşlı halimizde geliyoruz" demiştir.[471]

Tevazu' konusunda ayrıca şunları da söylemiştir: "Tevazu', dışarı çıktığında tüm insanları, kendinden daha hayırlı görmendir." İmam-ı Âsım, âmâ idi. Talebesi Şu'be şunları söylemiştir: "Hocam Âsım'ın gözleri görmüyordu. Bir gün, biri ona yardım edip götürürken tehlikeli bir şekilde yere düştü. Hocam, kendisinin düşmesine sebep olan o kimseyi incitecek bir söz söylememiş hatta o adamı üzmemek için acısını ona hissettirmemiştir."[472] Tevazu' ve saygıyı sadece öğrencilerden beklemek doğru değildir. Bu örnekte olduğu gibi hocalar da talebelere ve diğer insanlara karşı alçakgönüllü olmalıdır.

2.1.26.2. İmâm-ı Mâlik (ö.179/795)

Tevazu'ya en güzel örneklerden bir tanesi de İmâm-ı Mâlik'tir. Halife Hârûn Reşîd "Ey imâm senin kitaplarını çoğaltıp, her yere gönderip herkesin bunlara tabi' olmasını ve senin mezhebinde olmalarını emredeceğim." deyince İmâm-ı Mâlik: "Ey halife, hadiste; "Ümmetimin âlimlerinin ihtilâfı rahmettir"[473] buyurulmuştur. Âlimlerin ihtilâfı Allah'ın rahmetidir. Hepsi hidâyettedir. Müslümanlar bu rahmetten mahrum bırakılamaz." diye cevap verir. Bunun üzerine halife bu arzusundan vazgeçer. Hârûn Reşîd, İmâm-ı Mâlik'ten çocuklarına ders vermesini ister. İmam bunu kabul etmez "Uygun olan, çocuklarınızın bizim eve gelip ders almalarıdır der ve şu sözü söyler: "Allah sizi yücetsin! İlmi azîz ederseniz azîz olursunuz; zelîl ederseniz zelîl olursunuz. İlim bir kimsenin yanına gitmez, o ilmin yanına gelir."[474] Tevazu olsun diye ilmi ayağa düşürmek doğru değildir. İmam Malik burada bunun en güzel örneğini vermiştir.

2.1.26.3.Süleymân b. Tarhan (ö.143/760)

Süleymân b. Tarhan tâbiînden ve Hadîs âlimlerindendir. Kendisini "senin bir eşin, benzerin yok" diye övdüklerinde, öyle söylememelerini ister. Allah katında karşıma ne çıkacak bilmiyorum diyerek şu âyet-i kerimeyi okumuştur. "Artık ummadıkları bir azâb, Allah

[471] Ebû Muhammed Abdurrahman er-Râzî İbn ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Ta'dîl**, 1. Baskı, Dâr-u İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1952, c. I, s. 84.

[472] Zehebî, **Aʿlâmü'n-nübelâ,** c. V, s. 258.

[473] el-Aclûnî, **Keşfü'l-Hafâ**, I/64; el-Münâvî, *Feyzü'l-Kadîr*, I/210-212

[474] Ahmet Özel, **İmâm-ı Mâlik**, DİA, c. XXXV, s. 506-510.

tarafından onlar için meydana çıkmıştır."[475] İnsnaları yüzlerine karşı övmek hadislerde hoş karşılanmamıştır. Hz. Peygamber, "meddahlarla (övücülerle) karşılaştığınızda onların yüzüne toprak saçınız." Buyurmuştur. Toprak tevazu demektir. Yani onlara iltifat etmeyin, siz mütevazi olun demiştir.

2.1.26.4.Talha b. Musarrıf (ö. 112/730)

Talha b. Musarrıf mütevâzi, övülmekten hoşlanmayan, şöhretten uzak duran bir kimseydi. Herkes onu çok sever övgüyle ondan bahsederdi. Kimden üstün olduğu söylenirse onun yanına gidip önüne diz çöker, ders alırdı. Böyle davranmakla şöhretini unutturmaya çalışırdı. Şunu söylerdi: "Biz öyle büyük kimseler gördük ki, eğer siz onları tanısaydınız, bizim bir hiç olduğumuzu anlardınız" derdi.[476]

2.1.26.5.Abdullah b. Ahmed b. Hanbel (ö.290/903)

Ahmed b. Hanbel'in oğlu olan Abdullah b. Ahmed elbisesini en ucuz kumaştan diktirir, az yer ve ölecek olan kimse için, bunlar çok bile derdi. Halka kolay olanı gösterir, ağır vazifeler vermezdi. Acıktığında bir şey bulamazsa kimseden bir şey istemezdi. Ekmeğinin katığı çoğu zaman sirke olmuştur. Yolda hızlı adımlarla yürürdü. Yolda yürürken, hızlı adımlarla yürürdü. O çoğu zaman camide, cenâze namazında veya hasta ziyâretinde görülürdü.[477] Burada Abdullah b. Ahmed b. Hanbel'in sade ve mütevazi bir hayat yaşadığı, Hz. Peygamber'in sünneti ile mütesennin olduğu, babasının müsned adlı eserini sadece nakletmekle kalmayıp onun yolundan giderek onları yaşamaya çalıştığı görülmektedir.

2.1.27. Yardımlaşma

İnsanların birbirlerine yardım etmeleri güzel bir şeydir; çünkü yardımlaşma insanların yüklerini hafifletir. Zorlandıkları durumlarda kendilerine uzanan dost eller sayesinde daha mutlu ve huzurlu olurlar. İnsanların mutlu ve huzurlu yaşamaları için birbirlerine ihtiyaçları vardır. Yardımlaşma, toplum halinde yaşamanın bir gereğidir. Bunun için islam müminler arasında yardımlaşmaya büyük önem vermiştir. İslam başlı başına yardımlaşma dinidir. Allah "hayır ve iyilik yapmak hususunda birbirinizle yarışın" buyurmuştur.[478] Hayır ve iyilik malla ve bedenle yapılır. Yapılan tüm bu iyiliklerin adına sadaka denir.

---

[475] Zümer, 39/47.

[476] Ebu Nuaym, **Hilyet-ül-evliyâ**, c. V, s. 14; İbni Hacer, **Tehzîb-üt-tehzîb**, c. V, s. 25.

[477] Zehebî, ***Tezkiret-ül-huffâz,*** c. II, s. 656.

[478] Bakara, 2/148.

Malla yapılan iyiliğin başında zekat gelir. Zekat zenginlerin malla yapması gereken zorunlu bir yardım şeklidir.

Yaratılana yaratandan dolayı şefkat gösterip ona yardım etmek ince bir davranıştır. Efendimiz Müslümanların birbirlerine yardımcı olmaları için çeşitli tedbirlere başvururdu. Bir defasında sahabeye kurban etlerini üç günden fazla evlerinde bulundurmamalarını, ihtiyaç sahibi fakirlere dağıtılmasını emreder. Ertesi yıl olunca sahabe yine aynı şekilde üç günden sonra kurban etlerini fakirlere mi dağıtacaklarını sorduklarında bu sefer Hz. Peygamber yemelerini ve evlerine bırakmalarını söyler. O yıl, insanlar sıkıntı içerisinde oldukları için kendisinin onlara yardım etmelerini istediğini haber verir.[479]

Dinin gayesi topluma tüm iyilikleri ve güzel ahlakı getirmek ve hoş olmayan bütün kötü hal ve hareketlerden toplumu temizlemektir. Her Müslüman bu gaye uğrunda çalışmak zorundadır.

2.1.27.1. Ebû Hanife (ö. 150/767)

Gavrek el-Kufi anlatıyor: "İmam'a hediye götürdüm. O bana iki katı hediye verdi. Ben: "Karşılığında bana hediye vereceğinizi bilseydim size hediye vermezdim." dedim. İmamı Azam: "Fazilet hediyeyi önce verenindir." buyurdu. Hz. Peygamber "Her kim size iyilikte bulunursa karşılığını verin. Verecek bulamazsanız iyilik edeni övün" buyururlar. Ben de: "Bu hadis bana bütün bilgilerden daha iyidir." dedim.[480] Buradan Ebû Hanife'nin söz konusu hadisin gereği olan yardım ve iyiliği anında yerine getirdiği anlaşılmaktadır.

2.1.27.2. Hasan-ı Basrî (ö. 110/728)

Hz. Peygamber ve sahabesini iyi anlayanlardan biri olan Hasan-ı Basrî'nin hayatında da çok güzel ahlakî örnekler vardır. Hasan-ı Basrî birgün bir kimsenin ihtiyacını gidermek için Sabit el-Bünânî'nin yanına gitti. Bu esnada Sabit itikaftaydı. Hasan-ı Basrî olayı ona anlattığında o "Ben itikaftayım" dedi. Bunun üzerine o şöyle dedi: "Bir müslümanın ihtiyacını gidermek, bir sene itikaf ibadetinden daha evlâdır."[481] Buradan hareketle insanların ihtiyacını gidermenin nafile ibadetlerden daha öncelikli olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Hasan-ı Basrî gibi mutasavvıf alimler bunun örneklerini segilemişlerdir.

---

[479] Buharî, Müfred, s. 170.

[480] Muhammed b. Muhammmed el-Kerderi, **İmam-ı Azam Ebu Hanife'nin Menkıbeleri**: Menakıbü'l-İmam Ebi Hanife, çev.Mustafa S. Kaçalin, Misvak Neşriyat, İstanbul 2010, c. II, s. 57.

[481] Abdullah b. Mübarek, **Kitabü'z-Zühd ve'r-Rekâik**, thk.Habiburrahman 'Azamî, Beyrut Trz., no:747.

2.1.28. Yetimlere İyilik

Yetim "ergenlik çağına ulaşmadan babasız kalan çocuk" demektir. İslam dini, yetimlere iyi davranılması, onların mal varlıklarının korunması hususuna çok önem vermiştir. Kur'an'da yirmiden fazla ayette dolaylı veya doğrudan yetimlerle ilgili emirler vardır. Örneğin bu ayetlerin birinde "Yetimlerin mal varlıklarını haksız olarak elde edenler, karınlarına sadece ateş doldurmuş olurlar" denilmiştir.[482]

Yetimlere iyi muamele etmek güzel bir ameldir. Allah yolunda cihada, gündüzleri oruç tutup geceleri ibadetle geçirmeye denk bir ameldir. İnsanın her zaman cihad etmeye, oruç tutmaya, namaz kılmaya imkanı olmayabilir. Ama yetimlerin, dul kadınların yardımına koşma imkanı olabilir.

İster babanın ölmesiyle annenin elinde , ister annenin ölmesiyle babanın elinde kalan yetim olsun isterse başkasının bir yetimi olsun, onlara iyi muamele eden, ihtiyaçlarını karşılayan, haklarını koruyan kimselerin derecesi büyüktür. Böyle kişiler hakkında Hz. Peygamber "ben ve yetime bakan kimse cennette şöyleyiz" buyurmuş, bunu söylerken işaret parmağı ile orta parmağını yan yana getirmiştir..[483]

Yetime yapılan iyiliğin sevabı ne kadar çoksa ona karşı işlenen kötülüğün günahı da o kadar ağırdır.

2.1.28.1. Ma'rûf-i Kerhî (ö. 200/815-16 [?])

Ahmed b. Hanbel ve Yahyâ b. Maîn gibi meşhur hadisçiler Kerhî'yi ziyaret etmişler bazı konuları onunla istişare etmişlerdir. Bir gün birisi O nun yetersiz ilme sahip olduğu şeklinde ileri geri laf edince Ahmed b. Hanbel o kimseye şu cevabı vermiştir:"İlimle elde etmeyi arzuladığımız şey Ma'rûf'un ulaştığı noktadır." Ayrıca Ma'rûf-i Kerhî hadis de rivayet etmiştir. Bekir b. Huneys, Rebî' b. Sabîh, Abdullah b. Mûsâ ve İbnü's-Semmâk'tan hadis almış, kendisinden Zekeriyyâ b. Yahyâ el-Mervezî, Yahyâ b. Ebû Tâlib gibi hadisçiler hadis rivayet etmişlerdir. İbnü'l-Cevzî de onun rivayet ettiği yedi hadisi tahrîc etmiştir.[484]

Sırrî Sekâtî anlatıyor: Ma'rûf bir bayram günü hurma toplamakla meşguldür. Sırrî Sekâtî bunları neden topladığını Ma'ruf'a sormuş. O da şurada duran bir çocuğu gördüm

[482] Nisa, 4/10.

[483] Buharî, "Talak" 25, "Edeb" 24; Ebû Dâvud , "Edeb" 123; Tırmizî, "Birr "14.

[484] Reşat Öngören, **Ma'rûf-i Kerhî**, DİA, Ankara 2003, c. XXVIII, s. 67.

ağlıyordu. Neden ağladığını sorduğumda yetim olduğunu söyledi. Annesi ve babası yokmuş ve arkadaşlarının yeni kıyafetleri ve yeni oyuncakları olduğunu fakat onun bunlardan mahrum olduğunu söyledi. Bende bu hurmaları toplayıp satarak ağlayan o çocuğa elbise ve oyuncak satın alacağım dedi. Sekatî "Bu işi ben hallederim" diyerek çocuğu götürmüş. Yetim çocuğa yeni kıyafetler ve oyuncaklar almıştır."[485] Ma'rûf-i Kerhî'nin bu davranışının kaynağı şüphesiz Kur'an ve hadisin yetimlere iyi davranmakla ilgili tavsiyeleridir.

2.1.29. Yumuşak Huyluluk, Merhamet

Terim olarak hilim denen yumuşak huyluluk güzel ahlakın başında gelir. Hilim, yumuşak huyluluk, sakin tabiatlık, nefse hakim olma hali demektir. Öfkesine sahip olan kimseye de hâlim denir. Aynı zamanda hâlim, Allah'ın sıfatlarındandır. Çok sabırlı olan günahkar kullarına ceza vermede acele etmeyen demektir. Hilim sahibi ve hoşgörülü olmak, gönlü geniş olan insanların işidir. Kolay gibi görünse de aslında zordur. Efendimiz her ortamda merhametli davranmayı bilmiştir. Şahsına karşı yapılan kaba davranışları yumuşaklıkla savuşturmuştur. Hilim gibi yine yumuşak huyluluk anlamına gelen rıfk da söylenen sözde , yapılan işlerde insanlara kolay geleni tercih etmek, onlara karşı nazik ve yumuşak olmak demektir. Hz Peygamber müminleri uyararak yumuşak huylu olmalarını, yumuşaklıktan mahrum olanların kimseye hayrının olmayacağını bildirmiştir.[486]

2.1.29.1. Şüreyk b. Abdullah en-Nehâî (ö. 177/794)

Şüreyk b. Abdullah en-Nehâî şefkatli ve merhametli bir kişi idi. Bir defasında yemek yerken sofra üzerinde bir karınca görmüş. Onu alarak yuvasına götürüp, bırakmıştır. Gördüğü her karınca yuvasına, un ve ekmek parçaları atarak, onların yemesini sağlamıştır.[487] Yunus'un "yaratılanı severim yaratandan ötürü" sözünün de ifade ettiği gibi mahlukata merhametli davranmak islamın bir gereğidir. Şüreyk de karıncalara yaptıklarıyla İslâm'ın bu güzel yönünü uygulamıştır.

---

[485] Muhammed b. Mükerrem b. Ali el-Ensârî Er-Ruveyfiî, **Muhtasar-u Tarih-u dımaşk li İbn Asâkir**, Thk. Ruhi en-Nehhâs, Rıyad Abdulhamid Murad, Dâru'l-Fikr, Dımaşk, 1984, c. IX, s. 215, 216 (29 Cilt); Ebu Bekr Ahmed b. Ali el-Hatîb el-Bağdâdî, **Tarih-u Bağdâd**, thk, Beşar Avvâd el-Ma'ruf, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut, 2002, c. X, s. 260.

[486] Müslim, "Birr" 74-76; Ebû Davud," Edeb" 10.

[487] Zehebî, **Tezkiret-ül-huffâz**, c. I, s. 232; İbn Kesir, **El-Bidâye ve'n-Nihâye,** c. X, s. 171

SONUÇ

Bu çalışmanın en önemli sonuçlarından biri, insanlara bilgi ve ilimden önce ahlâk ve manevîyât verilmesi gerektiğini göstermektedir. Bilgi güçtür ve bu güç ahlâksız kişilerde olacak olursa, insanlara faydadan ziyâde zarar getirecektir. Bu sebeple maddi ilimlerle birlikte manevi ilimlerin gelişmesi için adımlar atılmalıdır.

Elbette hiç kimse kendisinin ahlâksız olduğunu söylemez. Hırsızın, kâtilin, düzenbâzın kendilerine göre mazeretleri vardır. Minareyi çalan, kılıfını uyduracaktır. Herkes en ahlâklı olarak kendini görecektir. Bu insanın yapısının gereğidir. O halde gerçek ahlâk, gerçek doğruluk nedir? Bu nereden bilinecektir? İşte burada vahiy devreye girmektedir.

Akıl akıldan üstün olduğu için gerçek doğruluk ve gerçek ahlâk ancak vahiyle bilinebilecektir. Buna göre ahl3ak ve doğruluğun yegane kaynağı vahiydir. Vahyin son kitabı Kur'an'da, ahlâkın genel ilkeleri ve çerçevesi belirlenmiştir. Ancak bu ayetleri de akıl anlayacağı için farklı anlama ve yorumlamalar olabilecektir. Bu noktada vahyi en güzel şekilde anlayan ve hayatına tatbik eden Hz. Peygamber'in örnek ahlâkı büyük önem kazanmaktadır.

Bu sebeple bu çalışmada öncelikle Hz. Peygamber'in örnek ahlâkı tespit edilmiş bütün Müslümanların örnek alması gereken ahlâkî erdemlerin somut örnekleri gösterilmeye çalışılmıştır. Hz. Peygamber'in ahlâkı Kur'an olduğu için onun örnek davranışlarının ayetlerle ilişkileri ayrıca tespit edilmeye çalışılmıştır.

Diğer taraftan insanlar niçin iyi, doğru ve ahlâklı olacaklardır? Ahlâklı oldukları zaman hep kendileri zarar ediyorsa, istismar ediliyorlarsa bu durumda ne olacaktır? Onların dürüst ve ahlâklı olmalarının motivasyonu ne olacaktır? Bu çalışmada, İslâm tarihi boyunca güzel ahlâka sahip muhaddislerin örnek hayatları tespit edilerek, ahlâklı olmanın güzel neticeleri gösterilmeye çalışılmıştır. Ayrıca kişinin niçin ahlâklı olması gerektiği tespit edilerek ahlâklı olmanın bir ibadet olduğu sadece dünyalık için değil, ahiret için, cennet için en önemlisi Allah için yapılması gerektiği belirtilmiştir.

Böylelikle ahlâklı olanlar sadece dünyevi bir menfeaat beklemeyecek, bunun karşılığını Allah'tan bekleyecektir. Bu şuur ve bilinç insanlara kazandırıldığı zaman insanların, "(kötülüğü örnek göstererek) herkes böyle yapıyor." " (kötülük yapmak için) Bu işin kuralı

böyle," "Çalmazsan kazanamazsın", "devletin malı deniz" gibi gayr-ı ahlâkî cümleler kurmayacaklardır.

Hz. Peygamber vefat ettikten sonra âlimler onun vârisi olmuşlar ve onun getirdiği ilmi günümüze kadar taşımışlardır. Bu sebeple Hz. Peygamber'den sonra onun ahlâkıyla ahlâklanan âlimlerin bilinmesi ve tanınması önemlidir. Bu çalışmada, Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirlerini sonraki nesillere ulaştıran muhaddislerin ahlâkı da tespit edilmeye çalışılmıştır. Hz. Peygamber'in yanında yetişen ve en çok hadis rivâyet eden Muksirun'dan başlayarak güzel ahlâkıyla öne çıkan âlimler tespit edilmiş, onların ahlâkî erdemleri burada zikredilmiştir.

Hadis ilmi, dini ilimler arasında önemli bir yere sahiptir. Çünkü bu ilim dalı Hz. Peygamber'in tüm insanlığa sunduğu nebevî yolun öğretilerini konu olarak ele alır ve inceler. O öğretilerle mükemmel bir Müslüman şahsiyeti, kimliği oluşturmanın yollarını gösterir. Burada muhaddislerin ahlâkî erdemlerinin hadislerle ilişkisi tespit edilemeye çalışılmıştır. Muhaddisler, Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirlerini nakletmekle meşgul oldukları için Efendimizin ahlâkını ahlâk edinmek için gayret göstermişlerdir. Bu sebeple Hz. Peygamber'de tespit edilen ahlâkî özellikler muhaddislerin çoğunda aynı şekilde tespit edilmiştir.

Muhaddislerin ahlâkî özellikleri araştırılırken en çok dikkat çeken neredeyse bütün muhaddislerde ortak özellik diyebileceğimiz hususlardan birisi onların cömert oluşlarıdır. Cömertlik ahlâkî davranışlarda en önemli ahlaklardan biridir. İslam ahlak felsefesinde kişinin cimrilik duygularından kurtulması ahlâki kemâle ulaşmasında önemli adımlardan biridir. Muhaddislerin cömertlik anlayışlarının oluşmasında ayetlerin ve Hz. Peygamber'in yardımlaşmayı teşvîk eden öğüt ve nasihatlerinin önemli bir yeri vardır. Aynı şekilde ortak ahlâkî erdemlerden biri tevazu', alçakgönüllülüktür.

Ayrıca muhaddislerin ilme olan düşkünlükleri, ilmi yolculukları, insanlara faydalı olmak için gayret içinde olmaları, sabır ve şükür ehli olmaları, kötü huylardan uzak durmaları, şecaat ve iffetleri, küçüklerine ve büyüklerine karşı saygı ve sevgili olmaları, yumuşak huylu olmaları, helal rızık peşinde koşmaları, haramdan şiddetle kaçınmaları, haya sahibi olmaları, sosyal ilişkilerde ölçülü olmaları hasılı Hz. Peygamber'i her adımda takip etmeye çalışmaları dikkat çekicidir.

Hz. Peygamber'in ve onun yolundan giden âlimlerin örnek yaşantıları günümüz için çok büyük önem arz etmektedir. Bu çalışmada bu duruma dikkat çekilmiştir. Onların örnek

hayatları küçük kitapçıklar hâlinde basılmalı ve okullarda dağıtılmalıdır. Ayrıca önemli âlimlerin hayat hikâyeleri profesyonel olarak filmlere dönüştürülmelidir. Gençler örnek alacakları şahsiyetli ve erdemli insanlarla tanıştırılmalıdır. Bu örnek ve şahsiyetli insanlar sadece ölmüş olanlar olmamalıdır. Bu sebeple yaşayan örneklerin faziletlerini de gün yüzüne çıkaracak çalışmalar yapılmalıdır.

KAYNAKÇA

ABBOTT Nabia, **Hz. Muhammed'in Sevgili Eşi Ayşe**, Çev. Tuba Asrak Hasdemir, Yurt Yay., Ankara 1999.

ABDULLAH b. MÜBAREK, **Kitabü'z-Zühd ve'r-Rekâik**, Thk. Habiburrahman 'Azamî, Beyrut Trz.

ABDURRAZZAK Ebu Bekr b. Hümam es-Sana'nî, **el-Musannaf**, Thk. Habiburrahman el-A'zami, el-Mektebetü'l-İslami, Güney Afrika 1403/1983.

ACIMAMATOV Zaylabidin, **Ebu Hanife ve Fergana Vadisindeki Etkisi**, Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, Ankara 2005.

AĞIRMAN Cemal, Müksirûn, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 2006.

AĞIRMAN Cemal, Talha b. Abdullah" **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 2010.

AHMED b. HANBEL, **Kitabü'z-Zühd**, Beyrut 1988.

AHMED b. HANBEL, **Müsned**, (I-VIII), Mektebu'l-İslâmî, Beyrut 1993.

AKSEKİ Ahmed Hamdi, **Ahlâk İlmi ve İslâm Ahlâkı**, Üçüncü Baskı, Ankara 1979.

ALKAME b. MERSED, **Zühdü's-semâniye mine't-tâbiîn**, Nşr. Abdurrahman b. Abdülcebbâr el-Feryevâî, Medine 1408.

ALTIKULAÇ Tayyar, Hammâd b. Seleme, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 1997.

ÂLÛSÎ, **Rûhu'l-Me'ânî fi Tefsîri'l Kur'âni'l-Azîm**, Darül Fikr, Beyrut Trz.

ARAS Özgü, **Ebu Hanife'nin Hocası Hammad ve Fıkhi Görüşleri**, İstanbul 1996.

ATTAR Fefideddin, **Tezkiretü'l-Evliyâ**, hazırlayan: Süleyman Uludağ, 2. Baskı, İstanbul 1991.

AVCI Seyit, **el Edebü'l –Müfred'den Hadis Sohbetleri**, Serhat Yay., Konya 2011.

AYBAKAN Bilal, İmâm-ı Şâfi'î, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 2010.

AYDIN Garip, **Ayetler ve Hadisler Işığında Hastalara Yönelik Manevi Destekler**, Kimlik Yay., Kayseri 2019.

AYDINLI Abdullah, Darimî, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 1993.

AYVERDİ İlhan, **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 2016

BAĞDÂDÎ Ebu Bekr Ahmed b. Ali el-Hatîb, **el-Câmiʿ li-Ahlâkı'r-Râvî**, thk. Mahmûd Tahân, Mektebetü'-l-Meârif, Riyad 1403.

BAĞDÂDÎ Ebu Bekr Ahmed b. Ali el-Hatîb, **Tarih-u Bağdâd**, thk: Beşar Avvâd el-Ma'ruf, 1. Baskı, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut, 2002.

BARDAKÇI Mehmet Necmeddin, **Abdullah b. Mübarek**, Rağbet yay., İstanbul 2016.

BAYINDIR Abdülaziz, Âdâb, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 1998.

BEREKE Abdülfettâh Abdullah, Hakîm-i Tirmizî (Muhammed b. Ali), **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 1997.

BERKİ Ali Himmet, KESKİOĞLU Osman, **Hazreti Muhammed ve Hayatı**, DİB Yayınları, 17. Baskı Ankara 1997.

BUHÂRÎ Ebû 'Abdullah Muhammed b. İsmâ'îl, **el-Câmiü'lMüsned''üs-Sahîhü'l-Muhtasar min Umûri Resûlillahi (s.a.v.) ve Sünenihî ve Eyyâmihî**, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.

BUHÂRÎ Ebû 'Abdullah Muhammed b. İsmâ'îl, **el-Edebü'l-müfred**, nşr. Kemâl Yûsuf el-Hût, 2.Baskı, Beyrut 1985.

CÂHIZ Ebî Osman Amr b. Bahr, **Tehzibu'l-Ahlak**, Daru'l-Hıcâbe Li't-Türas, Tanta, 1989.

CANAN İbrahim, Enes b. Malik, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 1995.

CERRAHOĞLU İsmail, Ata Bin Ebî Rebah, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 1991.

CEVHERÎ İsmail b. Hammâd, **es-Sıhah Tâcu'l-Luğa ve Sıhâhu'l-Arabiyye**, Thk. Ahmed Abdulgafur Attâr, Dâru'l-İlm, Beyrut 1984.

CEVIZCI Ahmet, **Paradigma Felsefe Sözlüğü**, Paradigma Yay. Baskı, İstanbul 2000.

CEYHAN Semih, Zühd, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 2013.

CEYLAN M. Canan, **Entelektüel ve Siyasi Bir Kişilik Olarak Hz. Aişe**, Ahsen Yay., İstanbul 2005.

CÜRCÂNÎ Ali b. Muhammed eş-Şerîf, **Kitâbü't-Ta'rîfât**, Beyrut 1403/1983.

ÇAĞRICI Mustafa, Ahlâk, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 1992.

ÇAĞRICI Mustafa, Edep, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 1994.

ÇAĞRICI Mustafa, Adalet, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 1988.

ÇAĞRICI Mustafa, **Ana Hatlarıyla İslam Ahlakı**, Ensar Neşr. İstanbul 1997 .

ÇAĞRICI Mustafa, Cömertlik, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 1993.

ÇAĞRICI Mustafa, İffet, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 2000.

ÇAĞRICI Mustafa, **İslam Düüncesinde Ahlak**, İFAV Yay. İstanbul 1989.

ÇAĞRICI Mustafa, Sabır, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 2008.

ÇAĞRICI Mustafa, Şecaat, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 2010.

ÇAĞRICI Mustafa, Şükür, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 2010.

ÇAĞRICI Mustafa, Tevazu, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 2011.

ÇAKAN İsmail Lütfi, Bekir b. Abdullah Müzenî, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 1992.

ÇAKAN İsmail Lütfi, **Hatib Bağdâdî'ye Göre Hadis Öğrenimi**, Erkam Matbaası, İstanbul 2005.

ÇAKAN İsmail Lütfi, EROĞLU Muhammed, **Abdullah b. Abbas**, DİA, TDV Yayınları, İstanbul 1988.

ÇEKER Orhan, Bekkâr b. Kuteybe, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 1992.

DÂRIMÎ Ebû Hâtim, Muhammed b. Hıbbân et-Temîmî el-Büstî, e**l-Mecrûhîn mine'l-Muhaddisîn ve'd-Duafâ-u ve'l-Metrûkîn**, thk, Mahmud İbrahim Zayid, 1. Baskı, Dâru'l-Va'y, Halep 1396.

DÂRİMÎ Ebû Muhammed 'Abdullah b. 'Âbdurrahmân, **Sünen**, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.

DEMİRCİ Mehmet, Hassân b. Atıyye, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 1997.

EBÛ DÂVÛD Süleymân b. Eş'as es-Sicistânî, **Sünen**, Çağrı Yay., İstanbul 1992.

EBU ZEHRA Muhammed, **Ebu Hanife**, Çev: Osman Keskioğlu, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1999.

EMİN Rifat b. Mehmed, **İlm-i Ahval-i Ruh ve Usül-i Tefekkür**, İstanbul 1341.

ENSÂRÎ Muhammed b. Mükerrem b. Ali, Er-Ruveyfiî, **Muhtasar-u Tarih-u dımaşk li İbn Asâkir**, Thk. Ruhi en-Nehhâs, Rıyad Abdulhamid Murad, Dâru'l-Fikr, Dımaşk 1984.

ERDEM Hüsameddin, **Ahlak Felsefesi**, Hüner Yayınları, 7. Baskı, Konya 2015.

GAZZALÎ Ebu Hamid Muhammed, **İhyâu Ulûmiddîn**, (I-IV), III, 53, Mısır 1957.

GÖRMEZ Mehmet, Taberanî, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 2010.

GÜLER Zekeriyya, Rebî' b. Ziyâd, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 2007.

HABEŞ Refide, **Aişe bintü Ebi Bekr"is-Sıddîk**, Thk: Muhammed Habeş, Daru"l-Hayr, Beyrut 1990.

HÂKİM en-Nisâbûrî, **el-Müstedrek**, Haydarâbâd, 1334-1342.

HARÂİTÎ Ebû Bekr Muhammed b. Ca'fer b. Muhammed b. Sehl b. Şâkir es–Sâmerrî, **Mekârimu'l-Ahlak**, Tah. Eymen Abdulcâbir el–Buhayrî, Dâru'l–Âfâkı'l–Arabî, Kâhire 1999.

HATİBOĞLU İbrahim, İbn Ebû Zi'b, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 1999.

HATİBOĞLU İbrahim, Mis'ar b. Kedam, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 2005.

HATÎB EL-BAĞDÂDÎ, **el-Câmiʿ li-Ahlâkı'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmiʿ,** thk. Mahmud et-Tahhan, Mektebetü'l-Meârif, Rıyaz 1428/2007.

HEYSEMÎ İbn Hacer, **Menakıb-ı İmâm Azam**, çev.ahmet Karadut, Akçağ Yay., Ankara 1978.

HUCVİRÎ, **Keşfu'l- Mahcûb Hakikat Bilgisi**, Hazırlayan: Süleyman Uludağ, 2. Baskı, İstanbul 1996.

İBN ASÂKİR, **et-Târîhu'l Kebîr**, Kahire: Ravdatu'ş-Şam 1331.

İBN EBÎ HÂTÎM, **Takdimetü'l-Cerh ve't-Ta'dil**, Haydarabad, 1372/1952.

İBN FÂRIS Ahmed b. Zekeriyya, **Mu'cemu Mekâyîsu'l-Luga**, Thk. Abdüsselâm Muhammed Harun, Dâru'l-Fikr, Kahire 1972.

İBN HACER Şihâbuddîn Ebû'l–Fazl Ahmed b. Ali el-Askalânî, **el-İsâbe fî temyîzi's-sahabe**, Beyrut Trz.

İBN HACER Şihâbuddîn Ebû'l–Fazl Ahmed b. Ali el-Askalânî, **Tehzîbu't–Tehzîb**, Dâr–ı Sâdır, Beyrut 1326.

İBN HİŞAM, **Es-Siretü'n-Nebeviyye**, 2. Baskı, Mısır 1955.

İBN KESİR, **El-Bidâye ve'n Nihâye**, thk. Ahmed Abdülfettah Fetih, Kahire 1994.

İBN KESİR, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azim**, Beyrut 1969.

İBN MANZUR Ebû'l–Fadl Cemaluddin Ahmed b. Mekerrem, **Lisânu'l–Arab**, Dâru Sadr, Beyrut Trz.

İBN SA'D Muhammed b. S'ad b. Meni' ez-Zührî, **et-Tabakãtü'l-kübrâ**, thk. Ali Muhammed, Mektebetü'l-Hâncî, Kahire, Trz.

İBN SA'D Muhammed b. S'ad b. Meni' ez-Zührî, **Kitabüt-tabâkati'l-kebîr**, thk. Ali Muhammed Ömer, Mektebetü'l-Hanci, Kahire 2001.

İBNİ MÂCE Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezîd er-Rebeî el-Kazvinî, **es-Sünen**, Çağrı Yay., İstanbul 1992.

İBNU'L-FERHÛN Kadı İbrahim b. Nureddîn, **ed-Dîbâcü'l-müzehheb fi marifeti'ulemâi'l-mezheb**, thk. Memun b. Muhyiddin el-Cennân, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiye, Lübnan 1996.

İBNU'L-İMÂD, **Şezerâtu'z-Zeheb**, el-Mektebetu'l-Buharî, Beyrut, trsz.

İBNÜ'L-CEVZÎ Ebu'l-Ferec, **Sıfatü's-Safve,** Haydarabad-Dekkan 1356.

İBNÜ'L-ESÎR Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed Cezerî, **Üsdü'l-gâbe fî ma'rifeti's-sahâbe**, y.y., Trz.

İBNÜ'L-CEVZİ Ebu Nuaym el-Isfahani, **Sahabe'den Günümüze Allah Dostları**, Çev. Aykut Said ve dğr., ŞuleYay., İstanbul 2003.

İRFAN Ali, **Mufassal Ahlak-ı Medenî**, İstanbul 1327.

İSFAHÂNÎ Râgıb, **ez-Zerî'a ilâ mekârimi'ş-şerî'a**, nşr. Ebü'l-Yezîd el-Acemî, Beyrut 1400/1980.

İSFAHÂNÎ Râgıb, **Müfredâtı Elfazı'l-Kur'an**, Thk. Safvân Adnan Dâvûdî, 2. Baskı Beyrut-Dımaşk 1997.

İSFEHÂNÎ Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillah, **Hilyetü'l-evliyâ ve tabakãtü'l-asfiyâ**, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut 1409/1988.

İSFEHÂNÎ er-Rağıb, Ebû'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed, **Müfredâtu Elfazı'l-Kur'an**, Thk. Safvân Adnan Dâvûdî, 2. Baskı, Beyrut-Dımaşk 1997.

KADI 'IYAZ b. Musa b. 'Iyaz es-Sebtî, **Tertîbü'l-medarik ve takrîbü'l-mesâlik li ma'rifeti a'lâmi mezhebi Mâlik**, thk. Muhammed b. Tavit et-Tabhî, Vizaretü'l-Evkafi ve'ş-Şüûni'l-İslamiye, Fas 1983.

KAHRAMAN Abdullah, Tavus b. Keysan, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 2011.

KANDEHLEVÎ Muhammed Yusuf , **Hayatu's-Sahabe**, Akçağ Yayınları: 3/162.

KANDEMİR M. Yaşar, Ebû Dâvûd es- Sicistanî, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 1994.

KANDEMİR M. Yaşar, Abdullah İbni Ömer, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 1988.

KANDEMİR M. Yaşar, **Âsım b. Ali**, İstanbul 1991.

KANDEMİR M. Yaşar, Bakıyye b. Mahled, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 1991.

KANDEMİR M. Yaşar, Cabir b. Abdullah, **DİA**, TDV Yayınları, 1992 İstanbul.

KANDEMİR M. Yaşar, Ebû Müslim el-Havlânî, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 1994.

KANDEMİR M. Yaşar, El-Muvatta', **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 2006.

KANDEMİR M. Yaşar, İbrahim Harbî, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 1997.

KANDEMİR M. Yaşar, Lahn, **DİA**, TDV Yayınları, Ankara 2003.

KANDEMİR M. Yaşar, Muaz b. Cebel, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 2005.

KANDEMİR M. Yaşar, Nevevî, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 2007.

KANDEMİR M. Yaşar, Ebû Hureyre, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 1994.

KARAMAN Hayreddin ve dğr., **Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir**, DİB Yayınları, Ankara 2006.

KARAMAN Hayrettin ve dğr., **İlmihal II**, TDV Yayınları, Ankara 2007.

KARATAŞ Mustafa, **Rivayet Tekniği Açısından Hadislerin Sayısı**, Ensar Yay., İstanbul 2017.

KEMAL Ali, **İlm-i Ahlak**, Çizgi kitapevi Yay., İstanbul 1341.

KERDERİ Muhammed b. Muhammmed, **İmam-ı Azam Ebu Hanife radıyallahu anh'in Menkıbeleri: Menakıbü'l-İmam Ebi Hanife radıyallahu anh**, çev. Mustafa Kaçalin, Misvak Neşriyat, İstanbul 2010.

KINALIZADE Ali Efendi **Ahlâk-î Alâî**, Hazırlayan: Hüseyin Algül, İstanbul, Trz.

KIRBIYIK Kasım, Ebû Hâzim El-Kâdî, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 1994.

KİNDÎ Ya'kub b. İshak, **Üzüntüden Kurtulma Yolları** (Ahlak Klassikleri 4), TDV Yay., Çev. Prof. Dr. Mustafa Çağrıcı, 2. Baskı, 2015.

KOÇYİĞİT Talat, Abdullah b. İdris, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 1988.

KOÇYİĞİT Talat, **Hadis Terimleri Sözlüğü**, Rehber Yayıncılık, Ankara 1992

KOÇYİĞİT Talat, **Hadis Usûlü**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, II. Baskı, Ankara 2012.

KÖSE Saffet, Hafs b. Gıyâs, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 1997.

KURTUBÎ **el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân (Tefsir),** Darul Katibil Arabi li't-Tibb, Kahire 1967.

KÜÇÜK Raşit, Abdullah b. Mübarek**, DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 1988.

KÜÇÜK Raşit, Ebû Sa'îd el-Hudrî**, DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 1994.

KÜÇÜK Raşit, Muhammed b. Eslem Tûsî, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 2005.

MAKDİSÎ Muhammed Abdulğani, **el-Kemal fi Esmai'r-Rical**, Medresetü'l-Mübarekiyye, Kuveyt 2016.

MÂLİK b. ENES, **el-Muvatta'**, İstanbul 1992.

MÜSLİM Ebû'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, **el-Câmi'usSahih**, İstanbul 1992.

ÖNGÖREN Reşat, Ma'rûf-i Kerhî, **DİA**, TDV Yayınları, Ankara 2003.

ÖZEL Ahmet, Mâlik b. Enes, **DİA**, TDV Yayınları, Ankara 2003.

ÖZEN Şükrü, Leys b. Sa'd**, DİA**, TDV Yayınları, Ankara 2003.

POLAT Selahattin, Rebî' b. Huseym, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 2007.

RÂZÎ Ebû Muhammed Abdurrahman, İbn ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Ta'dîl,** 1. Baskı, Dâr-u İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1952.

RÂZÎ Fahreddin b. Ömer, **et-Tefsirü'l-Kebîr**, Matbaatü'l Behiyye, Mısır, Trz.

SALÂHÎ, **Kâmûs-i Osmanî**, Nşr. Ahmed Muzafferuddin, Istanbul 1313.

SANDIKÇI Kemal, Ebü'l-Cevzâ, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 1994.

SUYÛTÎ Celâluddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, **Tedrîbu'r-râvî fî şerhi takrîbi'n-Nevevî**, haz. Ebû Abdurrahman Salâh, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1417/1996.

SÜYÛTÎ Celaleddin, **Tabakatü'l-Huffâz**, Beyrut 1983.

ŞA'RANÎ İmam, et-**Tabakâtü'l Kübrâ Veliler Ansiklopedisi**, çev:Abdulkadir Akçiçek, İstanbul 1986.

TABERÂNÎ Ebû'l–Kâsım Suleyman b. Ahmed b. Eyyûb b. Mutayr el–Lahmî, **Mekârimu'l- Ahlak**, Tah. Faruk Hammâde, Dâru's–Sekâfe, Rabat 1987.

TABERÎ Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, **Tarihu't-Taberî Tarihu'l-Ümem ve'l-Müluk**, (I-VIII), Beyrut Trz.

TABERÎ Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, **Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kurân**, Beyrut 1988.

TEHÂNEVÎ M. Ali, **Mevsûatu Keşşâfi'l-Istılâhâti ve'l-Fünûn,** nşr. Refîk el-Acem vdğr., Beyrut 1996.

TIETZE ANDREAS, **Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı**, İstanbul 2002.

TÜRKERİ Mehmet, **Elmalılı'nın Ahlâk Felsefesi**, İzmir İlahiyat Vakfı Yay., 2006.

UĞUR Mucteba, A'meş, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 1991.

UZUNPOSTALCI Mustafa, Ebû Hanîfe, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 1994.

ÜLKEN Hilmî Ziya, **Ahlâk**, İstanbul 2001.

ÜNAL Halit, **Ebû Abdillâh Muhammed b. Nasr b. Yahyâ el-Mervezî**, **DİA**, TDV Yayınları, Ankara 2004.

VAUX Carra De, **Ahlak**, İA, MEB Yay., 5. Baskı, İstanbul 1978.

YARDIM Ali, **Hadis II**, Damla Yay., İstanbul 1998.

YARDIM Ali, **Peygamberimiz'in Şemâili**, Yedinci Baskı, İstanbul 2005.

YAVUZ Yusuf Şevki, Fâsık, **DİA**, TDV Yayınları, Ankara 1995.

YAZIR Elmalılı Muhammed Hamdi, **Hak Dini Kur'ân Dili**, Sadeleştirenler: İsmail Karaçam, İstanbul 1982.

YETİK Erhan, Habib-i Acemî, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 1996.

YÜCEL Ahmet, Abdullah b. Avn, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 1999.

YÜCEL Ahmet, İbn Sîrîn, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 1999.

ZEBÎDÎ Seyyid Muhammed Murtaza, **Tâcü'l-'Arûs**, Mısır 1306.

ZEHEBÎ Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, **Siyeru A'lâmi'n–Nubelâ**, Thk. Ali Ebû Zeyd, Şuayb el-Arnavûd, Muessesetu'r– Risale, Beyrut 1981-1985.

ZEHEBÎ Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, **Tezkiretü'l-Huffâz**, Üçüncü Baskı, Haydarâbât 1955-1958.

ZİRİKLÎ Hayreddin, **el-A'lâm**, Kahire: Matbaatu Kustasus, 1373.